

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Demény Pál</i> : Európa népességgazdasági dilemmái a huszonegyedik század kezdetén	9
<i>Kovács László</i> : Indiai népesedési folyamatok	41
<i>Hoóz István</i> : A magyar nemzetiségűek vándormozgalma a Kárpát-medencében 1910 és 2000 között eltelt évtizedekben	64
<i>Gyémánt Richárd – Szondi Ildikó</i> : Demográfiai vizsgálódások a burgenlandi magyarság körében	79
<i>Klinger András</i> : Differenciális demográfiai közelítések felhasználhatósága: közelítések, módszerek, példák	121

FIGYELŐ

Rövid áttekintés Prof. Em. Dr. Kovacsics József szakirodalmi munkásságáról (<i>Kígyósi Attila</i>)	167
A Magyar Statisztikai Társaság Demográfiai Szakosztályának szakmai ülésével egybekötött tisztújító közgyűlése (<i>Illés Sándor</i>)	171
<i>Becsei József</i> : Népeségföldrajz. Ipszilon Kiadó, Békéscsaba, 2004, 360 p. (<i>Illés Sándor</i>)	172

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Avellar, S. – Smock, P. J.</i> : Has the price of motherhood declined over time? A cross-cohort comparison of the motherhood wage penalty. (Csökkent-e az anyaság ára? Az anyák bérhátrányának kohorszok közti összehasonlítása.) <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/3. 597–607. p. (Sz. K.)	174
<i>Carlson, E. – Mourgova, M.</i> : Demographic consequences of social inequality in pregnancy outcomes. (A társadalmi egyenlőtlenségek terhesség lefolyására gyakorolt hatásának demográfiai következményei.) <i>Genus</i> , 2003/2. 11–28. p. (Sz. K.)	175
<i>Shaw, C.</i> : 2000-based national population projections for the United Kingdom and its constituent countries. (A 2000. év adatain alapuló népességgelőrszámítás az Egyesült Királyságra és annak részeire.) <i>Population Trends</i> , 2002/1. 5–13. p. (Sz. K.)	176

<i>Dusch, C. M. K. – Cohan, C. L. – Amato, P. R.</i> : The relationship between cohabitation and marital quality and stability: Change across cohorts? (Az együttélés kapcsolata a házasság minőségével és tartósságával: Változó kohorszok?) <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/3. 539–549. p. (Sz. K.)	177
<i>Sobotka, T. – Zeman, K. – Kantorová, V.</i> : Demographic shifts in the Czech Republic after 1989: A second demographic transition view. (Demográfiai változások a Cseh Köztársaságban 1989 után: Második demográfiai átmenet?) <i>European Journal of Population</i> , 2003/2. 249–277. p. (Sz. K.)	178
<i>Dorbritz, J. – Philipov, D.</i> : Der Wandel in den Mustern der Familienbildung und der Ehescheidungen in den Reformstaaten Mittel- und Osteuropas – Die Folgen des Austausches der Wirtschafts- und Sozialordnung. (A családformációk és válási szokások változása a közép- és kelet-európai reformországokban – A társadalmi és gazdasági rend változásának következményei.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2002/4. 427–463. p. (Sz. G. S.)	179
<i>Boes, S. – Pflaumer, P.</i> : Ermittlung von Prognoseintervallen mit Hilfe von Monte-Carlo-Methoden. Ein Verfahren zur Beurteilung der Unsicherheit von Studienprognosen. (Az előrejelzések bizonytalanságának kimutatása Monte-Carlo-módszer segítségével. Eljárás a diákok számára vonatkozó előrebecslések bizonytalanságának kimutatására.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2002/4. 465–491. p. (Sz. G. S.)	180
<i>Haug, S.</i> : Familie, soziales Kapital und soziale Integration. Zur Erklärung ethnischer Unterschiede in Partnerwahl und generativem Verhalten bei jungen Erwachsenen deutscher, italienischer und türkischer Abstammung. (Család, társadalmi tőke és társadalmi integráció. Az etnikai eltérések magyarázata a német, olasz és török eredetű fiatalok társválasztási szokásaiban és reprodukciós magatartásában.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2002/4. 393–425. p. (Sz. G. S.)	181
<i>Hein, G.</i> : Zum systematischen Fehler amtlich berechneter Sterbewahrscheinlichkeiten für Mecklenburg-Vorpommern von 1986 bis 1996. (Mecklenburg-Vorpommern hivatalosan számított halálozási valószínűségeinek szisztematikus hibája 1986–1996 között.) <i>Wirtschaft und Statistik</i> , 2003/8. 758–762. p. (Sz. G. S.)	183
<i>Lutz, H.</i> : Verdiensteintgang von Frauen mit Kinder. (A gyermekes nők keresetvesztése.) <i>WIFO Monatsberichte</i> , 2003/10. 769–780. p. (Sz. G. S.)	184
<i>Zimmer, Z. – Kwong, J.</i> : Family size and support of the older adults in urban and rural China: Current effects and future implications. (Családnagyság és az idősebb felnőttek támogatása Kína városi és falusi területein: jelenlegi hatások és következtetések a jövőre.) <i>Demography</i> , 2003/1. 23–43. p. (M. Á.)	185
<i>Pampel, F. C.</i> : Declining sex differences in mortality from lung cancer	187

in high-income nations. (A tudórak okozta halandóság nemek közötti különbségeinek csökkenése a magas jövedelmű országokban.) Demography, 2003/1. 45–65. p. (M. Á.)	
<i>Jalovaara, M.</i> : The joint effects of marriage partners' socio-economic positions on the risk of divorce. (A házasfelek társadalmi-gazdasági helyzetének közös hatása a válás rizikójára.) Demography, 2003/1. 67–81. p. (M. Á.)	188
<i>De Vos, S. – Arias, E.</i> : A note on the living arrangements of elders 1970–2000, with special emphasis on Hispanic subgroup differentials. (Megjegyzések az időskorúak életkörülményeihez 1970–2000, különös tekintettel a hispán eredetű csoportok közötti különbségekre.) Population Research and Policy, 2003/1. 91–101. p. (M. Á.)	190

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	191
Demography	192
European Journal of Population	193
Genus	194
Journal of Marriage and the Family	194
Population	196
Population and Development Review	197
Population Research and Policy Review	197
Population Studies	198
Population Trends	198
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	199

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>Pál Demény</i> : Population policy dilemmas in Europe at dawn of the 21 st century	9
<i>László Kovács</i> : Demographic processes in India	41
<i>István Hoóz</i> : Migration of ethnic Hungarian population in the Carpathian basin between 1910 and 2000	64
<i>Richárd Gyémánt – Ildikó Szondi</i> : The situation of Hungarian in Austria	79
<i>András Klinger</i> : Possibilities of using differential demographic approaches: approaches, methods, examples	121

CHRONICLE

A brief survey of the publications of Prof. Em. Dr. József Kovacsics (<i>Attila Kígyósi</i>)	167
Professional session and general meeting for election of officials of the Demographic Section of the Hungarian Statistical Society (<i>Sándor Illés</i>)	171
<i>József Becsei</i> : Népszéghödráj. (Population geography.) Ipszilon Kiadó, Békéscsaba, 2004, 360 p. (<i>Sándor Illés</i>)	172

REVIEW

ARTICLES

<i>Avellar, S. – Smock, P. J.</i> : Has the price of motherhood declined over time? A cross-cohort comparison of the motherhood wage penalty. <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/3. 597–607. p. (<i>K. Sz.</i>)	174
<i>Carlson, E. – Mourgova, M.</i> : Demographic consequences of social inequality in pregnancy outcomes. <i>Genus</i> , 2003/2. 11–28. p. (<i>K. Sz.</i>)	175
<i>Shaw, C.</i> : 2000-based national population projections for the United Kingdom and its constituent countries. <i>Population Trends</i> , 2002/1. 5–13. p. (<i>K. Sz.</i>)	176
<i>Dusch, C. M. K. – Cohan, C. L. – Amato, P. R.</i> : The relationship between cohabitation and marital quality and stability: Change across cohorts? <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/3. 539–549. p. (<i>K. Sz.</i>)	177
<i>Sobotka, T. – Zeman, K. – Kantorová, V.</i> : Demographic shifts in the Czech Republic after 1989: A second demographic transition view. (<i>European Journal of Population</i> , 2003/2. 249–277. p. (<i>K. Sz.</i>)	178

<i>Dorbritz, J. – Philipov, D.:</i> Der Wandel in den Mustern der Familienbildung und der Ehescheidungen in den Reformstaaten Mittel- und Osteuropas – Die Folgen des Austausches der Wirtschafts- und Sozialordnung. (Transformation in the reform states of Central and Eastern Europe on the basis of founding families and divorces – Consequences of the economic and social transformation.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/4. 427–463. p. (S. G. Sz.)	179
<i>Boes, S. – Pflaumer, P.:</i> Ermittlung von Prognoseintervallen mit Hilfe von Monte-Carlo-Methoden. Ein Verfahren zur Beurteilung der Unsicherheit von Studienprognosen. (Evaluation of forecast intervals by the help of the “Monte Carlo” method. A method for evaluating the uncertainty in educational forecasts.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/4. 465–491. p. (S. G. Sz.)	180
<i>Haug, S.:</i> Familie, soziales Kapital und soziale Integration. Zur Erklärung ethnischer Unterschiede in Partnerwahl und generativem Verhalten bei jungen Erwachsenen deutscher, italienischer und türkischer Abstammung. (Family, social capital and social integration. A contribution to the explication of ethnic differences in choosing partner and reproductive behaviour of young adults of German, Italian and Turkish origin.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/4. 393–425. p. (S. G. Sz.)	181
<i>Hein, G.:</i> Zum systematischen Fehler amtlich berechneter Sterbewahrscheinlichkeiten für Mecklenburg-Vorpommern von 1986 bis 1996. (A systematic mistake in the officially calculated probabilities of death of Mecklenburg-Vorpommern between 1986 and 1996.) Wirtschaft und Statistik, 2003/8. 758–762. p. (S. G. Sz.)	183
<i>Lutz, H.:</i> Verdiensteintgang von Frauen mit Kinder. (Loss of income among women with children.) WIFO Monatsberichte, 2003/10. 769–780. p. (S. G. Sz.)	184
<i>Zimmer, Z. – Kwong, J.:</i> Family size and support of the older adults in urban and rural China: Current effects and future implications. Demography, 2003/1. 23–43. p. (Á. M.)	185
<i>Pampel, F. C.:</i> Declining sex differences in mortality from lung cancer in high-income nations. Demography, 2003/1. 45–65. p. (Á. M.)	187
<i>Jalovaara, M.:</i> The joint effects of marriage partners’ socio-economic positions on the risk of divorce. Demography, 2003/1. 67–81. p. (Á. M.)	188
<i>De Vos, S. – Arias, E.:</i> A note on the living arrangements of elders 1970–2000, with special emphasis on Hispanic subgroup differentials. Population Research and Policy, 2003/1. 91–101. p. (Á. M.)	190

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demographie	191
Demography	192

European Journal of Population	193
Genus	194
Journal of Marriage and the Family.....	194
Population	196
Population and Development Review	197
Population Research and Policy Review	197
Population Studies	198
Population Trends	198
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	199

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

EURÓPA NÉPESSÉGPOLITIKAI DILEMMÁI A HUSZONEGYEDIK SZÁZAD KEZDETÉN

DEMÉNY PÁL¹

A német történész, *Oswald Spengler* 1922-ben megjelent könyvében, *A Nyugat alkonyában* megkockáztatott egy olyan hosszú távú demográfiai jóslatot, melyre még hasonlóan ambiciózus kollégái is ritkán vállalkoznak. Mint egyén, írta *Spengler*, az európai ember civilizációja most kialakulóban lévő utolsó ciklusában ugyan még ragaszkodik életéhez, de az élet kollektív folytonossága, mint populáció már nem érdekli. Megkezdődik egy nyomasztó elnéptelenedés, amely majd évszázadokig tart.

A könyv annak idején nagy visszhangot váltott ki; ma már többé-kevésbé, részben megérdemelten, elfelejtett. De az elmúlt néhány évtized leforgása alatt kialakult demográfiai folyamatok, bár ma még megmaradtak a köztudat perifériáján, új sürgősséget kölcsönöznek a népesedés kérdéseinek. Különösen áll ez Európára, ahol a termékenység színvonala eddig nem tapasztalt értékek alá süllyedt. A következőkben megvizsgálom Európa népesedési helyzetének néhány főbb társadalmi és politikai aspektusát. Első lépésként ez megkívánja a demográfiai háttér rövid leírását.

A demográfia előrejelzései

A huszadik század demográfiai folyamatai egészükben véve nem igazolták a spengleri prognózist. A két Európában kirobbant világháború és az ugyanott kitermelt totalitáriánus politikai rendszerek által okozott, precedens nélküli emberveszteségek ellenére Európa népessége a század folyamán több mint kétharmadával nőtt. És az elmúlt fél évszázad alatt – ami néhány kivételtől, köztük a '90-es évek balkáni incidensétől eltekintve ritka békekorszak volt Európában – a növekedés 548 millióról 727 millióra vitte fel a kontinens össznépességét. Európa alatt itt a de Gaulle-i meghatározású kontinens javított változatát értem: nemcsak az Atlanti-óceántól az Urálig terjedő területet, hanem az egész észak-ázsiai orosz területet magában foglalót – vagyis egy Lisszabontól Vlagyivosztokig terjedő Európát.

De közelebbről nézve az Európára vonatkozó makro-demográfiai adatokat, a kép árnyaltabbá válik. E kép fő vonásait körvonalazva – ha másképpen ezt nem említem – támaszkodom az ENSZ Népességi Osztályának becsléseire és

¹ Demény Pál a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. Ez a cikk székfoglaló előadását közli, mely elhangzott az MTA székházában 2002. november 20-án.

közepes („medium”) feltételezésű előjelzéseire. Két jelenség érdemel különös figyelmet Európa demográfiai helyzetét vizsgálva.

Az egyik a népességnövekedés ütemének gyors esése az utóbbi negyedszázad alatt. A század harmadik negyedében az átlagos évi növekedési ráta még 8,4 ezrelék volt. Az utolsó 25 évben ez 2,9 ezrelékre apadt. És a század-, illetve ezredfordulóra állandósulni látszanak a népességfogyás mutatói. A legegyszerűbb ezek között a természetes szaporodás adata, vagyis a születések és a halálozások számának különbsége. Az Európa Tanács 2000-re szóló kimutatása szerint 17 európai országban volt ez a mutató negatív, vagyis 17 országban volt 2000-ben több halálozás, mint születés. Talán nem felesleges ezeket az országokat név szerint felsorolnom. Abc-rendben mondva a következő a lista: Bulgária, Csehország, Észtország, Fehéroroszország, Görögország, Horvátország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Moldova, Németország, Olaszország, Oroszország, Románia, Svédország, Szlovénia és Ukrajna. További négy országban, Ausztriában, Lengyelországban, Spanyolországban és Szlovákiában a különbség még pozitív volt, de jóval egy ezrelék alatt maradt, azaz a halálozások és születések száma gyakorlatilag egyenlő volt.

De e két szám összehasonlításán alapuló egyszerű statisztikai adatok megtévesztők: kisebbitik és elfedik a tényleges népességreprodukció negatív voltának igazi mértékét. A kormegoszlás minden európai országban a korábbi magasabb termékenységet tükrözi. Ez azt jelenti, hogy a reprodukív korú népesség aránya ma magasabb, mint azt hosszabb időtávlatban a termékenység színvonala fenntarthatná. Hosszabb távlat alatt nem kell századokat érteni. 2000-ben a 20 év alatti női népességszám Európában 87 millió volt; a 20 és 40 év közötti, ugyancsak 20 évjáratot magába foglaló korosztályba tartozók száma pedig 105 millió. Még ha a 2000-ben 20 éven aluliak mindegyike túléli is a következő 20 esztendő, e számokból világos, hogy a születések számának egyszerű fenntartása azt kívánná, hogy a termékenység több mint 20 százalékkal emelkedjék. A 20 éven aluli életkorból a 20 és 40 év közötti életkorba való továbbélési valószínűség reális számbavétele ezt a kívánt arányt természetesen tovább növelné.

A népességdinamika egy pontosabb jelzője a jelenlegi termékenységi és halálozási arányszámok feltételezett konzerválásán alapszik. Feltételezi továbbá, hogy a népesség zárt, azaz nincs ki- és bevándorlás. Az ezredforduló Európájában az összes európai ország népességgel súlyozott teljes termékenységi mutatója (vagyis, egyszerűen szólva, a jelenlegi korspecifikus születési ráták alapján számított átlagosan egy nőre jutó gyermekszáma) 1,37-re tehető [1]. A halandóság legtömörebb és hasonló logikával számított jellemzője, a születéskor várható átlagos élettartam pedig 69 évre tehető a férfiaknál és 78 évre a nőknél. Ezekből az adatokból kiszámítható a stabil népességmodell nettó reprodukciós arányszáma, ami ebben az esetben 0,645,

jelezve az egymás után következő generációk viszonylagos nagyságát. Más szóval, Európában az adott termékenységi és halálozási mutatók változatlansága esetén egy 1000 főből álló generációt egy 645 fős második generáció követne, és egy 416 főből álló harmadik, egy 268 főből álló negyedik, és így tovább. Ha feltételezzük, hogy az átlagos generációs távolság 30 év – ami Európában nagyon megfelelő megközelítés – kiszámítható, hogy az évi növekedés rátája e stabil népességben -1,46 százalék. Ilyen ütemű változás egy népességet alig 47 év alatt eredeti nagyságának felére apasztaná. Száz év leforgása alatt pedig a népesség 77 százalékkal csökkenne. És 177 év alatt egy eredeti 1000-fős népességből csak 75-en maradnának. Százhetvenhét év természetesen nagy idő, de nem több – pontosan annyi –, mint amennyi a Magyar Tudományos Akadémia alapítása óta eltelt. Egy ország vagy egy kontinens történetében ez szerény időtartam.

Ezen egyszerű számítások fő mozgató paramétere a termékenységi arányszám, ami, ismétlem, a jelenkori európai termékenység mutatója: 1,37. A halandóság, abban az esetben, ha 50 éven alul alacsony (ami jó közelítéssel ma érvényes mindenütt Európában), nem befolyásolja érdemlegesen a számítás eredményét. A népesség lélekszáma és növekedési üteme hosszú távon alig függ az 50 éven felüli továbbélés valószínűségének javulásától. A generációs távolság fontosabb, de annak lehetséges variációja viszonylag korlátozott. Az illusztrációmban 30 évnek tételeztem fel. Rövid távon az átmenet egy alacsonyabb generációs távolságra valamelyest stimulálná a népesség növekedését. De ha a termékenység az egyszerű reprodukció szintje alatt marad, hosszabb távon a negatív növekedési ráta kisebb generációs távolsággal kombinálva a népességet még magasabb évi ütemben csökkentené, minthogy az egyre szűkülő generációk gyorsabban váltanak fel egymást. És fordítva: nagyobb generációs távolság hosszabb távon valamelyest enyhítené a népességcsökkenés évi tempóját.

A számokból látható, hogy évszázadokig tartó elnéptelenedésről beszélve *Spengler* túlzott optimizmusról tett tanúságot. Ha az európai népesség tényleges reprodukciós teljesítménye megmaradna az 1,37-es átlagos gyermekszám szintjén – vagyis egyharmaddal magasabban, mint ez egy általános egy-egygyermekrendszer esetén volna – a népességfogyás tempója jóval gyorsabban következne be, mint azt a történetíró feltételezte.

De fontos változó-e a népesség nagysága egy nemzet vagy egy régió vitalitása szempontjából? Mielőtt folytatnánk a népesedési helyzet további taglalását, a válaszára e kérdésre nem kerülhető el. Ha egy pillanatra eltekintünk a népességcsökkenéssel járó korstruktúra-változástól – bár ez a változás aligha érdektelen – talán kétségbe lehetne vonni a népesség abszolút számának a fontosságát. Elvégre például a tizenhatodik század fordulóján az európai kontinens összlakossága a mainak alig egytizede volt: a leginkább elfogadott becslés szerint mintegy 80 millió. De a reneszánsz Európa nem

szűkölködött, például művészeti és irodalmi kreativitásban. És a következő néhány száz év, viszonylag igen szerény népességnövekedés ellenére, meghozta a tudományos és technológiai kreativitást is. És amint a halandóság egyre sikeresebb leszorítása 1800 után felgyorsította az európai népesség növekedését, a demográfiai eredmény távolról sem váltott ki osztatlan lelkesedést. Nem sokaság, hanem lélek és szabad nép tesz csuda dolgokat, írta ez idő tájt *Berzsenyi Dániel*. Az ipari forradalom Európáját sok gondolkodó túlnépesedettnek tekintette, és a lábbal, illetve hajójeggyel szavazó kivándorlók milliói nyilván egyetértettek ezzel az ítélettel. (Visszatekintve az európai exodus hazai szeptére, *József Attila* kitántorgásról beszélt, de az összefolyamat nagyságára jobb magyarázatot ad az, hogy az erre vonatkozó egyéni döntések tipikusan józan megfontolásból születtek.) Nos, így talán egy huszonegyedik századi európai demográfiai lassú dekompressziót, ha egy ilyen folyamat egyéni önkéntes döntések összesített eredményének a következménye, üdvözölni lehetne, mint egészséges társadalmi önkorrekciót.

A szerkezeti változásoktól függetlenül is, van azonban a népességszám alakulásának egy másik, aligha elhanyagolható geopolitikai vetülete. Európa nem egy sziget, lakatlan sivatagoktól vagy végtelen óceánoktól körülvéve. Vannak szomszédai, akik a maguk demográfiai logikáját követik. Európa egyre növekvő gazdasági, technológiai, tudományos és kulturális súlya és befolyása globális szinten a tizenharmadik és tizenkilencedik században együtt járt és nem kis részben eredménye volt a kontinens növekvő demográfiai súlyának. Európa népessége 1800-ban (korábbi becslések a más kontinensek bizonytalan adatai miatt erre vonatkozólag nem megbízhatók) a világ össznépességének 20 százalékát tette ki. Ötven évvel később ez az arány elérte a 22 százalékot és 1900-ra a 24 százalékot [2].

Megjegyzendő, hogy ez a relatív népességi arány jelentősen nagyobb volna, ha Európához hozzátennénk az európai eredetű tengerentúli országokat – hogy ismét *de Gaulle* kifejezését idézzem, Európa leányait. Ha csak az Egyesült Államokat, Kanadát, Ausztráliát és Új-Zélandot számítjuk ide – nem teljesen megalapozottan kihagyva Dél- és Közép-Amerikát, valamint Mexikót, vagyis olyan országokat, melyek kulturálisan és részben etnikailag kétségtől szintén Európa leányai – Európa közvetett súlya 1900-ra már meghaladta a globális népesség 30 százalékát. De ezek a tengerentúli leányok azóta eléggé felnőttek és nem mindenben ütnek szülőanyjukra. Érvényes ez a demográfiai viselkedésre is.

A szoros értelemben vett Európánál maradván, ennek részaránya a globális népességben a huszadik század második évtizedében tetőzött, mintegy 25 százalékkal. A század közepére, 1950-re, ez az arány 22 százalékra esett vissza, 1975-ben már csak 17 százalék volt, és 2000-re 12 százalékot tett ki – feleannyit, mint alig 80 évvel korábban. A kontinens demográfiai marginalizálódása tehát rohamos volt a huszadik században. És e

marginalizálódás a huszonegyedik században nemcsak folytatódni fog, hanem tovább gyorsul. Az ENSZ úgynevezett „közepes” előrejelzése szerint Európa részaránya a világ népességén belül 2050-ben már csak 6,5 százalék lesz.

Oroszország és Jemen: egy összehasonlítás

A drámai struktúraátalakulást, népességfogyást és viszonylagos súlyvesztést, amit Európa mai demográfiai helyzete magában hord, a kontinens ma legbetegebb országának példájával lehet talán legjobban érzékeltetni. Ez a nem irigylésre méltó cím Európa legnépesebb és területileg is legnagyobb államát illeti meg: Oroszországot. (Legnépesebb, legalábbis addig, míg e címet Törökország át nem veszi a jelen század közepe táján. Ez a megjegyzés feltételezi, bármily valószínűtlenül is hangzik ez, hogy Törökországot már formálisan kilátásba helyezett Európai Unió tagsága európai országgá minősítené.)

A szélesebb perspektíva kedvéért érdemes az orosz népességváltozást a huszadik század közepétől kezdve szemlélni [3]. Az 1950-es állapot korstruktúrája és nagy nőtöbblete (az ábra felső felében mutatva) tükrözi a második világháború rendkívül magas embervesztéseinek a nyomait. Ebben az évben a 25 és az 55 év közötti nők száma több mint kétharmaddal volt magasabb a férfiakénál: 1000 férfire 1676 nő jutott. Oroszország össznépessége 1950-ben mintegy 103 millió főt tett ki.

Az illusztráció kedvéért állítsuk szembe ezt a számot és ezt a kormegoszlást egy Európán kívüli népességgel. Az összehasonlítás, amely szándékosan bizarr, az ENSZ Jemenre vonatkozó becsléseire támaszkodik. Jemen népessége 1950-ben 4,3 millió volt. A jemeni kormegoszlást és az Oroszországéval azonos léptékben ábrázolt népességszámot az ábra alsó fele mutatja.

A következő 50 év Oroszországban a háborús veszteségek részleges elmosódását eredményezte, lényeges népességgyarapodással együtt: 103 millióról 145 millióra [4]. De a 2000 évbéli kormegoszlás legszembetűnőbb vonása a legfiatalabb korosztályok nagyságának drasztikus csökkenése és a nemek időskori arányának folyamatos eltolódása a nők javára. Ez utóbbi jelenség a férfinépesség rendkívül rossz halandósági helyzetének az eredménye. A születéskor várható élettartam 2000 körül a nőknél még viszonylag tekintélyes: a valamivel 72 év fölötti érték olyan szintet jelent, mint például Thaiföldé. Ugyanez a halandósági index a férfiak között csak 60 év, alacsonyabb, mint például Indiában vagy Indonéziában. És az orosz női értéknél alacsonyabb, több mint 12 évvel. Ez a nemek közötti látványos különbség egy igen kétséges értékű nemzetközi rekordot jelent.

Míg Oroszország népessége 50 év alatt 42 százalékkal nőtt, Jemené ugyanezen idő alatt 4,3 millióról 18,3 millióra, vagyis több mint négyszeresére

emelkedett. Hasonló növekedés ugyanez időben Magyarország mai lakosságát az 1950-es 9,3 millióról 2000-re több mint 40 millióra vitte volna fel.

Mi várható a következő 50 évben? Oroszországban 2000 körül a teljes termékenységi arányszám 1,14, egy általános egygyermek-rendszerénél alig magasabb. A nettó reprodukciós ráta 0,54; ebből következik, hogy a stabil (intrinzikus) növekedési arányszám valamivel kevesebb, mint -2 százalék. Egy ilyen mértékű fogyás fél évszázad után a népességet az eredetinek egyharmadára zsugorítaná. Az így lefestett demográfiai összeomlás mértékére és ütemére nagyszámú népesség esetében kevés példát ad a történelem.

A következő évtizedekben a csökkenés mértékét a múltból örökölt kormegoszlás, melyben a szülőképés nők aránya még viszonylag magas, fékezi. Az ENSZ előrejelzései Oroszországra vonatkozólag azt is feltételezik, hogy a termékenység jelenlegi szintjéről a század közepére több mint 50 százalékkal nő, és a születéskor várható élethossz a férfiaknál 73 év fölé, a nőknél pedig 80 év fölé emelkedik. Az optimista feltételezések ellenére a népességszám 2050-re 104 millióra csökkenne [5]. A 41 milliós fogyás elsősorban a fiatalabb korosztályokat érinti, azaz a kormegoszlás rendkívüli öregedésével jár. A 2050-re előrejelzett lakosság több mint fele 50 éven felüli és 28 százaléka 65 évnél idősebb.

Ugyanezen 50 év alatt Jemen lakossága az ENSZ becslése szerint 18,3 millióról 102 millióra, vagyis az 1950-es népességszám 24-szeresére nő. Az összehasonlítás Oroszországgal bemutatja a huszonegyedik század demográfiai képének potenciálisan rohamos és gyökeres átalakulását.

Miben keresendők Jemen rendkívüli népességnövekedésének közvetlen demográfiai mozgatórugói? A kivándorlás mértéke az elmúlt 50 évben minimális volt, így gyakorlatilag csak két tényező szerepéről van szó. A huszadik század közepén a jemeni halandósági színvonal még rosszabb, mint Európában 200 évvel ezelőtt. A születéskor várható átlagos élettartam 32 év volt. Ez 2000-re majdnem megduplázódott, 62 évre emelkedve: a férfiak esetében ez már 2 évvel felülmúlta a megfelelő orosz értéket. Ugyanakkor a termékenység makacsul megmaradt az ENSZ által 7,6-ra becsült (bár kétségtelenül gyenge statisztikai adatbázisra támaszkodó számítást tükröző) teljes termékenységi arányszámnál, azaz a 7,6 átlagos gyermekszámnál egy nőre számítva. Hasonlóan magas termékenység az utóbbi évtizedekben csak Nigerben, valamint a gázai övezet palesztin lakosságánál figyelhető meg. A fiatal korösszetétel, amely ilyen demográfiai múltat kísér, garantálja a további gyors népszaporulatot, annak ellenére, hogy a halandóság további javulása már csak kismértékben járulhat a növekedéshez. Mi tételvezhető fel azonban a termékenységet illetően? Változatlan szinten történő fenntartása az évi növekedési rátát a mai 4 százalék feletti színvonalon tartaná, sőt majdnem 4 és fél százalékra emelné. 2050-re Jemen lakosságszáma így 159 millióra szökne fel, vagyis az 1950-es népesség 37-szeresére. Ez magyar viszonylatban az

1950. évi 9,3 milliós Magyarország helyett egy 2050-ben 344 milliós Magyarországot jelentene. Nem kell komplikált érvekkel bizonyítani hasonló számok abszurditását.

Hogyan oldották meg az ENSZ statisztikusai ezt a gordiuszi csomót népesség-előrejelzéseikben? Bátran, de mégsem teljesen meggyőzően. Feltételezték, bár erre Jemen szociális körülményei – különösen a női lakosság alárendelt társadalmi helyzete és alacsony iskolázottsági színvonala – elég ingatag alapot adnak, hogy 2050-re a termékenység jelenlegi szintjéről 3,35-re, azaz több mint 50 százalékkal alacsonyabbra fog csökkenni. Nyilvánvalónak tűnik, hogy e feltételezett csökkent termékenység ellenére a népességszám előrejelzett nagyságrendje gazdaságilag teljesen implauzibilis. Például Jemen országterületének csak mintegy 3 százaléka művelhető. Jemen olajkincse nem elhanyagolható, de az olajban gazdag arab államokéval vagy Oroszországéval összehasonlítva – vagy akár a 4 és fél millió lakosú Norvégia olajtartalékaihoz képest is – igen szerény. Egy malthusi krízis lehetőségének árnyékát tovább sötétíti az a körülmény, hogy a növekedési potenciál 2050 után elkerülhetetlenül igen magas marad. (Például Kína népessége – bár az ország korösszetétele korántsem volt annyira fiatal, mint a Jemen számára előrejelzett 2050. évi – az egy-gyermek-politika bevezetésekor még 1 milliárd alatt volt, míg ma már 300 millióval több és további 200 milliós növekedés többé-kevésbé biztosra vehető.) A halandóság drasztikus emelkedésének perspektíváját elvetve a gordiuszi csomó megoldását a termékenységnek az ENSZ által feltételezettnél még korábbi és gyorsabb csökkenése jelenthetné. Szükséges volna azonban megjelölni az okokat, melyek egy ily gyorsított tempójú termékenységi változást előidézhetnének. Távolról sem világos, milyen szociális tényezők lehetnének egy ilyen változás valószínű okai.

Végül, íme Oroszország és Jemen össznépességének részletes idősora 1950-től 2000-ig, és előrejelzett értéke 2050-ig [6]. Mindkét idősor könnyen extrapolálható 2050 utánra is. A kép, túlzás nélkül mondható, rendkívüli. Jemen népessége, amely 1950-ben Oroszország akkori népességének egy huszonnegyede volt, a huszonegyedik század derekán – alig egy évszázad leforgása után – az ENSZ szerint túlszárnyalja majd Oroszországét.

Az Európai Unió és déli hátországa

De – mint ezt már aláhúztam – ezek az ábrák két szélsőséges demográfiai konfigurációjú országot hasonlítanak össze: Európa legnépesebb és az arab világ leggyorsabban növekvő önálló országát. Egy realisabb, és geostratégiai szempontból sok tekintetben fontosabb összehasonlítás céljára tekintünk el a kivételes helyzetű Oroszországtól és az Oroszországot magában foglaló nagy Európától is. Nézzük ezek helyett az Európai Unió – és nem a jelenlegi 15

országból álló, hanem a kibővített, 25 országos Európai Unió (EU 25) – főbb demográfiai vonásait [7].

A 2000-ben mintegy 450 milliós EU 25 kormegoszlásában nélkülözi az orosz kormegoszlás drámaian fűrészfogú jellegzetességeit. De ugyanakkor domináns karaktere félreérthetetlenül hasonló az oroszéhoz. Ötéves bontásban a legnépesebb korosztály valamivel fiatalabb az Oroszországinál: 35–39 éves 40–44 helyett. A fiatalabb korcsoportok nagysága fokozatosan csökken: az 5 éven aluliak száma a 35–39 évesek számának csupán kétharmadát adja. Az idősebb korosztályokban a nőtöbbség az Európai Unióban is magas, de nem annyira, mint Oroszországban. Hatvanöt éves koron felül a nők száma 49 százalékkal magasabb, mint a férfiaké; 80 éven felül a nőtöbbség 125 százalék.

A következő 50 évre az ENSZ előrejelzése feltételezi, hogy a termékenység a 2000. évi 1,4 gyermeket jelentő mutatószámáról 1,82-re emelkedik és az Unión kívülről jövő nettó bevándorlás évi nagysága 500 ezer fő lesz, azaz valamivel több mint 25 millió a század első felében. E népességnövelő feltételezések ellenére 2050-re az EU 25 népessége 50 millióval csökkenne. A csökkenés üteme gyorsuló tendenciát mutatna: az évszázad közepére elérné az évi -0,5 százalékot, vagyis az évi 2 millió főt. 2050-ben a legnépesebb ötéves férfi korcsoport a 60–65 év közöttieké lenne, míg a nőknél a 65–70 közöttieké. Ez olyan demográfia struktúra, amiről számottevő történeti tapasztalattal ma még nem rendelkezünk [8]. A század közepére a népesség fele 50 éven felüli volna és a 65 éves és idősebb korúak aránya az összlakosságban több mint kétszer akkora, mint a 15 éven aluliaké. Az Európai Unióban 2000-ben minden 65 éven felüli korú lakosra 4,25 15 és 65 év közötti korú lakos jutott. Ez a mutatószám a leggyakrabban használt indexe a kereső és eltartott népesség demográfiai befolyásolt potenciális arányának. Az index távolról sem tökéletes: gazdaságilag fejlett társadalmakban a 15 és 25 év közötti népesség részvétele az aktív munkaerőben ma már általában igen alacsony és a képzettségi igények emelkedésével párhuzamosan az arány egyre kisebbedik. Ami a 65 évhez közeledő népességet illeti, e korcsoportokban a gazdaságilag már nem aktívak aránya szintén eléggé magas és az elmúlt évtizedekben növekvő tendenciát mutatott. Nos, e tényeket figyelmen kívül hagyó durva index is a 2000. évi 4,25-ről 2050-re kevesebb mint felére, 1,85-re csökkenne, messzemenő negatív következményekkel a jelenlegi nyugdíj- és egészséggondozó rendszerekre.

A zsugorodó és öregedő népességű Európai Unió közvetlen déli szomszédsága élesen különböző demográfiai képet mutat. Legegyszerűbben, bár távolról sem kielégítően, ez az össznépesség dinamikájával illusztrálható. Az Európai Unió 25 országának 1950-ben 351 millió lakosa volt. Az Indiától nyugatra fekvő mohamedán országok száma, nem számítva ide a volt Szovjetunió ma már önálló közép-ázsiai országait, és a szaharai, ill. az attól délre fekvő mohamedán többségű fekete lakosságú országokat, történetesen

szintén 25². Adjuk ehhez hozzá, mint kismértékű korrekciót az Izrael által 1967 óta megszállt területeken élő palesztin népességet 26.-nak. Az egyszerűség kedvéért nevezzük az így meghatározott, Pakisztántól Marokkóig terjedő országok népességét a nyugati iszlám népességének – nyugati, minthogy a definíció kizárja a legnagyobb mohamedán országot, Indonéziát, és olyan országokat, mint például Banglades és Malajzia. Demográfiai viselkedési formák természetesen nem kapcsolhatók logikailag egy egyszerű kulturális-vallási jellemzőhöz. Differenciált termékenységi és halandósági mutatók az iszlám világán belül – például az Afganisztán és Tunézia közötti demográfiai különbségek tükrében – ellentmondanak ilyen egyszerűsítésnek. De az említett 25 ország geográfiailag az EU 25 hátszágának – amolyan közeli-külföldjének – tekinthető és a két országsoport demográfiai összmutatóinak szembeállítására nem érdektelen. A hátszág megjelölés eurocentrikus voltát a jelen választott téma indokolja. Más szemszögből nézve természetes volna az EU 25-öt a nyugat-ázsiai és észak-afrikai országok hinterlandjaként jellemezni.

Az előbb meghatározott nyugati iszlám népessége 1950-ben 163 millió volt, vagyis az Európai Unió 25-jének kevesebb, mint fele: 46 százaléka [9]. 2000-re, vagyis rövid 50 év alatt ez a népesség 587 millióra, közel négyszeresére nőtt, így már 30 százalékkal felülmúlta az EU 25 népességét. A következő 50 évre a számítások feltételezik, hogy a nyugati iszlám országaiból való kivándorlás mértéke átlagosan évi negyedmillió fölé emelkedik és a termékenység a század közepére lecsökken a 2,3-es átlagos gyermekszámra. Az ebből következő 2050-es népességszám 1,3 milliárd, vagyis az akkori Európai Unió lakosságának több mint háromszorosa. Ezek a számok tükrözik a népességnövekedés logikáját. A huszadik század harmadik negyedében az EU 25 lakossága évi átlagban 2,7 millióval nőtt. Az elmúlt 25 évben ez a szám leesett 1,3 millióra, és a következő 50-ben a várható népességfogyás, mint láttuk, évi 1 millió [10]. A nyugati iszlám országaiban a megfelelő évi növekedési számok 5,7 milliót, 11,3 milliót, és a következő fél században több mint évi 14 milliót tesznek ki. A részletes idősorok ábrázolják ezt a gyökeres demográfiai arányeltolódást az EU 25 és a nyugati iszlám országai között egy rövid évszázad leforgása alatt [11].

Megkockáztatható természetesen az ellenvetés, hogy a nyugati iszlám országok láncát Európától délre túl hosszúnak van meghatározva. Oda tartozik-e tényleg például Pakisztán is? Egy válasz erre az lehetne, hogy a kételkedő látogasson el, mondjuk, Nagy-Britannia számos városába. Nyugat-Európa nagyvárosai ténylegesen inkább arra emlékeztetnek, hogy az Európai Unió déli hátszágai sokkal kiterjedtebbek, mint a nyugati iszlám országai. Részben már de facto, de potenciálisan mindenképpen, a hátszág magában foglalja az egész

² Afganisztán, Algéria, Bahrein, Dzsibuti, Egyesült Arab Emírátsok, Egyiptom, Eritrea, Irán, Irak, Jemen, Jordánia, Katar, Kuvait, Libanon, Líbia, Marokkó, Mauritánia, Omán, Pakisztán, Szaúd-Arábia, Szíria, Szomália, Szudán, Törökország és Tunézia.

afrikai kontinenst, nem csak Észak-Afrika mohamedán országait. Az így kibővített hinterland összlakossága 1950-ben 11 millióval kisebb volt, mint az EU 25 akkori lakossága [12]. A huszadik század végére már egészen más lett a helyzet: a hátsó ország népessége a századfordulón 1238 milliót tett ki, azaz közel 800 millióval nagyobb volt az EU 25 népességénél. A hátsó ország 2050-re előrejelzett népessége pedig tovább gyarapodik 180-egynéhány mai Magyarország népesség-ekvivalenssel, így felülmúlva a 2050-es EU 25 lakosságát mintegy 2,7 milliárddal.

Népesséspolitikai

Mi lehet erre az európai politikai válasz? Egy lehetséges és közkeletű változat a befogott szemek és fülek politikája: az, amiről nem vesznek tudomást, az nem okoz fejfájást elve alapján. Nehéz volna tagadni, hogy a témával kapcsolatos európai attitűd mentes volna ettől a kényelmes megoldástól. Annyi bizonyos, hogy a nyugat-európai sajtó, az informált közvélemény és az utcai átlagember az elmúlt 10–20 évben sokkal nagyobb érdeklődést mutatott az ózonlyuk, az amazonasi őserdők állapota, vagy a globális felmelegedés problémái iránt, mint tette ezt a népességváltozást illető kérdésekkel, akár Európában, akár Európán kívül. Egy rezonábilis magyarázat erre az aránytalanságra igen egyszerű: az előbbi problémák viszonylag könnyűek, mert vannak rájuk megoldások – vagy elhárítás, vagy alkalmazkodás formájában –, melyek egy technikailag fejlett társadalom számára gazdaságilag elérhetők és politikailag elfogadhatók. A demográfiai dinamizmus problémái, akár országhatárokon belül, akár a nemzetek közötti együttélésben, nagyságrendileg nehezebbek, sőt esetleg megoldhatatlanok. Az utóbbi esetben a kérdés jogosan tűnik el a politikai napirendről: amire nincs megoldás, az többé nem probléma.

Az előbb körvonalazott számok kétségtelenné teszik, hogy Európa globális nemzetek közötti demográfiai marginalizálódása részben már befejezett tény és a huszonegyedik században elkerülhetetlenül tovább folytatódik. Katastrofális és így kiszámíthatatlan hatású technikai vagy biológiai eseményektől eltekintve nincs olyan népesedési forgatókönyv, amely lényegesen megváltoztathatná a folyamatban lévő nagyságrendi demográfiai arányeltolódásokat Európa és déli hátsó országa között.

Mindez nem csak Európára, hanem a gazdaságilag fejlett és jómódú országokra általában érvényes, összehasonlítva ezeket a gazdaságilag kevésbé fejlett országokkal. Japán demográfiai jellemzői fő vonásaikban gyakorlatilag azonosak az Európai Unióéval. Az Egyesült Államok demográfiai adatai dinamikusabbak, aminek eredményeként Amerika jelenlegi, az Európai Unióénál még jóval kisebb népessége a huszonegyedik század közepére

valószínűleg eléri majd az EU 25-ét, vagyis a 400 milliót [13]. De mint láttuk, globálisan a 400 millió szerény részarányt jelent. Amerika és Kanada össznépessége 1950-ben még azonos volt a latin-amerikai és a karibi országok együttes népességével. Ma már 200 millióval kevesebb. És a század közepére a különbség valószínűleg mintegy 370 millióra nő.

Gyorsan növekvő régiók

Hogy a nyugati félteke észak-déli kontrasztja kevésbé éles, mint az Európával kapcsolatban előbb bemutatott, az Latin-Amerika gyorsabb demográfiai átmenetének a következménye. Ez a különbség aláhúzza a tényt, hogy a nemzetközi demográfiai súlyarányok drasztikus eltolódásának leghatásosabb, sőt egyetlen igazán hatásos orvossága az elmúlt évtizedekben az úgynevezett fejlődésben lévő országok termékenységeinek a halandóság leszorításával párhuzamos gyorsabb csökkenése lett volna. Bár kisebb mértékben, ez a megállapítás a következő évtizedekre is érvényes.

Természetesen nem új felfedezésről van itt szó. Kevéssel a második világháború befejezése után a demográfusok előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a halandósági ráták leszorításának a gazdaságilag elmaradott országokba exportált olcsó és sikerrel alkalmazható módszerei a népességnövekedés ütemének történeti precedens nélküli felgyorsulását fogják eredményezni. Mózes első könyvének parancsát, hogy „szaporodjatok és sokasodjatok” a világ ma minden meglévő népe betartotta: ha nem tartotta volna be, eltűnt volna a történelem színpadáról. De az országok huszadik század közepi két és félmilliárdos népességének a parancs második felére is hallgatnia kellett volna, ami úgy szól, hogy „töltsétek be a földet.” Nos, hogy mit jelent a betöltött föld, az emberi ítélet dolga. Nem azt, hogy minden talpalatnyi föld, ami művelhető, meg van művelve, hogy a maximum, amit a rendelkezésre álló technológia ki tud sajtolni a gazdasági gépezetből, ki van sajtolva, hogy a lehető legnagyobb népesség eltartása az olyan cél, ami minden ezzel ellentétes esztétikai és minőségi szempontot másodrangúvá tesz. Ez többé-kevésbé elfogadott elv mindenütt. A több és kevesebb között azonban egyéni megítélésként, és ez ítéletek országonkénti summájaként igen nagy különbségek lehetnek, vannak és lesznek. És annak, hogy egyéni ítéleteket milyen módon, milyen hatalmi súlyozással, és milyen sikerrel koordinál egy társadalom és annak politikai intézményrendszere, a történelem tanúsága szerint igen széles skálája van.

Hogy ismét a Bibliát idézzem, a Prédikátor könyve erre vonatkozólag klasszikus malthusi pesszimizmust fejez ki. „Mikor megszorodik a jószág” – mondja a Prédikátor, legalábbis *Károli Gáspár* szavaival – „megszorodnak annak megemésztői is”. Ha ez tényleg így van, ez azt jelentené, hogy a gazdasági fejlődés eredményei nem az életszínvonal javítására vezetnek, hanem

azokat teljes egészükben a megnövekedett népesség eltartása szívja fel. A két véglet – nagyobb népességszám vagy magasabb életszínvonal – közötti kompromisszum az elmúlt 50 évben országonként nagyban különbözött. Bármely korábbi időszakkal összehasonlítva ez a periódus a globális gazdasági növekedés virágkora volt. Különösen érvényes ez a megállapítás az 1950 és 1973 közötti évekre. A GDP évi növekedési üteme minden világrégióban meghaladta a 4 százalékot. Japánban a szám magasabb volt 9 százaléknál, a Japánon kívüli Ázsiában és Latin-Amerikában felülmúlta az évi 5 százalékot, Nyugat-Európában meghaladta az évi 4,8 százalékot, és Afrikában a 4,4 százalékot. De míg e gyors növekedés Japánban és Európában túlnyomó részben az egy főre eső jövedelem emelkedését szolgálta, a magas termékenyséű országokban jórészt a növekvő népességet kellett eltartsa. A jószág megszorodott, de megszorodtak annak megemésztői is.

A két tényező – népességnövekedés és GDP növekedés – egymástól analitikailag persze nem teljesen függetlenek, mert kölcsönösen stimulálhatják egymást. Mindazonáltal a választás lehetősége tág – a demográfiai növekedésnek gazdasági ára van és rohamos demográfiai növekedés esetén ez az ár igen magas lehet. Hogyan befolyásolta volna Magyarországon az élelmiszerellátást, a lakásviszonyokat, a környezet tisztaságát, a közlekedés színvonalát, az iskolák és az egészségügyi ellátás minőségét és az életszínvonal sok más mutatóját, ha az ország lakossága az elmúlt 50 évben 30–40 millióra szökkent volna fel? Milyenek lennének az EU 25 gazdasági kilátásai a századfordulón, ha az EU 25 2050-re várható népessége – déli hátszágának demográfiai viselkedését követve nem 400 millióra volna tehető, hanem 2,8 milliárdra? Nyilvánvaló, hogy ilyen irreális feltételezéseken alapuló kérdések választ aligha érdemelnek. De a gazdaságilag elmaradott világ legtöbb országában hasonló kérdéseket fel lehetett tenni 1950 körül annak biztos tudatában, hogy ha a termékenység esése nem követi gyorsan a halandóság esését, a népességnövekedés a huszadik század második felében három- vagy négyszeres lesz, jórészt felszívva a GDP növekedését, azaz lassítva, sőt helyenként negatívvá téve az egy főre eső jövedelem emelkedését. Ez volt a helyzet például az afrikai kontinens egészét tekintve a huszadik század utolsó évtizedeiben.

A második világháború befejezése után megindult nemzetközi akcióprogramok, melyek a halandóság leszorítását célozták és nagy szerepet játszottak a költői túlzással demográfiai robbanásnak nevezett folyamat elindításában, nem ütköztek politikai ellenállásba. De ez aligha mondható el a születési ráták, azaz a népességnövekedés ütemének csökkentését célzó programjavaslatokról. Kétségtelen, hogy hasonló beavatkozásokra nemzetközi szinten nem volt precedens. Az Amerikából először magánszervezetek által az 1950-es évek elején elindított, majd 1960-tól kormány szinten is szervezett akciók, melyek családtervezési szolgáltatásokra segítséget ajánlottak a

fejlődésben lévő országoknak, némi támogatást kaptak a skandináv államoktól és Nagy-Britanniától. A kontinentális Nyugat-Európa, a szovjet blokk államait nem is említve, azonban sokáig makacsul más véleményen volt. Az 1974-ben amerikai nyomásra összehívott első kormányközi népességi világkonferencia lökést kívánt adni a föld akkor még harmadik világnak nevezett régióiban az új születésszabályozási technikák elterjesztéséhez. Mint ahogy az európai demográfusok doyenje, *Alfred Sauvy* a konferenciáról szólva kifejtette: ezek a tervek európai szemmel részben gyermekes amerikai játékoknak vagy még inkább a nemzetek szuverén jogaiba való agresszív beavatkozásoknak minősültek. A nemzeti szuverenitás meg nem kérdőjelezett érvényesítése a gyors népességszaporulatot illetően azonban feltételezné, hogy az ebből következő gazdasági egyenlőtlenségek, politikai zavarok, és vándorlást stimuláló népsűrűségi nyomások a szaporodó országok határain belül maradnak. A történelem tanúsága szerint erre azonban vajmi kevés garancia van. A népesedés kérdése tehát legitim módon szerepelhet a nemzetközi tárgyalóasztalokon.

Az 1974. évi népesedési konferencia, magáévá téve egy az emberi jogok első világkonferenciáján 1968-ban, Teheránban elfogadott formulát, deklarálta hogy „minden párnak vagy egyénnek alapvető joga, hogy szabadon és felelősségteljesen meghatározza gyermekei számát és születésük időzítését”. Ez egy dicséretes elv, melynek érvényesítését családtervezési programok segíthetik. De az elv szakadatlan ismétlése későbbi nemzetközi fórumokon, gyakran a felelősségteljességre való utalás elhagyásával, nem változtat a tényen, hogy a deklarált emberi jog érvényesítése feltételezi, hogy az egyéni termékenységi döntések összeredménye harmóniában van a nemzet, sőt a globális társadalom érdekeivel, vagy legalábbis tolerálható eredményt szolgáltat. Ez a gyakorlati szempontból sokszor igen lényeges megszorítás általános érvényű. Például Németországban vagy Amerikában, ha egy házaspár hat gyermeket vállal, a szomszédok legtöbbje elismeréssel néz egy ilyen családra, feltéve, hogy a gyermekek rendesen vannak nevelve, és el vannak látva egy normális gyermekkor minimális materiális kívánalmaival. Más szomszédok esetleg fejüket csóválnák, vagy kifejeznék rosszallásukat, de ez nem érintené a szülők szuverén gyermekvállalási jogát. Érdemes megjegyezni, hogy a hatgyermekes termékenységi szint aligha nevezhető rendkívülien magasnak. Ez a szint a biológiailag megengedettnek kevesebb, mint fele, tehát fenntartása általában számottevő születésszabályozási gyakorlatot tételez fel. És ami a nagycsaládokban született gyermekek kvalitását illeti, könnyű volna a nyugati világ történetéből olyan művészek, tudósok, szentek, költők listáit összeállítani, akik szüleik hatodik vagy magasabb sorszámú gyermekei voltak.

Nyilvánvaló azonban, hogy ha minden család így viselkednék, az egy alacsony halandóságú modern társadalomban ellentétes volna a közjóval. Egy 50 év alatt maghatszorozódó lakosság számú Németország vagy Amerika többé

nem hasonlítana korábbi önmagára. Egészséges intézményrendszerű államok hamarosan megtalálnák a módját, hogy az egyéni termékenységi kívánalmakat hogyan csökkentsék. Az egyének egy társadalmi mátrixban élnek, amely a közjó nevében korlátozhatja szuverénnek mondott jogaikat.

E logika legdrasztikusabb alkalmazása Kínában történt. Miután a mezőgazdaság kollektivizálását követő 1959–61-es éhínség 30 millió áldozatot követelt, a kínai vezetők gondolkodása a népességnövekedés következményeiről gyökeresen megváltozott és végül a kötelező egy-gyermek-rendszer bevezetésébe torkollott. Más fejlődésben lévő országokban – kevés kivétellel – a termékenységi átmenet kormánybefolyástól nagyrészt mentes, klasszikus formákat követett. Ahol a fejlett államokkal való gazdasági kapcsolat intenzív volt, a termékenység esése viszonylag nem nagy késéssel követte a halandóság leszorítását. Jórészt külföldi segítséggel szervezett családtervezési programok segítettek ebben, de a folyamat alapvetően a nyugati kulturális és technológiai penetráció és az ebből következő gyermekvállalással kapcsolatos családi gazdasági kalkuláció változásának együttes eredménye volt. Ahol ezek a tényezők nagyrészt hiányoztak, mint elsősorban azokban az országokban, melyek Európa déli hátszágát alkotják, a termékenység esése késett, vagy máig sem indult meg.

Népesség és geopolitika

E késés demográfiai kihatásai messzemenő következményekkel járhatnak a nemzetközi rendszer hosszú távú stabilitását illetően. A gyors demográfiai növekedés helyenként a túlnépesedés ismérveit mutatja: egyes országok gazdaságilag képtelenek arra, hogy kielégítsék a lakosság egy növekvő hányadának minimális anyagi szükségleteit, vagy, ambiciózusabb meghatározással, hogy legalább fokozatosan felzárkózzanak a fejlett világ életszínvonalához. A túlnépesedés nem csak alááshatja ilyen országok belső politikai-társadalmi egyensúlyát, hanem hatásaiban túlléphet a határaikon is. Például kivándorolni kívánók és kivándorlók nagy tömegeit eredményezheti még akkor is, ha a célországok e folyamatot elfogadhatatlannak tekintik.

Európának és a Nyugatnak általában már nincs esélye ennek a nemzetközi demográfiai helyzetnek az átformálására, de a kép valamelyes javítása még ma is fontos feladat. Az elkövetkező évtizedek termékenységi szintje nem szigorúan predesztinált. Az ENSZ bátran feltételezi, hogy a termékenység ott is, ahol ma még magas, lényegesen csökkenni fog. De a folyamat további felgyorsítása megfelelő népességpolitikai eszközökkel nem elképzelhetetlen.

A termékenység gyors esése ott, ahol a termékenységi szint még magas, mint különösen az iszlám sok országában, demográfiai rezsimváltást igényel. Ez a gazdaság messzemenő strukturális átalakulását és egy ezzel párhuzamos gyökeres kulturális változást tételez fel. A történelmi tapasztalat megjelöl

kulcsfontosságú tényezőket, melyek elindíthatnak vagy felgyorsíthatnak ilyen változásokat a huszonegyedik század első évtizedeiben, kínai stílusú eszközök alkalmazása nélkül. Ezek közé tartozik a gazdaság nyitottsága a nemzetközi kereskedelem és tőke mozgások felé (vagyis integráció a világ gazdaságba); az oktatási rendszer nagymértékű kiterjesztése és minőségi megerősítése; a női egyenjogúság megvalósítása. Kulturális befolyások különösen fontosak a társadalmi, ezen belül a demográfiai változások előmozdításában. Ezek legtöbbje spontán folyamatok következménye, melyek korlátolt lehetőséget hagynak tervezett programszerű beavatkozásokra. De hathatós külső befolyás, mely előmozdítaná a modern társadalmakra jellemző szociális és politikai intézményrendszerek térhódítását – így az emberi és polgári jogok tiszteletben tartását, a tömeg tájékoztatási eszközök szabadságát és a tulajdon jogok őrzését – nagyban segítené a termékenység csökkenését serkentő kulturális hatások erejét azokban az országokban, melyekben a népességnövekedés tempója még ma is különösen gyors.

Mit tehet ennek érdekében – egy demográfiai rezsimváltás érdekében – a Nyugat? A kulturális penetráció szerepét e tekintetben nehéz volna túlbecsülni. *Goethe* és *Proust* exportja ilyen szempontból sajnos kevésbé hatásos, mint a televíziós szappanoperák, hollywoodi filmek és gyorskiszolgáló éttermek terjedése. Ez utóbbiak, demokratikus politikai receptek propagálásával kombinálva hatékonyabbak, mint a családtervezés közvetlen propagandája. Ha vannak a kulturális befolyásnak ennél elegánsabb és hathatósabb formái, Európának nagy szerepe lehetne ezek kidolgozásában és így a hátszögében gyülemlő demográfiai nyomással elkerülhetetlenül együtt járó politikai, gazdasági és katonai instabilitás enyhítésében. Európa erre eddig kevés hajlandóságot mutatott, és nem valószínű, hogy egy egyre inkább maga felé forduló Európa legalább a jövőben képes volna ilyen szerepre.

Népességnagysággal rendezett körülmények között természetesen nem csak elszegényedés és politikai instabilitás, hanem arányosan megnövekedett gazdasági, politikai és katonai erő is járhat. A modern fejlődés feltételei a globalizáció korában jól ismertek: kompetens kormányok és társadalmak tudnak élni ezekkel. Negyven évvel ezelőtt Dél-Korea egy főre eső jövedelme kisebb volt, mint például Ghánáé. Ma már, mint tudjuk, nagyon más a két ország helyzete: a dél-koreai jövedelemszint vásárlóerő paritásban számolva több mint kilencszer magasabb. Ellentétben a Nyugaton, és különösen Európában széles körben elfogadott tévhit, nincs a természet által támasztott akadálya annak, hogy olyan demográfiai óriások mint Kína, India vagy Brazília ne váljanak gazdasági és katonai nagyhatalmakká is, és tegyék ezt már a huszonegyedik század első évtizedeiben. Ilyen változások geopolitikai következményei ma még nem világosak, de aligha lesznek elhanyagolhatók. Ma például az Egyesült Nemzetek közgyűlésében az egymilliárdos India ugyanúgy egy szavazattal rendelkezik, mint a szintén szuverénnek mondott, de

százezerszer kisebb lakosú ENSZ-tag Tuvalu. Nem meglepő, hogy az ENSZ közgyűlési határozatainak súlya fölöttébb szerénynek mondható. De a befolyásosabb Biztonsági Tanácsban Indiának csak időnként van helye, és akkor is csak mint egynek 15 közül, vétójog nélkül. Az öt vétójoggal rendelkező ország között, már több mint 50 éve, három európai ország van. E három hatalom együttes népessége jelenleg Indiáénak alig egynegyede; 2050-re kevesebb, mint egyhetede lesz. Fenntarthatóak lehetnek-e a nemzetközi intézményrendszer mai formái a következő évtizedekben és azon is túl? Merészség volna erre a kérdésre igenlő választ adni, már csak demográfiai érvek alapján is. És ha a francia és angol vétójogot a Biztonsági Tanácsban egy nap az Európai Unió örökli, vajon vétójogot kapnak-e e jog használatát illetően az Európai Unió egyenrangú szuverén államai? Mint például Málta, amely alig 400 000 lakosával az Európai Unió lakosságszámának kevesebb, mint egy ezredrészét teszi ki. Ilyen illetlen demográfiai alapozású kérdések egy békés paradicsomi világban nem volnának relevánsak. De a világ már régen volt békés és paradicsomi, és valószínűtlen, hogy a huszonegyedik században a nemzetek közötti konfliktusok véget érnek. A demográfiai tényezők szerepe konfliktusok keletkezésében és megoldásában minden valószínűség szerint a jövőben egyre növekedni fog.

Az alacsony termékenység régiója

A geopolitikai problémák mellett is, sőt azok részleges ellensúlyozásaként, marad még Európában a Voltaire-i feladat, a saját kertek művelése. A második világháború befejezése óta Európa, legalábbis annak négy évtizedig az amerikai védelmi ernyő alatt gyarapodó nyugati fele, e tekintetben történelmében egyedülálló eredményeket produkált. Az Európai Unió folyamatban lévő átalakulása e jóléti terület további kiterjesztését ígéri kelet felé. Egy „légy a levesben” ismét a demográfia.

A klasszikus liberális elmélet az állam optimális szerepét szigorú határokon belül képzei el, azaz csak olyan társadalmi értékű funkciókra korlátozva, melyek az egyének egymás közötti spontán kooperációjából nem jönnének létre. Feltehetőleg a demográfiai stabilitás biztosítása, ha ezt spontán homeosztatiszta mechanizmusok nem eredményezik, még a csak éjjeliőri feladatokat betöltő állam funkciókörébe is jogosan beletartoznék. Mint a honvédelem, hivatott lehetne az ország népességének és életképességének megőrzésére, ha ezt polgárainak gyermekvállalási kedve együtt és önkéntesen nem produkálja.

A gazdag világ modern államai, kiváltképpen Európában, sokkal szélesebb feladatokra vállalkoznak, mint a klasszikus elmélet éjjeliőr állama. De ellentétben a karakterisztikusan javító szándékú intervencionista állam

attitűdjével, a nyugat-európai országok termékenységgel kapcsolatos ideológiája szigorúan laissez faire. Ezt részletesen dokumentálni könnyű volna, itt elég csak egy forrást idézni. Az ENSZ időnként számba veszi tagállamainak formálisan deklarált népességpolitikáját. A legutóbbi erről szóló jelentés a 2001. évi válaszokat taglalja. A sok kérdés közül az egyik a kormányok nézetét kérdezi a termékenység színvonalát illetően. Az Európai Unió jelenlegi 15 tagállama közül 14 erre a kérdésre úgy válaszolt, hogy „satisfactory” – kielégítő. A sorból kilógó egyetlen ország, mely termékenységét „too low” – túl alacsonynak – deklarálta, Ausztria volt.

Nem meglepő módon az Európai Unió 12 tagjelölt országának kormánynyilatkozatai (most ide számítva Romániát és Bulgáriát is) a nyugat-európaival teljesen ellentétes képet mutatnak. Míg ugyan Szlovénia és Málta kielégítőnek mondta termékenységét, a többi tíz jelölt túl alacsonynak találta azt. Ebben még valószínűleg szerepet játszik egy a tervgazdálkodás korából visszamaradt bizalom-töredék a termékenységet befolyásoló kormányintézkedések hatásosságában. Feltehetően, az Európai Unióba való belépés után, az eurokonformizmus diadala e területen is csak idő kérdése lesz.

De ilyen nyilatkozatok jelentőségét, akár igenlik, akár tagadják a túlzottan alacsony vagy túlzottan magas termékenység problémáját, hiba volna túlbecsülni. Például az orosz hivatalos álláspont szerint a termékenység túl alacsony, de két hónappal ezelőtt Moszkvában járván beszélgetéseim számos vezető orosz népesedési szakértővel megkérdőjelezték ezt az álláspontot. Mit tesz az orosz népességpolitika a termékenység emeléséért? Egyöntetű volt a válasz: semmi érdemlegeset. Ugyanakkor például Svédországban, mint sok más nyugat-európai országban is, szociálpolitikai rendszerek és juttatások széles szövevénye olyan jellegű, amelyet egy régebbi terminológiával pronatalistának neveztek volna. De ilyen cél hivatalosan manapság általában kereken tagadott. A politikai korrektség kívánalmaitól eltekintve egy jó ok erre az a melankolikus tény, hogy mint születési arányszámokat stimuláló tényezők, e szociálpolitikai intézkedések múltbeli eredményei a legszimpatikusabb értelmezések szerint is minimálisnak bizonyultak.

A Nyugat-Európában kialakult, e területre vonatkozó domináns szociálpolitikai óhaj az, hogy a női népesség részvétele a formális foglalkoztatott munkaerőben összeegyeztethető legyen a gyermekvállalással. Kevés társadalompolitikai kérdésben élveznek a kormányzatok nagyobb és egyöntetűbb támogatottságot demográfusoktól és szociológusoktól, mint ebben a kíváncsomban. Rutinszerű például európai országok közötti különbségeket termékenység tekintetében annak tulajdonítani, mennyire kompatibilis a nők munkaerőpiaci részvétele a gyermekszüléssel és gyermekneveléssel. Makrogazdasági szempontból a női munkaerő mobilizálása tükrözi a foglalkoztatottság emelésének előnyös voltát egy olyan demográfiai helyzetben, melyben az aktív dolgozók és a nyugdíjra jogosultak egymáshoz

viszonyított aránya egyre inkább romlik. Mikrogazdasági szinten ugyancsak jó okok diktálják a politika támogatottságát. Amint a kétkeresős családok aránya számottevővé válik egy gazdaságban, az egykeresős és különösen a gyermeket is nevelő családok relatív anyagi helyzete egyre inkább előnytelené, sőt gyakran tarthatatlanná válik. A gyermeknevelés költségeinek fokozatos kollektivizálása (például ingyenes vagy nagymértékben szubvencionált iskola előtti csecsemő- és gyermekotthonok létesítésével) hivatott a külső fizetett munka és a gyermeknevelés konfliktusának enyhítésére. De ezeknek a juttatásoknak az adóterhek növekedésében megnyilvánuló következménye fokozza annak szükségességét, hogy a családban legalább két kereső legyen. A szisztéma így önmagát erősíti és a gyermekkel tartósan (értsd 20–25 évig) otthon maradó anya vagy apa lehetősége csak a kivételesen jómódú családok számára marad meg. Vagy olyan családok számára, ahol a szülők hajlandók megtagadni maguktól és gyermekeiktől a materiális jólétnek azt a színvonalát, melyet társadalmi referenciarétegük legtöbbje a szükséges minimumnak tekint.

Sok más tényező is erősíti a magas női foglalkoztatottság igényét. A válással végződő házasságok gyakorisága a nem önálló keresettel rendelkező házastárs számára nagy anyagi kockázatot jelent. De stabil házasságokban is az önálló kereset és az ezzel járó saját jogú nyugdíj vagy az aktív élet idején való saját névre történő vagyonfelhalmozás erős ösztönzést teremtenek a formális munkaerőben való részvételre. Továbbá a magasabb kereset arányos a formális képzettség színvonalával, aminek megszerzése egyre hosszabb éveket vesz igénybe, késleltetve mind a házasságot, mind a gyermekvállalás kezdetét. Kétségtelen, hogy sikeres szociálpolitika enyhítheti az ebből eredő konfliktusokat, erősítve a gyermekvállaláshoz szükséges bátorságot. De a siker lehetőségei legjobb esetben is korlátozottak. Ha a szülők tradicionális szerepét iskoláskortól felfelé, sőt gyakran babakortól kezdve intézmények veszik át, a szülői szerep devalválódik. Ez esetben végül is egy macska vagy egy kanári nem csak kevesebb bajjal és kockázattal jár, hanem gyermekekkel (akiket az idő nagy részében egy szülőpótló személy vagy intézmény nevel) ekvivalens emocionális jutalmakkal is szolgálhat. Nem meglepő tehát, ha a gyermek és a kétkeresős család kompatibilitását kereső politika, flexibilis munkaidő, bőkezű fizetett szabadság, apai babaszolgálat és hasonló családpárti intézmények ellenére azt eredményezi, hogy a vállalt gyermekszám a nulla-, egy- és kétgyermekes családok uralkodó rendszere felé gravitál. Még ha fordított súlyozású is ez a választás, a három vagy több gyermekes családok fokozódó eltűnése olyan átlagos termékenységhöz vezet, amely alatta marad annak a szintnek, amely a népesség egyszerű reprodukciójához szükséges. Két gyermek, ha a szülők azt nagyon kívánják, még összeegyeztethető a kétkeresős családdal, ha jelentős életstílusbeli és anyagi áldozatok árán is. Három gyermek mellett egy külső teljes munka vállalása már heroikusnak mondható, de már négy vagy több gyermek, hacsak a szülők nem oly tehetősek, hogy bérelt

otthoni munkaerő segítségét kérhetik, modern körülmények között a felelőtlenség határát súrolja.

De nem mutat minden közvélemény-kutatás arra, hogy a legtöbb nő, férfi, vagy család legalább két gyermeket szeretne? Nem következik-e ebből, hogy a szociálpolitika feladata, függetlenül attól, hogy kifejezetten pronatalista vagy csak gyermekszám-közömbösen családpárti, egyszerű: anyagi és morális ösztönzéssel lehetővé tenni, amit a családok (vagy az egyedülálló nők) amúgy is akarnak? A válasz a kérdésre az, hogy preferenciák gyermekszámra vonatkozólag bár őszinték lehetnek, versenyben vannak számtalan más preferenciákkal, melyek elérésére modern társadalmak legalábbis elvben lehetőséget adnak. A verseny eredménye általában nem a gyermek javára dől el. Ezeket a születéseket nevezte *Günter Grass Kopfgeburten*-nek egyik regénye címében: olyan gyermekeknek, melyek a szándékozó szülők fejében, de csak ott, születnek. Mint a regény fiatal német tanítópárjának esetében, néha egy utazás Báli szigetére, vagy a szövetségi választások eredményének megvárása (csak nem hozunk világra egy gyereket, ha *Franz Joseph Strauss* nyer!) elsőbbséget élvez a tervezett babával szemben. De anatómiailag a *Kopfgeburten* a népesség utánpótlásának nem a leghatékonyabb formája. *Grass* persze elmélázott azon, hogy talán van ebben a gondviselésnek valamely bölcs elrendezése. Mi is lenne ebből a világból, ha annyi német lenne benne, mint kínai? De eme ominózus esetlegesség ma, és ameddig a szem ellát sem Németországot, sem az Európai Uniót nem fenyegeti. Ami bizonyosra vehető az az, hogy a ma elméletben és gyakorlatban egyaránt elfogadott uralkodó európai szociálpolitika virtuálisan biztosítja a termékenységnek az egyszerű reprodukció alatt maradó színvonalát és így az európai népesség hosszú távú fogyását.

Ellenvetés lehet ezzel az ítélettel szemben, hogy a modern posztindusztriális gazdaság egyénekkel és családokkal szemben támasztott követelményei, és különösen a gyermeknevelés magas költségei, meggyengítik a látens gyermekvállalási kedv érvényesítését. Ha a társadalom egy magasabb jövedelmi szintre emelkedik, egy automatikus korrekció talán logikusan következik majd. De vajmi kevés adatot lehetne felhozni, amely ezt a tézist támogatná. Bizonyíték az ellenkezőjére viszont bőven van. Egyszerű példa gyanánt nézzük két, Magyarországhoz közeli és szintén közmondásosan gyermekszeretőnek tartott országot, Ausztria és Olaszország esetét [14]. Az egy főre eső átlagos évi jövedelem 1990-es dollárértékben számolva 1870 és 1945 között lassú ütemben emelkedett mindkét országban, de nagyjából \$1500 és \$3000 között maradván. A második világháborút követő rendkívüli gazdasági fellendülés ezeket a számokat az 1990-es évek elejére 16 000–17 000 dollárra vitte fel. Mi volt e soha nem tapasztalt prosperitásnak a következménye a termékenység alakulására? Ausztriában a már régebben alacsony termékenység még mélyebbre süllyedt és Olaszországban a korábban viszonylag magas

termékenység lecsúszott az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alig több mint felére. A jószág megszorodott, de annak megemésztői nem csak, hogy nem szaporodtak meg, hanem úton vannak a rohamos fogyás felé. Az ábra megjelöl néhány összehasonlítható magyar jövedelmi adatot is. Előadásomban magyar vonatkozású kommentárokat gondosan kerültem. Másként tenni részről nem lett volna tanácsos, minthogy Magyarország bőven el van látva kiváló demográfusokkal, és sokan ezek közül itt ülnek e hallgatóságban. Most mégis megkockáztatom a megjegyzést, hogy Magyarországon egy olasz vagy osztrák gazdasági fejlődéshez hasonló teljesítmény, bármennyire is kívánatos lehetne ez minden más szempontból az elkövetkező években, nem hoz majd tartós javulást a magyar termékenység színvonalát illetően.

Persze egy ország jövedelme esetében nem csak az átlag fontos, és nem is elsősorban az átlag, hanem az összjövedelem elosztása. A mai európai szociálpolitika főszövege és érdeklődésének központi témája a jövedelemelosztás helyes mikéntjének a meghatározása. Az európai jóléti állam eredetileg annak a viszonylag kisszámúként meghatározott rétegnek a megsegítését tűzte ki céljául, amely saját hibáján kívül, egyszerű balszerencse (mint például árvaság) vagy a dinamikus piacgazdaság többé-kevésbé elkerülhetetlen súrlódásainak mellékhatásaként átmenetileg vagy tartósabban súlyos anyagi nehézségekkel nézett szembe. De nem kellett túl sok idő annak felfedezésére, hogy az állam által eszközölt újrafelosztás korlátai a politikai piac segítségével messzemenően kitérítők. A ma legfejlettebbeknek mondott jóléti államokban már a nemzeti össztermék mintegy 60 százaléka megy keresztül a központi büdzen. Az elosztások túlnyomó többsége nem a viszonylag jómódúaktól a szegények vagy legalábbis kevésbé jómódúak felé, hanem átlagos jövedelmű társadalmi rétegektől más átlagos jövedelmű társadalmi rétegek felé történik, attól függően, hogy politikailag mennyire sikeresen képviselt érdekcsoportokról van szó. Az újrafelosztás így kialakult és szüntelenül változó rendszere és az ebből következő nyertesek és vesztesek eloszlása majdnem kibogozhatatlanul szövevényes és áttekinthetetlen. Mint ahogy alig megbecsülhetők az alkalmazott bürokratikus apparátusok ezzel kapcsolatos költségei és az újrafelosztás mikéntjéből származó gazdasági és szociális viselkedésformákat torzító veszteségek is. Egy alkotmányos fűk hiányában a dinamikus jóléti állam logikus végkifejlete az volna, hogy minden igazán fontos szükségletet bölcsőtől a koporsóig az állam fedezze polgárai számára. Sajnos, az erre való fedezet nem mannaént jön az égből, hanem adók formájában kell összegyűjteni azt. Az adózóknál meghagyott források így afféle zsebpénz formáját ölthetnék fel, frivol kiadások fedezésére, mint például fagyalt és mozijegy.

E szociális paradicsom képe persze csak karikatúra, de illusztrálja az európai stílusú jóléti állam központi problematikáját. Jelen összefüggésben pedig emlékeztet arra, hogy ebbe az érdekcsoportos partizánharcba kapcsolódik

és illeszkedik be a termékenység akár nyíltan akár burkoltan stimulálni kívánó újraelosztás ambíciója, mint viszonylagos késői jövevény. (Nyugat-Európában, mint sok helyen másutt is, *Bismarcktól* kezdődően, a bajnok e harcban az időskorú népesség jól szervezett lobbyja és mind abszolút számban mind részarányban rohamosan növekvő szavazótábora.)

A termékenység kérdésére is áll, hogy exhortáció és propaganda kormányok részéről igen gyér eredményeket hoz. Az egyetlen hatásosnak vélt fegyver a materiális juttatás, pénz vagy szolgáltatások formájában. Messze vezetne itt ezeknek a kérdéseknek részletes taglalása. Csak néhány idevonatkozó megjegyzést kívánok tenni.

Ami a termékenységet illeti, a vállalt gyermekszámok egyre szűkülő variációja aláhúzza az állami pénzügyi intézkedések szükségképpen alacsony határfokát. Ha minden család egy gyermeket akarna, az egy gyermek minden valószínűség szerint megszületnék állami juttatások nélkül is. Egy elrendezésnek, melyben A fizet B egy gyermekéért és B fizet A egy gyermekéért nincs sok értelme, még akkor sem, ha ez a csereakció valamely bürokratikus csoda folytán költségmentes volna. De ha a választás, realitásabban, nulla, egy, vagy két gyermek között ingadozik, az állami jövedelemtologatások hatékonysága aligha nagyobb, sőt könnyen kontraproduktív lehet. A súlyosan adóztatott gyermektelen talán jó okot talál, miért nem alapít családot vagy miért nem vállal egy gyermeket sem. Az egygyermekes ugyanígy gondolkozhat a másodikról. És így tovább. E tekintetben tehát az állam semlegessége – azaz, eltekintve a formális iskolai képzés nagy részének történetileg kialakult kollektív finanszírozásától és az eltartott gyermekek számától függő adóalap-leírásoktól, az állam be-nem-avatkozása a jövedelemelosztás mikéntjébe pronatalis célzattal – szembesítené a szülőket és potenciális szülőket azzal a múltban jól megszokott ténnyel, hogy a gyermekvállalás költséges vállalkozás, és a gyermek költségeinek elfogadását a társadalom önkéntes személyes választásnak tekinti, amely speciális és hosszú távú törvényes kötelezettségeket von maga után, de amely ugyanakkor mással nem pótolható emocionális és szociális jutalmakat is ígér. A múlt tapasztalataiból ítélve feltehető, hogy a szociálpolitika ilyenén auszteritása nem csak a mainál magasabb születési arányszámokat eredményezne, hanem aránytalanul emelné a termékenységet a társadalom azon tagjai között, akik legjobban prediszponáltak a szülői szerepre. Egy sikeres pronatalista politika célja nem csak több gyermek születése, hanem olyan gyermekeké, akiknek neveltetésüktől fogva jó esélyük van arra, hogy a társadalom produktív és felelősségteljes tagjaivá váljanak.

Az uralkodó európai szemlélet szerint a gyermeknevelés költségeinek szocializálása, ha nem is eredményez sokkal több gyermeket, kifejezi a társadalmi szolidaritást és az egymással való törődés dicséretes eszméit. Ha ez a szegényebb 10–20 százalék gyermekeire vonatkoznék, vagy ha a juttatások mannaként tényleg az égből jönnének, igazságos elosztásra várva, ez az érvelés

meggyőző lehet. De valószínűbb, hogy általános alkalmazása inkább vizályt, elégedetlenséget, és passzivitást szül. Politikailag meghatározott kedvezményjuttatások tekintetében a kinek, mikor, miért, mennyit, meddig, hányszor, milyen felügyelet mellett kérdéseire nincsenek kielégítő válaszok. Nem meglepő tehát, hogy a politikai piac pénzkavaró határozatai e kérdésekre válaszolva állandó változásokat mutatnak, bizonytalanságot, bizalmatlanságot és elégedetlenséget garantálva – nem csak azok között, akik egy-egy szociálpolitikai séma juttatásaiból nem részesülnek, hanem a kedvezettek körében is. Gyermekeket vállalva a szülők hosszú távú kötelezettségeket fogadnak el. A biztosra vehető állami támogatás mértéke és mikéntje viszont tapasztalatuk szerint nem terjed tovább a változó kormányok várható élettartamánál. Az ilyen szociális atmoszféra aligha kedvez a termékenység emelésének. Ha elfogadottá válik Európában, hogy az egyszerű reprodukció alatt maradó termékenység egy korrekcióra váró szociális probléma, az idő megérett a gyermekvállalást befolyásoló szociálpolitika radikális újragondolására.

Bevándorlás

Ugyanez áll az európai népességgazdaságpolitikája másik nagy témájára, a nemzetközi vándorlás kérdésére is. A második világháborút követő évtizedekben Nyugat-Európa, részben egykori gyarmatbirodalmának elvesztése következtében, részben, mondhatni, egyszerű figyelmetlenségből, kivándorló szubkontinensből bevándorló országok szubkontinensévé lett. Az európai jóléti állam még elemi éjjeli kötelességét is elmulasztó figyelmetlenségére kevés jobb példa van, mint az úgynevezett vendégmunkások importálása az 1950-es és 1960-as években. A vendégek elhatározták, hogy maradnak, sőt magukhoz kérik otthonmaradt rokonaikat. Demokratikus államok ezen egyoldalú határozatoknak, melyek ráadásul munkaadók gazdasági érdekeivel harmóniában voltak, nem tudtak ellentmondani. Így lett például Németország ma sokmillió mohamedán bevándorló gyakran barátságtalan hazájává.

Manapság – nem annyira az Európai Unió szklerotikus gazdasági dinamizmusa, mint inkább az Unión belüli politikai és szociális biztonsággal párosult jólét és a hinterland összehasonlíthatatlanul rosszabb gazdasági-politikai-szociális helyzete közötti különbség miatt – az Unió migrációs vonzereje nagyobb, mint valaha. A demográfiai folyamatok fentebb vázolt kontrasztja biztosítja, hogy a potenciális nemzetközi vándorlók száma alig felmérhetően nagy és gyorsan növekvő. Ugyanakkor az Unión belül a közvéleményben megnyilvánuló hajlandóság a nemzetközi vándorlók befogadására bárhol, de különösen az iszlám országaiból, Fekete-Afrikából és Ázsiából kisebb, mint bármikor volt. De az öregedő népességstruktúra logikája ellentmond ennek a rezisztenciának. Az Európába való bevándorlás

volumene hasonló a jelenlegi amerikaiéhoz: mintegy évi egymillió legális és körülbelül évi félmillióra becsülhető illegális bevándorlóból áll. A különbségtétel a két kategória között bizonyos fókig csak statisztikai pedantéria: az illegális bevándorlók többsége bizonyos idő múltán kétségkívül állandó és legális rezidensé válik. Európa bevándorlási politikája számszerűen kicsiny, magas képzettségű munkavállaló favorizált befogadásától eltekintve kizáró célú: mint a *Babits* vers mondja, a gazda bekeríti házát. De a kerítés lyukas és rosszul őrzött, mert a költségek, amivel egy áthághatatlan kerítés járna túl magasak, nem csak materiálisan, hanem a bentlakók jogainak és kényelmének szempontjából is. Így történhet, például, hogy Görögországban az utolsó népszámlálás felfedezte, hogy az ország népessége 10 százalékkal, egy millióval nőtt, de a természetes szaporodás – a születések és a halálozások közötti különbség az évtized alatt csak 20 ezer főt (mintegy 0,2 százalékot) tett ki.

Az Európába való bevándorlás megállítani ugyan valószínűleg nem tudja a népesség csökkenését, de fékezni képes lesz azt. *Oswald Spengler* jóslata így mégis igaznak bizonyulhat: az elnéptelenedés lassú lesz és nem gyors, és így tényleg századokig tarthat. Ugyanakkor azonban a népesség etnikai összetételében, és ápolott kulturális hagyományaiiban is, elkerülhetetlenül kicserélődik. Ha Európa más jövőt szeretne leszármazottai számára, a cselekvés órája nem sokáig halogatható.

FELHASZNÁLT STATISZTIKAI IRODALOM

- Coale, Ansley J. – Paul Demeny* (1966): *Regional Model Life Tables and Stable Populations*. Princeton: Princeton University Press.
- Council of Europe (2002): *Recent Demographic Developments in Europe, 2001*. Strasbourg: Council of Europe.
- Maddison, Angus* (1995): *Monitoring the World Economy, 1820–1992*. Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Maddison, Angus* (2001): *The World Economy: A Millennial Perspective*. Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development.
- McEvedy, Colin – Richard Jones* (1978): *Atlas of World Population History*. New York: Viking Penguin Inc.
- United Nations (2001): *World Population Prospects: The 2000 Revision. Vol. 1: Comprehensive Tables. Vol. 2: The Sex and Age Distribution of Populations*. New York: United Nations

Tárgyszó: Népesedéspolitika

POPULATION POLICY DILEMMAS IN EUROPE AT DOWN OF THE 21TH CENTURY

FÜGGELÉK³*Függelék 1.*

*Európa népességszámának változása a 2000. évi termékenységi és halandósági, valamint
zéró vándorlás állandósulásának feltételezésével a következő 200 évben
(2000. évi népességszám = 1000)*

*Changes in population size of Europe in the next 200 years
assuming constant fertility and mortality of the year 2000 and zero migration
(population size in 2000 = 1000)*

Év	Népesség
0	1000
25	694
50	482
100	232
177	75
200	54

Feltételezések:

Termékenységi arányszám: 1,37 gyermek

Születéskor várható élettartam: férfiak 69,4 év, nők 77,7 év

Átlagos anyasági kor: 30 év

Nettó reprodukciós arányszám: 0,645

Intrinsic éves növekedési ráta: -0,0146 [-1,46 százalék]

Függelék 2.

*A világ és Európa népessége, 1800–2050
Population size of the World and Europe, 1800–2050*

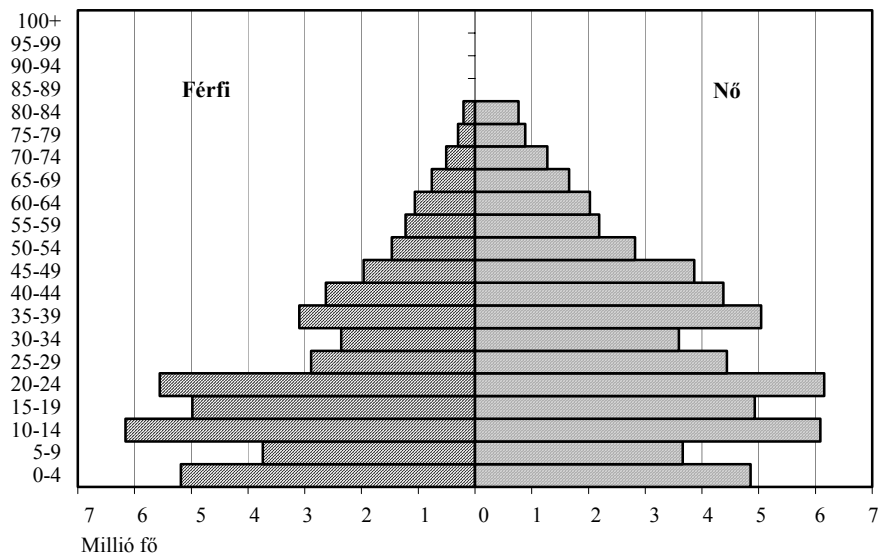
Év	Világ	Európa	Európa részaránya
	millió	millió	százalék
1800	900	180	20,0
1850	1200	265	22,1
1900	1625	390	24,0
1950	2519	548	21,8
1975	4066	676	16,6
2000	6057	727	12,0
2050	9322	603	6,5

³ A felhasznált adatok forrásai: 1–13: United Nations 2001; 14: Maddison 1995.

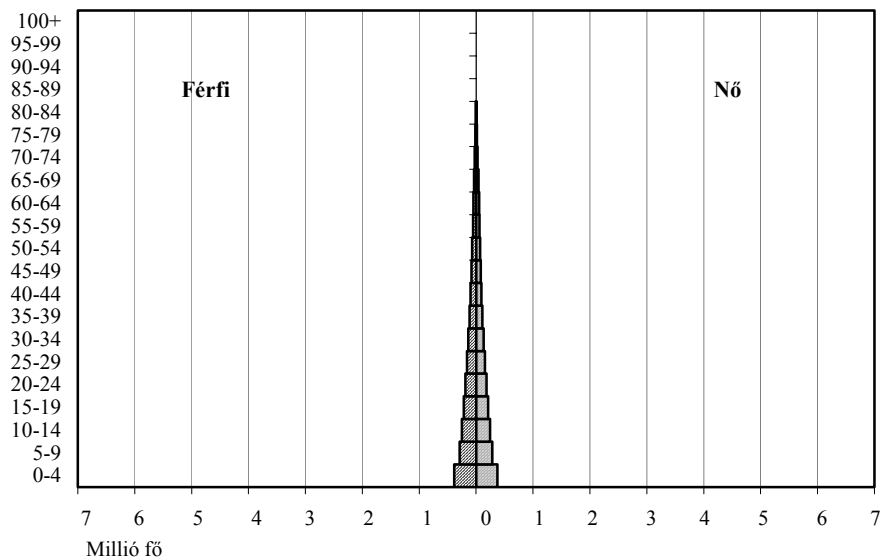
Függelék 3.

Kormegoszlás Oroszország és Jemen esetében, 1950
Age distribution in Russia and Yemen, 1950

Oroszország (Népesség: 103 millió)

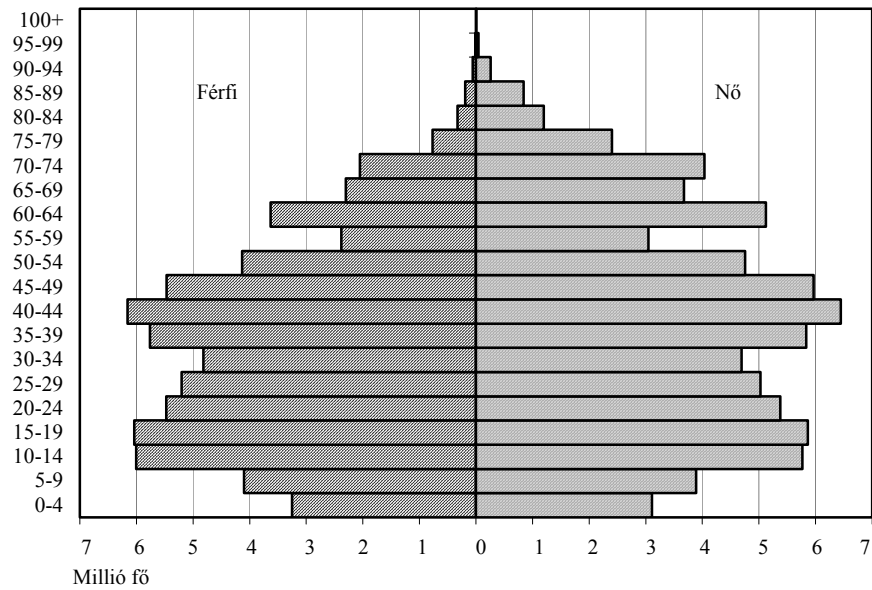
Jemen (Népesség: 4,3 millió)

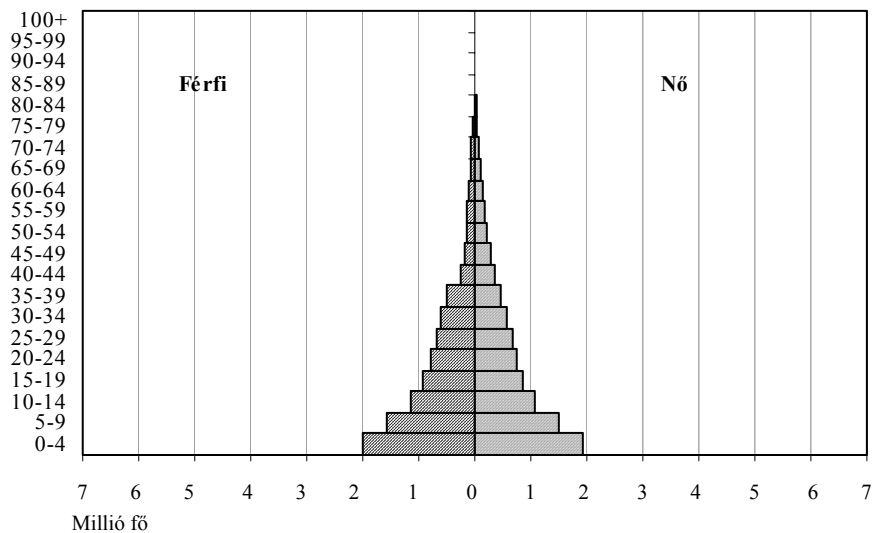
Függelék 4.

Kormegoszlás Oroszország és Jemen esetében, 2000
Age distribution in Russia and Yemen, 2000

Oroszország (Népesség: 145,5 millió)

Jemen (Népesség: 18,4 millió)

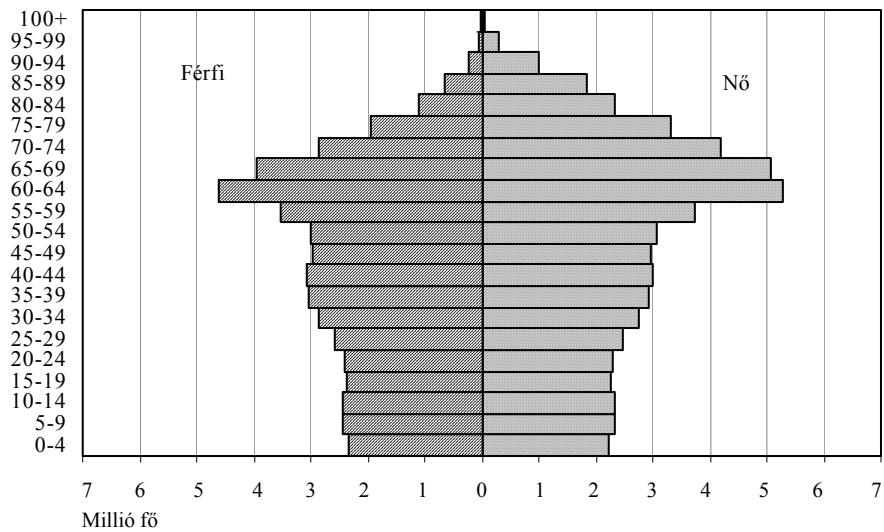

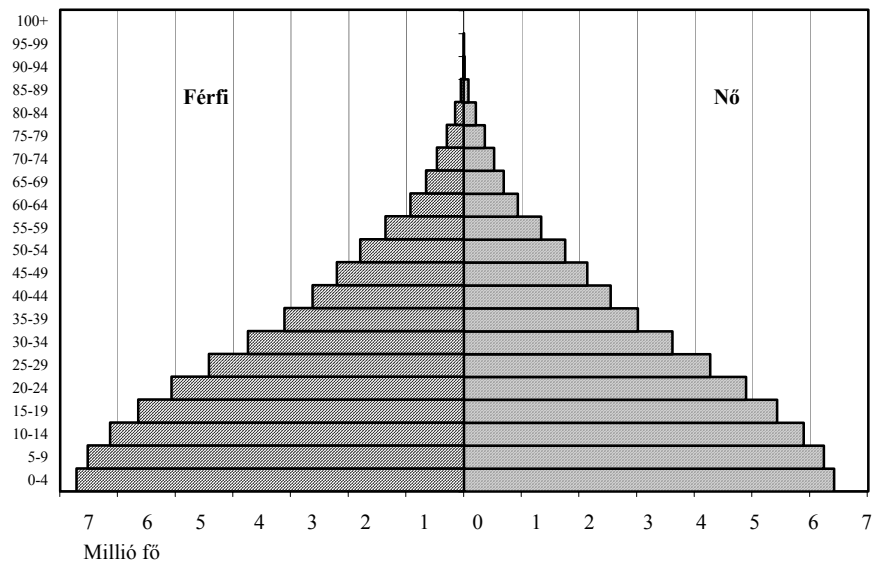
Függelék 5

Kormegoszlás Oroszország és Jemen esetében, 2050
Age distribution in Russia and Yemen, 2050

Oroszország (Népesség: 104 millió)

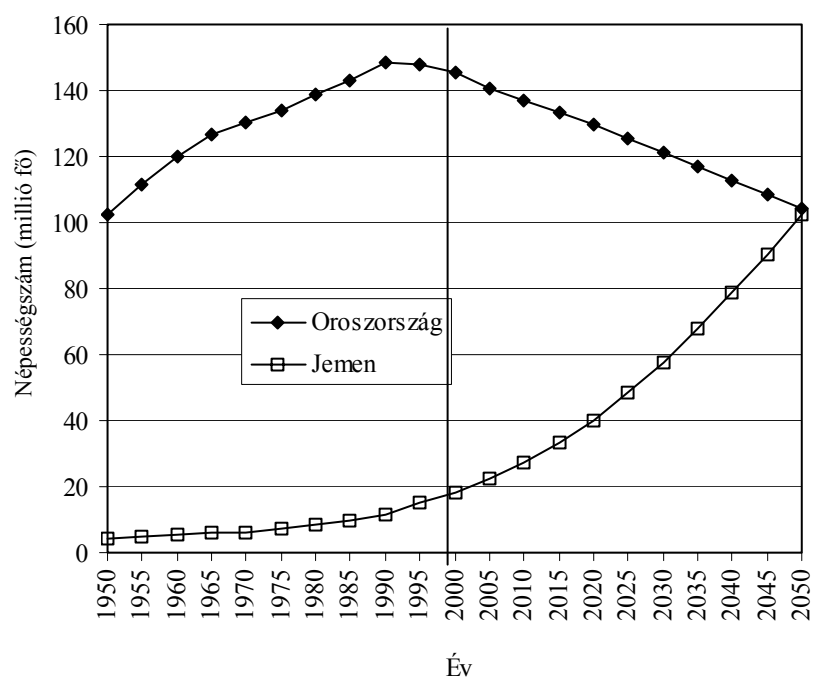

Jemen (Népesség: 102 millió)

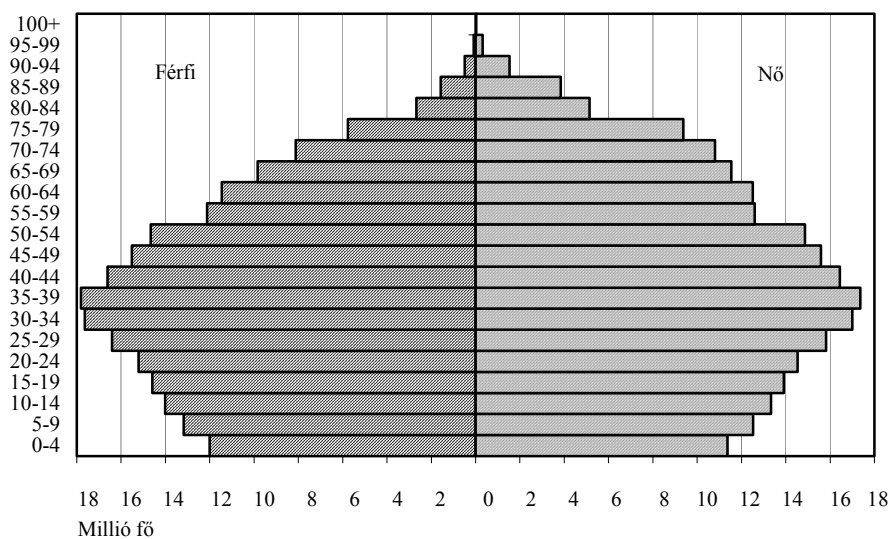
Függelék 6.

Oroszország és Jemen, 1950–2050
Népesség (millió fő)
Russia and Yemen, 1950–2050
Population size in million

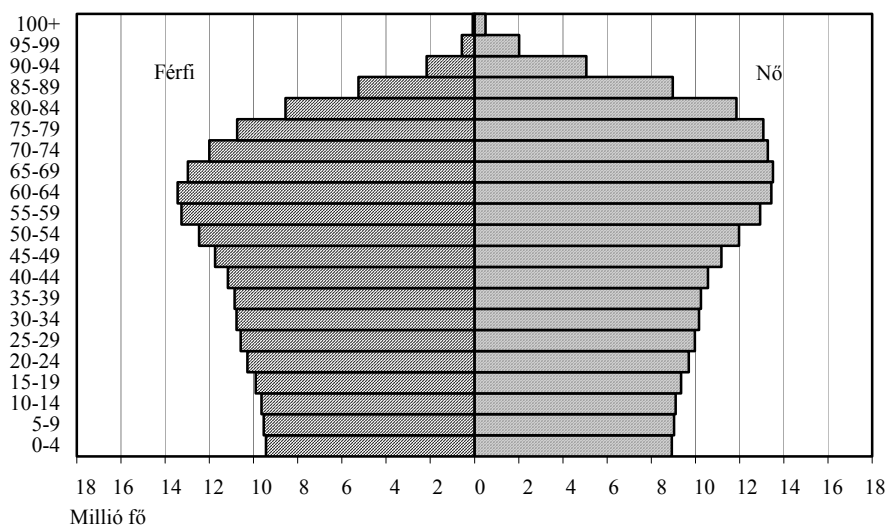

Függelék 7.

*Kormegoszlás: Európai Unió (EU-25)
2000 (Népesség: 454,1 millió)
Age distribution: European Union (EU-25)
2000 (Population size: 454,1 million)*

*2050 (Népesség: 401 millió)
2050 (Population size: 401 million)*

Függelék 8.

Az Európai Unió (25) néhány demográfiai mutatószáma, 2000 és 2050
Some demographic variables of the 25-country European Union, 2000 and 2050

	2000	2050
Népesség (millió)	451	401
férfiak	220	196
nők	231	205
Nők a férfiak százalékában	105	105
65 éven felül	149	130
Teljes termékenység (gyermek)	1,40	1,82
Várható élettartam (év)	77,3	82,6
férfiak	73,9	79,7
nők	80,5	85,5
Medián életkor (év)	38,3	49,6
15 évnél fiatalabb (%)	17,0	13,9
65 éves és idősebb (%)	15,8	30,1
15–64 éves/65+ éves	4,25	1,86

Függelék 9.

Az Európai Unió (25) és a nyugati iszlám országok
Népesség (millió)
The European Union (25 countries) and the western Islamic Countries
Population size (million)

	1950	2000	2050
EU 25	351	451	401
Nyugati iszlám	163	587	1299
Nyugati iszlám az EU 25 százalékában	46	130	324

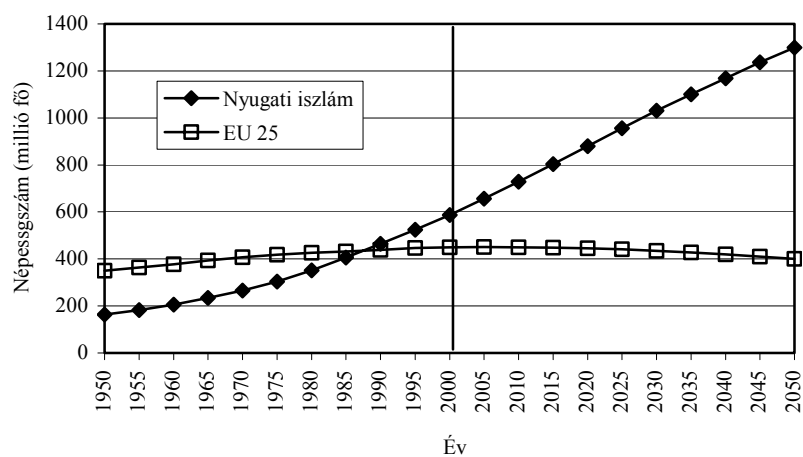
Függelék 10.

Átlagos évi népességnövekedés az Európai Unió (25)-ben és a
nyugati iszlám országaiban (millió)
Mean annual growth rate in the European Union (25 countries) and
in the western Islam countries (million)

	1950–1975	1975–2000	2000–2050
EU 25	2,7	1,3	-1,0
Nyugati iszlám	5,7	11,3	14,2

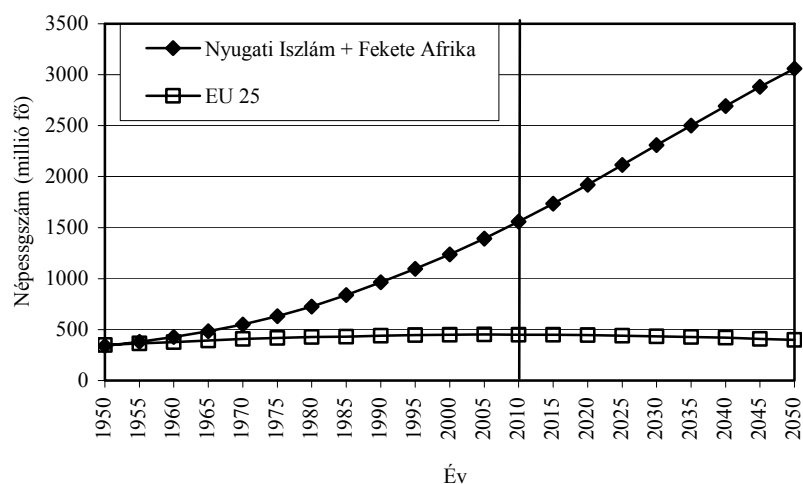
Függelék 11.

Az Európai Unió (25) és nyugati iszlám országok, 1950–2050
Népesség (millió)
European Union (25 countries) and the western Islamic countries, 1950–2050
Population size (million)

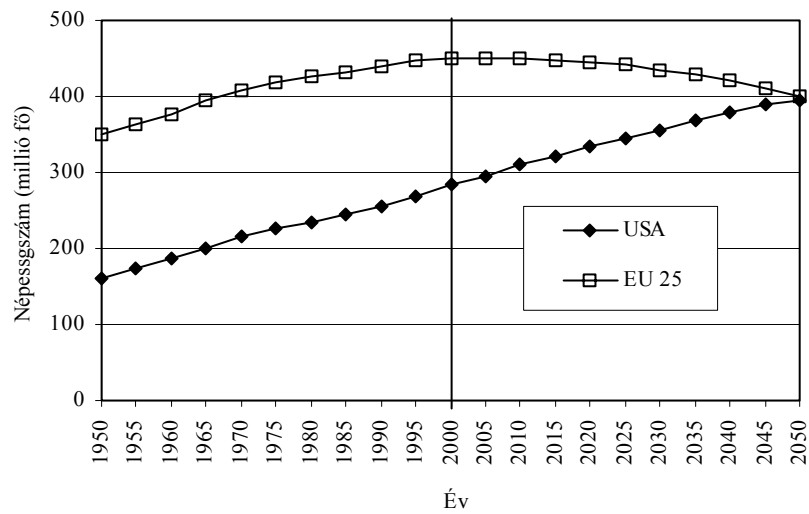
Függelék 12.

Az Európai Unió (25) és déli háttország, 1950–2050
Népesség (millió)
European Union (25 countries) and its southern hinterland, 1950–2050
Population size (million)

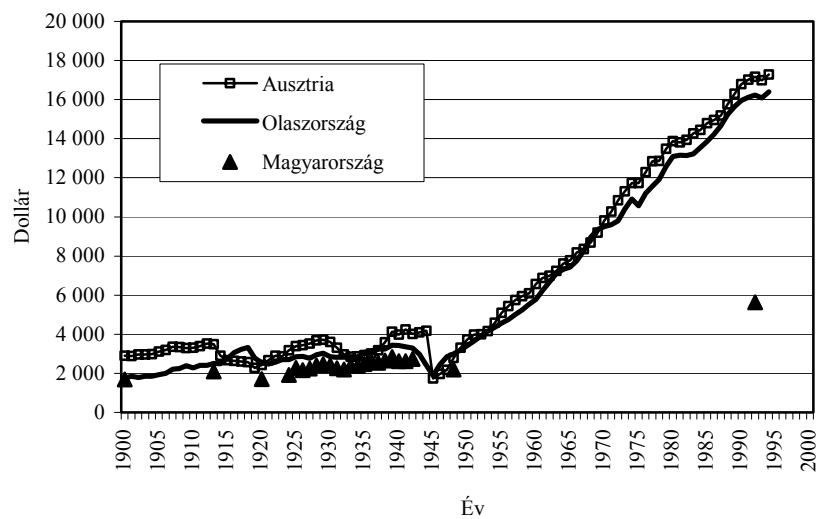
Függelék 13.

Az Európai Unió (25) és az Egyesült Államok, 1950–2050
Népesség (millió)
European Union (25 countries) and the United States, 1950–2050
Population size (million)

Függelék 14.

Egy főre eső GDP, 1900–2000
GDP per capita, 1900–2000 (Austria, Italy, Hungary)

INDIAI NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK

KOVÁCS LÁSZLÓ

Függetlensége kivívása után 53 évvel, 2000 májusában India népessége elérte az 1 milliárdot, ami több mint két és félszerese az Európai Unióhoz tartozó országok lélekszámának. A világ második legnépesebb országa népességének kevesebb, mint kétharmada volt írástudó az ezredfordulón.

A 2001-es népszámlálás során 1 027 015 247 embert regisztráltak, ami 21,3 százalékkal volt magasabb, mint az előző, 1991-es adat. A férfiak aránya lényegesen magasabb volt a nőkéénél: 1000 férfira 933 nő jutott. A falun élő lakosság aránya 72 százalék; ennek ellenére 225 város lélekszáma meghaladja a 100 000-et, az 1 000 000 népességszámot meghaladó városok száma 10.

Becslések szerint a kontinensnyi, 25 szövetségi államból és 6 szövetségi területről álló ország népességének lélekszáma tovább növekszik, és 2050-re eléri a másfélmilliárdot (*DeVotta* 2002).

India vallási, kulturális szempontból igen sokszínű ország, ami a népesedési folyamatokra is közvetlenül vagy közvetve rányomja bélyegét. Értelemszerűen különbözőek úgy a házassági és gyermekvállalási szokások, mint az egészségmagatartás és ebből következőleg a halandósági mutatók alakulása egy olyan szövetségi államban, ahol igen magas az írástudatlanok aránya és ott, ahol az analfabétizmust szinte teljesen sikerült felszámolni. A következőkben azonban, a teljesség igénye nélkül és az ország különböző fejlettségű régiói jellegzetes demográfiai problémái részletes ismertetésének igénye nélkül a főbb demográfiai mutatók alakulásának áttekintésére és néhány sajátos szívfolt bemutatására teszünk kísérletet.

Adatforrások

A demográfiai folyamatra vonatkozó elemzések a népszámlálások által rögzített adatok alapján készülhetnek, amiket reprezentatív mintán végzett kutatások eredményei egészíthetnek ki. Az első, 1872-ben szervezett népszámlálást megszakítás nélküli sorban tízévente megismételték; a legutóbbit, a tizenegyediket 2001. március 1-jei eszmei időponttal szervezték.

A népszámláláson kívül a legfontosabb demográfiai adatforrás az 1992–93-ban és 1998–99-ben végzett nagymintás, reprezentatív felmérés. A bombayi International Institute for Population Sciences koordinálásával végzett felmérések közül az első kutatás alkalmával 88 562 háztartást kerestek fel és 89 777

13–49 éves nővel készítettek interjút India fővárosában és 24 szövetségi államában. A második felmérés alkalmával több, mint 90 000, India 26 szövetségi államában élő 15–49 éves nőt kerestek fel (Census of India 2001, 2001; IIPS and ORC Macro 1995; IIPS and ORC Macro 2000).

Termékenység és fogamzásgátlás

A hindu párnak a házasságkötéskor mondott áldás:
 „*May you have eight sons and five daughters!*”
 (Legyen nyolc fiatok és öt lányotok!)

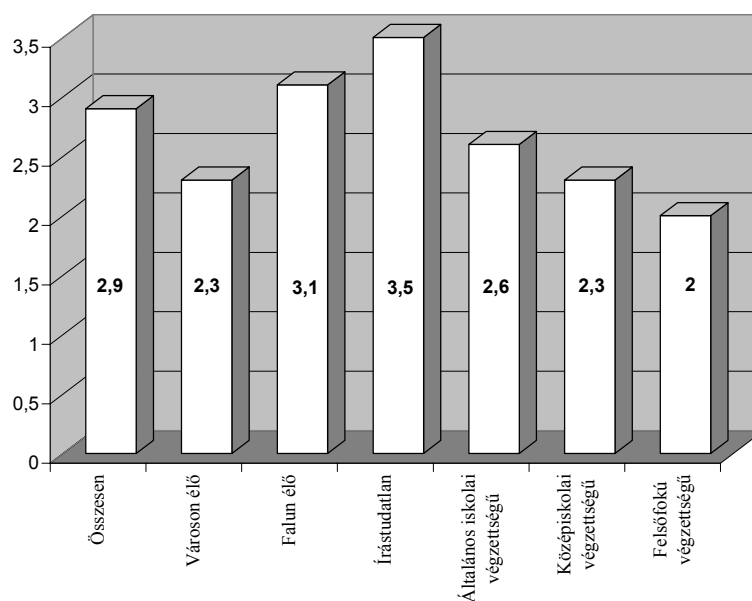
A termékenységi mutatók az utóbbi évtizedekben különböző ütemű, de a trendet tekintve folyamatos csökkenést mutatnak. A csökkenés az elmúlt évtizedben is folytatódott: a teljes termékenységi arányszám 6 év alatt közel 15 százalékkal csökkent; az 1992–93-as 3,4-es mutató 1998–99-re 2,9-re csökkent az említett években készült nagymintás kutatások adatai alapján. Szignifikánsak a különbségek a lakóhely jellege, illetve az iskolai végzettség szerint is. A városi nők átlagosan, életük folyamán – az 1998–99-es felmérés szerint – 2,3 gyermeknek adnak életet, a falun élők 3,1-nek. A különbségek még nagyobbak, ha a megkérdezett nők iskolai végzettsége szerint vizsgáljuk a termékenységet: az írástudatlan nők 75 százalékkal több gyermeket szülnek átlagosan életük során, mint a felsőfokú képzettséggel rendelkezők. Az analfabéta nők teljes termékenységi arányszáma 3,5 volt, a felsőfokú végzettségűeké viszont az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alatt maradt. Elsősorban az iskolai végzettség hatására vezethető vissza az a tény, hogy néhány szövetségi államban az országos átlagot lényegesen meghaladja a teljes termékenységi arányszám, másokban viszont a reprodukcióhoz szükséges szintet sem éri el. A 6 éves vagy idősebb női népesség körében az írástudatlanok¹ aránya Biharban, Rajasthanban vagy Uttar Pradeshben meghaladja a 60 százalékot és a termékenységi mutatóik a legmagasabbak az országban, amit a legutóbbi két népszámláláskor regisztrált népességnövekedés is alátámaszt: mindhárom említett államban a 2001-es népesség több mint 25 százalékkal meghaladta az 1991-ben összeszámlált népességet. A másik végletet azok az államok jelentik, ahol az analfabéták aránya is alacsony és a termékenység is a reprodukciós szinten van vagy el sem éri azt. Goa vagy Tamil Nadu népessége kevesebb, mint 15 százalékkal növekedett a két utóbbi népszámlálás között eltelt időben, Keralában ez az arány a 10 százalékot sem éri el.

Az 1950–1980-as időszakban végzett vizsgálatok (Rele 1987) már a termékenység gyorsuló ütemű csökkenését mutatták ki. A 2000-ben elfogadott Nem-

¹ A 6 évesnél idősebb népesség 56 százaléka írástudatlan a nőknél és 31 százaléka a férfiaknál.

zeti Népesedéspolitikai egyik fontos célkitűzése a népességszám stabilizálása, és 2010-re a teljes termékenység reprodukciós szintre való csökkentése.

Forrás: IIPS and ORC Macro, Bombay. National Family Health Survey 1998–99 (NFHS-2).

1. Teljes termékenységi arányszám a 15–49 éves nők állandó lakhelyének településtípusa és iskolai végzettség szerint

Total fertility rate by the type of settlement of the place of residence and by the level of education of female population aged 15–49

Jelentős a fiatal korban vállalt gyermekek aránya: a 15–19 éves nők szülik a gyermekek 19 százalékát, a 20–29 éves korosztályba tartozók pedig 62 százalékát. Idősebb korban, negyven év felett ritkaságszámba megy a gyermekvállalás. Az első gyermeküket szülő 20–49 éves nők medián-életkora 19,6 év. Az első gyermek vállalása több mint 5 évvel később következik be a felsőfokú végzettségű nőknél, mint az írástudatlanoknál. A hinduk a muzulmánoknál átlagosan fél évvel később adnak életet első gyermeküknek. A többi vallás bármelyikéhez tartozó nők első gyermekvállalásának életkora lényegesen meghaladja a hindukét.

Mindkét kutatás alkalmával a muzulmán nők körében magasabb fertilitást regisztráltak a hindukhoz képest. A '90-es évek elején végzett felmérés 4,4-es teljes termékenységi arányszámot mutatott a muzulmánoknál és 3,3-ast a hin-

duknál. A '90-es évek végére ez az arányszám 3,6-ra csökkent a muzulmánoknál és 2,8-ra a hinduknál. A muzulmánok és a hinduk termékenysége meghaladja minden más valláshoz tartozó nők fertilitását.

Jelentős az életszínvonal hatása is a fertilitásra: az alacsony életszínvonalon élő nőknek 1,3-al, a közepes körülmények között élőknek 0,8-el több gyermeke van, mint a magas életszínvonalú háztartásokban élő nőknek. Az utóbbi csoportba tartozók teljes termékenységi arányszáma megegyezik az egyszerű reprodukcióhoz szükséges 2,1-es szinttel.

A fiatal korban szülő 15–19 éves nők közel háromnegyede első gyermekének ad életet, a 30–39 éves korban bekövetkező szülések több mint 70 százaléka viszont negyedik vagy ennél is magasabb sorszámú gyermek. Az alacsony életszínvonalon élő nők több mint harmadának volt az 1998–99-es felmérés alkalmával négy vagy több gyermeke, a közepes színvonalon élők közül minden negyedik nő tartozik ebbe a kategóriába, a magas életszínvonalon élőknek kevesebb, mint 12 százaléka szült négy vagy több gyermeket.

Ami a gyermekszám-preferenciát illeti: 0,2-vel kevesebb gyermeket tartottak ideálisnak az elmúlt évtized végén tartott felmérés alkalmával, mint az évtized elején készült kutatáskor. Az évtized végén átlagosan 2,7 gyermeket tartottak ideálisnak a megkérdezettek. Ebből 1,4 fiú, 1 lány és 0,3 gyermekről nem volt határozott preferenciájuk a megkérdezett nőknek a gyermek nemét illetően.

A házasságban élő nők 47 százaléka 2 gyermeket, 72 százaléka 2 vagy 3 gyermeket tart ideálisnak. Az ideális gyermekszám 2,1 a felsőfokú végzettségű nők esetében (megegyezik a felsőfokú végzettségű nők teljes termékenységi arányával), az írástudatlan nők körében pedig 2,9 volt. Az ideális család nagyobb falun, mint városon: a falun élő nők 2,8 gyermeket, a városiak 2,3 gyermeket tartanak ideálisnak. A fiatalabb, 15–24 éves nők eszményi esetben 2,5, az idősebb, 45–49 évesek 2,9 gyermeket vállalnának. Igen nagyok a területi különbségek is: Tamil Naduban az ideális gyermekszám 2, Meghalayában 4,7 volt.

A legalább egy fiút akaró nők aránya 85 százalék volt, ami némiképp meghaladja a legalább egy lányt vállalni akaró nők 80 százalékos arányát.

A preferenciát a fiúk iránt azonban sokkal inkább jelzik a már gyermekkel rendelkező nők válaszai: a kétgyermekes anyák közül 83 százalék nem akar több gyermeket azok közül, akiknek két fiuk van; 73 százalék azok közül, akiknek egy fiuk és egy lányuk van és csupán 47 százalék azok közül, akiknek két lányuk van. A további gyermekvállalástól tartózkodók aránya hasonló a háromgyermekes anyák esetében is. A nők egyharmada több fiút szeretne szülni, mint lányt és csupán 2 százaléka szeretné, ha több lánya lenne, mint fia. A fiúgyermek iránti preferencia az ország egészére jellemző, a legerősebb az északi és az ország központi részén lévő valamint néhány nyugati szövetségi államban (Arnold *et al.* 1998; Lahiri 1974). A fiú-születéseket leginkább azok-

ban az államokban akarják, ahol a termékenység a legmagasabb: Uttar Pradeshben (53 százalék) és Biharban (48 százalék).

Csupán 2 százalék volt azoknak a nőknek az aránya, akik nem akartak gyermeket vállalni, annak ellenére, hogy egyetlen élő gyermekük sem volt. További 2 százalékuk a döntést, a gyermek vagy további gyermek születését illetően, az Istenre bízta.

A fiúk – a fejezet mottójából is kiviláglo – nagyobb „értékét” a szegény társadalmakban több tényező együtthatása motiválja. Ezek közül az egyik és talán a legfontosabb az időskori gondoskodásra való nagyobb alkalmasság. A fiú utód nagyobb valószínűséggel tud majd pénzkeresettel járó munkát végezni, így a szülőknek nagyobb esélyük van arra, hogy idős korukban gondoskodjanak róluk, ha fiuk van, mint ha lányuk lenne. Az alacsonyabb preferencia a lány utódok irányába a házasságkötéskor jelentkező plusz terhekkel is magyarázható. A hozomány előteremtése sok családnál – akár többévi teljes jövedelmüket igényelve – szinte megoldhatatlan, vállalhatatlan gazdasági terheket jelent.

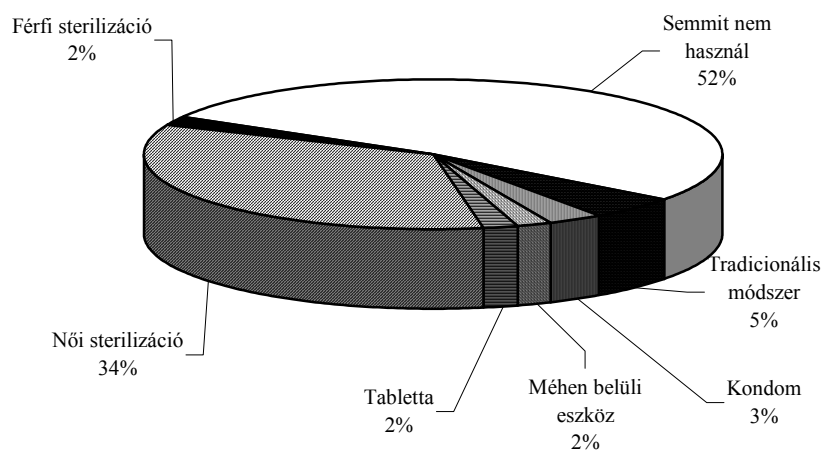
A csökkenő termékenység az írástudatlanság arányának csökkenésével, a média hatásával, a fogyasztási szokások változásával is magyarázható. Ezen hatások diffúziója azonban különböző kulturális szempontok alapján differenciált. A nők autonómiája, a fiú-utódok preferálásának mértéke egyfelől közvetlenül is befolyásolja a termékenységet, másfelől a fentiekben említett tényezők által közvetetten is befolyást gyakorolnak a fertilitásra. *Krishnan* (2001) például a nők képzettségének nagyobb hatását mutatta ki azokban az államokban, ahol a nők nagyobb autonómiával rendelkeznek; következtetése szerint az írástudatlanság csökkenése vagy a jövedelem növekedése önmagában nem, csupán akkor hatékony motivátorai a termékenység csökkenésének, ha át tudnak törni kulturális falakat is.

India volt a fejlődő országok közül az első, ahol a kormányzat felismerte a gyors népességnövekedésből fakadó szerteágazó társadalmi-gazdasági problémákat és ebből következőleg a családtervezés, a születésszabályozás jelentőségét. Már 1952-ben nemzeti családtervezési programot indítottak, melynek fő célja a születések számának csökkentése volt (*Seltzer* 2002). A program néhány államban kétségtelen elfogadottságra talált, az ország egészének átlagát tekintve is sikeresnek számít: az 1951-es 6 fölötti teljes termékenységi arányszám 5,6-ra csökkent 1972-re, majd 3,6-ra 1992-re. A termékeny korban lévő nők 41 százaléka használt valamilyen fogamzásgátló módszert 1992-ben, ez az arány az évtized végére, 48 százalékra nőtt. A termékeny korú nők körében a leggyakoribb fogamzásgátlási módszer a sterilizáció, az összes nő 34 százaléka számolt be saját meddővé tételéről, 2 százalékuknak a férje sterilizált. A két felmérés között 7 százalékpontos növekedés volt a fogamzásgátlást alkalmazó nők arányát illetően; a növekedés 91 százaléka a sterilizált nők aránynövekedésének eredménye. Ugyanebben az időszakban a sterilizáción átesett nők medián életkora 26,6 évről 25,7 évre csökkent. A tradicionális módszerek valamelyikét a

nők 5 százaléka, a modern fogamzásgátlókat (tabletta, óvszer) csupán 7 százaléka használta. Több mint 13 százalékpontos a különbség a városi és a falusi nők között a fogamzásgátló módszerek alkalmazását illetően: a városiak 58 százaléka, a falun élők 45 százaléka veszi igénybe a családtervezés eszközeit.

Igen széles skálán mozog a fogamzásgátló módszerek alkalmazásának elterjedése a különböző szövetségi államokban: a legmagasabb, közel 68 százalékos elterjedtséget Punkabban, Himachal Pradeshben és West Bengalban mértek. A legalacsonyabb elterjedtség a fenti aránynak kevesebb, mint a fele volt; Meghalayában, Biharban vagy Uttar Pradeshben a nők csupán 20–30 százaléka védekezik valamilyen módon a terhesség ellen. A legnépszerűbb fogamzásgátlási módszer minden államban a női sterilizáció volt. A muzulmán, a szegény és a törzsi népekhez tartozó nők körében a legalacsonyabb a fogamzásgátlás elterjedtsége. Szintén a muzulmán nők körében a legalacsonyabb a sterilizáción átesettek aránya, azonban a modern fogamzásgátló módszerek alkalmazása körükben elterjedtebb, mint a hinduknál.

A meglévő gyermekek száma is fontos distinkciós tényező a fogamzásgátlás alkalmazását illetően. Az egygyermekes anyáknak csupán a 24 százaléka, a háromgyermekeseknek viszont 68 százaléka védekezik a nem kívánt terhesség ellen. A négy vagy több gyermekes anyáknál az arány alacsonyabb: 57 százaléka alkalmaz végleges vagy időleges fogamzásgátlót. A fiúgyermek iránti preferencia a fogamzásgátlás alkalmazása tekintetében is tetten érhető: a fiúval rendelkező nők – bármely paritás esetén – nagyobb valószínűséggel védekeznek a terhesség ellen, mint azok, akik lány(oka)t szültek. Az északi államokban magasabb a fiúk iránti preferencia, ami ezen államok termékenységsökkenésének egyik gátja lehet; a fiúk iránti kisebb mértékű preferencia az alacsony fertilitáshoz járul hozzá (*Dreze – Murthi 2001*).

Forrás: IIPS and ORC Macro, Bombay. National Family Health Survey 1998–99 (NFHS-2).

II. Alkalmazott fogamzásgátlási, illetve születéskorlátozó eszközök 1998–99-ben

Contraceptive methods used in 1998–1999

A családtervezési szolgálatokat felkeresőket napjainkban is elsősorban a női sterilizációról tájékoztatják, csupán 40 százalékuk kap egyél több módszerről tájékoztatást illetve csak elvétve informálják őket a férfiak sterilizációjának lehetőségéről (*Khan et al.* 1994; *Roy–Verma* 1999; *Bhatia* 1999).

A nyugati civilizáció társadalmaihoz képest konzervatív attitűdöt a tradicionális indiai családban a házasságon belüli szexuális élettel kapcsolatosan a koituszok alacsony száma jelzi: a hindu vallási előírások India különböző területein (Mysore) 2-től 120 nap évenkénti absztinenciát írnak elő, más régiókban (Nyugat-Bengal) átlagosan havi 7 napot kell a házas élettől tartózkodnia a tradicionális értékeket magáénak valló házaspárnak (*Nath – Leonetti* 1998; *Rao – Demaris* 1995). Tilos a házaselet újhoid, telihoid idején, az újhoidat vagy telihoidat követő tizenegyedik napon vagy minden kedden, a gazdagság istennőjének, Lakshmi-nak szentelt napon. A házaselettől való tartózkodás egyike lehet a fogamzásgátlási módszereknek elsősorban a falun élő, alacsony képzettségű vagy teljesen képzetlen népesség körében. A vallásnak nem csak közvetlen, hanem közvetett hatása is lehet a fogamzásgátlásra: a vallási közösség befolyásolja az egyén döntését, például továbbtanulását illetően, és az iskolázottság hatást gyakorol a fogamzásgátlás alkalmazására vagy elutasítására (*Iyer* 2002).

A fogamzásgátlás tudatos formáinak diffúziójára az alacsony végzettségű nők körében abban az esetben van esély, ha a környezetükben olyan személy(ek) van(nak), aki(k) ezeket a módszerek saját maguk alkalmazzák, illetve ha hozzáférnek a médiához (*McNay et al.* 2003).

A fogamzásgátlási módszerek alkalmazásán és a vallási okokból vállalt absztinencián kívül a házastársak egyikének ideiglenes vándorlása is hatékony eszköze a terhesség elkerülésének. A vándorlás elsősorban a fiatal, 15–34 éves, az átlagnál magasabban képzett férfiak körében jellemző (*Zachariah et al.* 1999); Kerala szövetségi állam egyik térségében, Malappuramban például a házasságban élő nők 24 százalékának volt tartósan az országon kívül a férje (*Zachariah et al.* 2000).

A technikai fejlődés következtében egyre szélesebb rétegek számára válik elérhetővé a magzat nemének megfigyelése. Növekvő arányt képviselnek a nemi szelekción alapuló abortuszok: az Ázsiában uralkodó szemlélet szerint a fiúk értékesebbek, ezért elsősorban a lánymagzatok esnek a művi terhesség-megszakítás áldozatául (*Krishnamoorthy* 2003, személyes közlés). A magzat nemének meghatározására szolgáló vizsgálatok elvégzése mindenekelőtt a magas jövedelmű családok körében jellemző (*Booth et al.* 1994).

A fiúgyermek iránti, egyre nagyobb hatású preferenciát jól mutatják a legutóbbi két népszámlálás adatai: 1991-ben 1000 fiúra 945 lány jutott a 0–6 éves korosztályban, 2001-re már csak 927. Néhány államban (Haryana, Himachal, Gujarat, Punjab) ennél is súlyosabb a helyzet: 2001-ben 800 alá esett az 1000 fiúra eső lány-újszülöttek száma² (*Kumar* 2003).

Valamely fogamzásgátló módszer ismerete szinte általános, India különböző régióiban azonban igen nagy különbségeket találunk a családtervezés elfogadottságát, a fogamzásgátló módszerek alkalmazásának elterjedtségét illetően, amit a teljes termékenységi arányszám jól illusztrál: 1,7 Goaban; 1,9 Keralában; a másik véglet pedig India legnépesebb állama Uttar Pradesh, ahol egy nő élete folyamán várhatóan átlagosan 4,6 gyermeknek ad életet. Számítások szerint átlagosan egy gyermekkel kevesebb születik a fogamzásgátlásnak köszönhetően: Goaban 2,8; Keralában 3,7; Uttar Pradeshben 5,6 gyermeket szülne egy nő, ha ezekben az államokban nem használnának fogamzásgátlási eszközöket. Az alacsony fertilitású államokban a nők több mint ötöde (Goaban 23,1 százalék, Keralában 20,8 százalék) gyermektelen, Uttar Pradeshben ez az arány csupán 3,5 százalék (*Pathak et al.* 1996; *Srinivasan* 1998).

A termékenység szintjének átalakulása és a technológiai változások közötti kapcsolat egyértelmű; a termékenység csökkenése egyfelől a modern fogamzásgátló módszerek terjedésének, másfelől a modern média terjedésének köszönhető. A demográfiai változások bár Indiában részben megelőzték a gazdasági fejlődést, mégis a fejlődés következményei is (*Das Gupta* 1999; *Wilson*

² A lányok legalacsonyabb arányát Punjab állam egyik körzetében, Fatehgarhban regisztrálták, ahol 1000 fiúra 754 lány jutott.

2001). A gazdasági fejlődés azonban nem minden esetben járt együtt a termékenység csökkenésével. A főváros és környékének fertilitás-csökkenése az igen gyors urbanizációval nem volt arányban, a fejlődésnek ebben az esetben csupán csekély hatása volt a demográfiai magatartásra (Guilmoto – Irudaya Rajan 1998). A társadalmi-gazdasági fejlettségnél nagyobb hatása van ugyanakkor a fogamzásgátlásra és a termékenységcsökkenésre a már meglévő gyermekek nemi megoszlásának a két vagy több fiúgyermekkel rendelkező anyáknál (Arokiasamy 2002).

A fejlődés által nem, vagy kevéssé „érintett” népességszoptok esetében azonban, annak ellenére, hogy India egészére csökkenő fertilitás jellemző, néhány más, gazdaságilag fejletlen vagy konzervatív iszlám országhoz (egyes afrikai és arab országok) hasonlóan továbbra sem várható a reprodukciós szint közelébe csökkenő fertilitás. Az alacsony státusú, képzetlen, szegény réteg lélekszámát tekintve további növekedésre számíthatunk (Egerö 2003).

A termékenység csökkenésének hátterében számos tényező állhat; a Tamil Nadu termékenységi folyamatainak vizsgálata során tett megállapítás (Kulkarni et al. 2002) egész Indiára érvényes lehet: a termékenységi átmenetről viszonylag pontosan tudható, hogy mikor és hogyan megy végbe, az viszont kevésbé pontosan, hogy miért következett be ez a folyamat.

Házasságkötés és válás

A hinduizmus szerint a férfiak számos, sajátos kötelességgel járó életszakaszt élnek át. Az első életszakaszban a férfi az idejét és energiáját a tudás megszerzésére fordítja. A házasság a következő életszakasz, így szinte kötelezettségként, feladatként jelentkezik a hindu férfiak életében. A hindu házasság elsődleges célja a vallásos kötelezettség teljesítése; a társ megtalálása, csupán eszköz e cél megvalósítása érdekében. Az utódnemzés és a szexuális örömszerzés csak másodlagos cél. A nők számára is esszenciális lépés a házasság, mivel – a férfiaktól eltérően – az ő életükben ez az egyetlen vallásos szentség. A házasság Indiában gyakorlatilag univerzális.

Az életük folyamán házasságot kötött 49 éves nők aránya az 1981-es népszámlálás adatai szerint 99,7 százalék volt; egy 1971–80-as kohorszba tartozó nő átlagosan 14,8 éves koráig hajadon, 25,8 évig él házasságban és – a halandósági mutatókat is figyelembe véve – 6,9 évet özvegyen. Az 1970-es évtizedben született lány életének 31,2 százalékát hajadonként, 54,3 százalékát házasságban és 14,5 százalékát özvegyen éli. Egy évtizeddel később közel 2 évvel magasabb a házasságkötés életkora; az 1981–90-es évtizedben születettek 16,4 éves korukig hajadonként, az ezt követő 30,3 évben házasságban, majd 7,4 évet özvegyként töltenek. A későbbi életkorban történő házasságkötés ellenére, a megnövekedett élettartamnak köszönhetően a hajadonként töltött idő a nő éle-

tének kisebb hányadát, 30,3 százalékát teszi ki; 56 százalékot házasságban, 13,7 százalékot pedig özvegyen töltenek. Igen nagy különbségeket és az átlagtól való markáns eltéréseket találunk az államok között, például Keralában az újszülött lánysecsemő várhatóan 22,5 éves koráig hajadon lesz, 38,5 évet fog házasságban élni és életéből 8,5 évet özvegyen fog tölteni. Életének várhatóan az országos átlagnál nagyobb arányát fogja tehát a '80-as években született keralai lánysecsemő hajadonként élni (32,4 százalék) és kisebb hányadát házasságban és özvegyként (55,4, illetve 12,2 százalék) (*Sinha* 1995).

A házasságkötés gyakran nem jelent azonnali kohabitációt. Főként, ha a házasságkötésre fiatal korban kerül sor, az együttélés akár több évvel is késhet a házasságkötés idejéhez képest. Mindenekelőtt a falusi családokból származó lányok esetében gyakori, hogy közvetlenül a pubertás kezdete után a szülők férjhez adják őket. Minél több év telik el a serdülőkortól, a szülők annál több gúnynak vannak kitéve, ha nem adták még férjhez lányukat (*Ranga Rao – Sekhar* 2002).

A fertilitás alakulása szempontjából az együttélés kezdete releváns, ezért a házasságkötés idejét a felmérések az együttélés megkezdésének idejeként rögzítik. A 20–49 éves nők első kohabitációja a férjükkel 17,4 éves korukban következett be. Az együttélés kezdetének ideje 1,5 éves különbséget mutat a fiatal és az idősebb korosztályhoz tartozó nők esetében: a 20–24 éves korosztálynál 18,3 év, a 40–49 éves nőknél pedig 16,8 év volt a legutóbbi 1998–1999-es felmérés adatai szerint az együttélés kezdete. A városi nők két évvel később házasodnak a falusiaknál, de a legnagyobb különbség az oktatásban való részvétel eredménye: az írástudatlan nőknél 16 év, a legalább főiskolát végzetteknél pedig 21,5 év a házasságkötés ideje.

India déli részén gyakoriak a rokon-házasságok. Az unokatestvérek közötti, illetve a nagybácsi-unokahúg házasságok kulturális csatornákon átörökölt minták követésének következményei: a közeli rokonhoz férjhez menő lány nagyobb érzelmi, szociális biztonságra számíthat, mint ha „idegen” párt választana. Az így megkötött házasságok a vagyon átöröklésének, egyesítésének is fontos eszközei (*Karve* 1965). A rokonok között kötött házasságokra jellemző, hogy ott legalább az egyik fél (általában a férfi) városi és a lány korai életkorában kötöttek (*Sheela – Audinarayana* 2000; *Audinarayana – Rajasree* 1995).

A házasságok döntő többsége még most, az ezredfordulót követően is a szülők megállapodásának következménye. A leendő házastárs kiválasztásának számos társadalmi, kulturális csatornákon átörökölt íratlan szabálynak kell megfelelnie, melyek közül a legfontosabb a kaszt-endogámia. Elenyésző, a nagyvárosokra korlátozódik az érzelmi alapon, a spontán párválasztás alapján kötött házasságok aránya.

A házasságba két olyan ember kerül, akik gyakorlatilag idegenek egymás számára. A házasuló felek fizikailag is ismeretlenek egymás számára, emocionális vagy szexuális vonzalom kialakulására gyakran csak a házasságkötés után

van lehetőség. Talán ennek is köszönhető, hogy főként az alacsony társadalmi osztályokba tartozó párok házasságában viszonylag elterjedt a családon belüli erőszakos nemi közösülés (*Maitra – Schensul* 2002).

A lány szülei által a leendő férjnek vagy annak családjának adott hozomány nagysága fontos, döntő eleme a házassági szándék megvalósulásának vagy megghiúsulásának, illetve a házasság időpontja későbbre halasztásának. A hozomány India egyes részein különböző fontosságú: kevésbé lényeges szempont ott, ahol a nők körében a fizetett munka vállalása elfogadott, így tehát az új háztartásba kerülő nő keresetével is hozzá tud járulni a háztartás költségeihez. A hozomány, a pre-mortem öröklés a feleség eltartását biztosítja ott, ahol a nők fizetett munkavállalása kulturálisan nem elfogadott, gazdaságilag nem biztosított. Az intergenerációs transferek aszimmetriája tapasztalható a férfiak és a nők körében; a nők szülei halála előtt hozzájutnak örökségükhöz, míg a férfiak csak abban az esetben használhatják szülei javait, ha a házasságkötésükkel egyidejűleg nem szakadnak ki a szülők háztartásából, így idős szülei számíthatnak gondoskodásukra. A hozomány előteremtésének nehézségei a gyermekvállalási hajlandóságot is csökkentik, főleg akkor, ha a család már rendelkezik egy fiú utóddal.

A tradicionális normák szerint élő indiai családokban csak az idősebb lány házasságát követően lehet a később született lányokat kiházasítani (*Kapadia* 1966). A földrajzi távolság is lényeges szempont a leendő házastársak kiválasztásánál: az egymáshoz közeli lakóhely a házasság létrejöttét segíti. A házasságkötéskor a nők költöznek általában férjükhöz. A jelenség elterjedtségéről az 1981-es népszámlálás adatai szemléletes képet adnak: a 15 évnél idősebb nők 69 százaléka elhagyta a szülőhelyét, a férfiaknál a megfelelő arányszám csupán 18 százalék volt.

A házasságok létrejöttében, illetve a házasság időpontjának kijelölésében fontos szerepe van a horoszkóp szerinti összeillésnek is. A szokásnak általában a korai házasságkötés az eredménye, hiszen a szülők, a lány kora gyermekkorától kezdve keresik a megfelelő csillagzat alatt született vőt, s amint megtalálják, létre is jöhet a frigy. A horoszkópnak a késői házasságkötésben is szerepe van, abban az esetben, ha a közeli időpont balszerencsét jelez a lánynak. (*Rao – Surender* 1998).

A válás ritka, egész életre szóló negatív bélyeget jelent. Az elváltak gyakran titkolják valós családi állapotukat az általánosan negatív attitűdök miatt (*Amato* 1994). Az iskolázottságnak szignifikáns befolyása van a válások előfordulására: a magasabb iskolai végzettségű nők körében nagyságrendekkel nagyobb a válások aránya, mint az iskolázatlanoknál (*Kposowa* 1998). A válás által okozott pszichés terheket jól mutatja az a tény, hogy úgy az elvált nőknél, mint a férfiaknál az öngyilkossági veszélyeztetettség a legnagyobb, lényegesen meghaladja

a házasság, az özvegy vagy az egyedülálló populáció esetében regisztrált mértéket³ (Mayer – Ziaian 2002).

Halandóság

A viszonylag magas termékenységi és halandósági mutatóknak köszönhetően India népessége fiatal: 36 százalékuk 15 év alatti, közel 16 százalékuk 6 év alatti; a 65 év felettiek aránya csupán 5 százalék.

A nyers halandósági mutatók a népesség fiatal korösszetételének köszönhetően viszonylag alacsonyak. Egész Indiát tekintve a nyers halandósági ráta 9,7 ezrelék volt az 1998–99-es reprezentatív mintán készült felvétel adatai szerint. A településtípus szerinti különbségek részben a városi és a falusi népesség egymástól eltérő korstruktúrájával, részben pedig életstílusbeli, életmódbeli különbségekkel magyarázhatók. A városi népesség nyers halandósági rátája 7,8 volt, a falusi népességé 10,4.

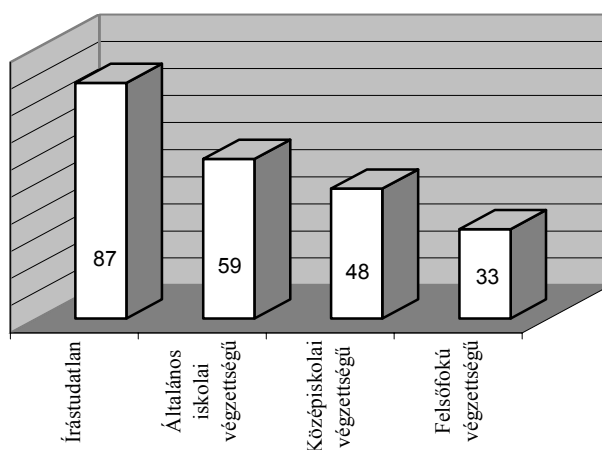
A férfiak 10,1-es nyers halandósági rátája valamivel magasabb a nők 9,3-as arányánál. Az utóbbi évtizedekben a nők halandósági mutatói lényegesen javultak (Sen 2003). A korszpecifikus mutatók azonban a fiatal nők körében lényegesen meghaladják a hasonló korú férfiakét. 30 éves korig – beleértve a gyermekhalandóságot is – a nők körében magasabb a halandóság.

Az 1985. év volt az első az ország történetében, amikor a nők születéskor várható átlagos élettartama meghaladta a férfiakét. Az ekkor született lánycsecsemők 54,7 évre, a fiúk pedig 54,5 évre számíthattak átlagosan. Napjainkban a születéskor várható átlagos élettartam közel 10 évvel magasabb; a nők élettartama több mint 1 évvel haladja meg a férfiakét.

A csecsemőhalandóság lényegesen meghaladja a fejlett országokban regisztrált szintet. Igen jelentősek a területi különbségek. Az írás eddigi részeiben többször is említett Keralában például 16 ezrelékes a csecsemőhalandóság, más államokban (Uttar Pradesh, Rajasthan, Madhya Pradesh, Orissa) viszont ezer csecsemőből 80–89 még egy éves kora előtt meghal. A csecsemőhalandóság azokban az államokban alacsony, ahol a népesség iskolázottsági szintje magas. Az anya iskolai végzettségének kétségtelen hatása van a csecsemő túlélési esélyeire: az írástudatlan nők által szült 1000 csecsemő közül 87 egy éves kora előtt meghal; a felsőfokú végzettségű anyák gyermekei között ugyanakkor 33 ezrelékes rátát regisztráltak az elmúlt évtized végén készült felmérés alkalmával. Kevésbé markáns, de lényeges különbségek vannak a csecsemőhalandóságot illetően az anya életkora szerint is: a fiatal, 20 év alatti anyák körében 93 ezrelék a csecsemőhalandóság, a 20–29 éves korosztályba tartozók gyerekei

³ Az elvált férfiak öngyilkossági rátája 1995-ben 346,8 százezrelék volt, az elvált nők 126,4 százezrelék. Összehasonlításként, százezer özvegy férfi közül 25,2, százezer özvegy nő közül mindössze 8 vetett véget önkezeléssel életének.

körében 63, a 30–39 éveseknél 77 ezrelék. A legnagyobb a veszélyeztetettség az idős 40–49 éves korcsoportba tartozó anyák gyermekei körében tapasztalható, ahol 1000 újszülött közül 106 még csecsemőkorában meghal. Az anya iskolai végzettsége is lényeges differenciáló tényező: az írástudatlan nők gyermekei körében 87 ezrelékes a csecsemőhalandóság, a felsőfokú végzettségű anyák gyermekei közül 33-an halnak meg egyéves koruk előtt. A hinduk körében a csecsemőhalandóság (77 ezrelék) 31 százalékkal magasabb a muzulmánokénál (59 ezrelék)⁴.

Forrás: IIPS and ORC Macro, Bombay. National Family Health Survey 1998–99 (NFHS-2).

III. Csecsemőhalandóság az anya iskolai végzettsége szerint (ezrelék) *Infant mortality by the mother's level of education (per thousand)*

A csecsemőhalandóság a lányok körében 10 százalékkal magasabb, mint a fiúknál. Kivételt csak a születést követő első hónap jelent, amikor a fiúk halandósága meghaladja a lányokét. A lányok magasabb halandósága ellentmond a biológiai evidenciáknak; okát az ázsiai társadalmakban széles körben elterjedt mentalitásban kereshetjük: a fiúk „értékesebbek” a lányoknál. A fiúk preferálása megnyilvánul a magasabb szintű gondoskodásban, színvonalasabb táplálásukban, az orvosi ellátás fokozottabb igénybevételében is.

A fiúkra fordított gyógyszerkiadások lényegesen meghaladják a lányokéit (Chatterjee 1990); India gazdaságilag egyik legfejlettebb államában, Punjabban

⁴ A jelenség magyarázata abban keresendő, hogy a muzulmánok lényegesen magasabb arányban élnek városban, mint a hinduk; a városi népesség körében a halandóság alacsonyabb a falun élőkhez viszonyítva.

az első két életévben a fiúkra fordított egészség-megőrzési kiadások 2,3-szer magasabbak a lányokénál (*Das Gupta* 1987). Feltételezhető, hogy a kevésbé fejlett vidékeken az arányok még inkább a fiúk javára billennek. A feltételezést az a tény is bizonyítja, hogy a születési rendellenességek, vagy alacsony születési súly következtében meghalt csecsemők esetében nincs szignifikáns különbség a lányok és a fiúk között; a megelőzhető és kezelhető betegségeknél viszont szembetűnő a különbség a két nem között. Hasmenéssel járó betegségekből például kétszer annyi lány hal meg, mint fiú (*Khanna, et al.* 2003).

A szülés következtében meghalt nők száma és aránya jelentős: 100 000 szülő nőből 540 a terhesség vagy a szülés következtében meghal. Évente 130 000 nő hal meg ebből az okból kifolyólag, elsősorban az elégtelen orvosi ellátás és a higiénés viszonyok hiányosságai miatt.

A vezető halálokok Indiában a fertőzések valamint a szív- és érrendszeri megbetegedések. A fertőző betegségek közül a malária, a lepra, a tuberkulózis Indiában ma is szedi áldozatait.

Az elmúlt évtizedekben a befejezett öngyilkosságok aránya növekedett. Az 1995-ös év során 89 178 ember vetett önkezelést véget életének; a 9,9 százezrelékes ráta 69 százalékkal magasabb az egy évtizeddel korábbi 1985-ös 6,8-as rátánál (National Crime Records Bureau 1997). Az alacsony fertilitású, magas várható élettartammal jellemezhető déli államokban a szuicid-ráta ennél magasabb; Tamil Naduban például 15 százezrelék, Keralában 25,9 százezrelék és Pondicherryben a fejlett társadalmak szintjét is messze meghaladó 68,5 százezrelék volt az öngyilkossági arány 1995-ben.

A dohányzás elsősorban a férfiak körében elterjedt, következményei évente 700 000 ember halálát okozzák. A legveszélyeztetettebb 25–69 éves férfi populációban a halálokok egynegyedét a dohányzás következményei jelentik; az ebben a korcsoportban elhunytak átlagosan 20 életévet veszítenek káros szenvedélyüknek köszönhetően (*Gajalakmi et al.* 2003).

A halandóságot és a várható élettartamot tekintve is igen nagyok a szövetségi államok közötti különbségek.

A halandósági mutatók – az országos átlagtól eltérően – különösen kedvezőek azokban az államokban, ahol magas az írástudók aránya. Keralában, ahol az analfabéták aránya a legalacsonyabb, ott a fejlett országokhoz hasonló mértékben haladja meg a nők születéskor várható átlagos élettartama a férfiakét. A várható élettartam tekintetében radikális változások voltak az elmúlt évszázad második felében: az ország függetlenné válásakor a születéskor várható átlagos élettartam 32 év volt. Az 1951–61-es évtizedben a férfiak körében a születéskor várható élettartam már 44,3 év, a nőknél 45,3 év; az egy évtizeddel később született férfiak várhatóan közel tíz (!) évvel, a nők több mint tizenkét (!) évvel hosszabb életre számíthatnak (*Irudaya Rajan – Zachariah* 1997). Néhány évtized múlva – az előreszámítások szerint – a várható élettartam Keralában eléri a

fejlett nyugati társadalmakban megszokott értéket: a férfiaknál megközelíti a 78 évet, a nőknél meghaladja a 83 évet (*Tharakan – Navaneetham* 1999).

A növekvő élettartam és a csökkenő termékenység következtében az idős emberek száma és aránya is növekszik. Az 1991-es népszámlálás 55 millió 60 évet betöltött embert regisztrált, a 2001-es népszámlálás alkalmával 76 millió volt a 60 év feletti népesség száma; a közel 40 százalékos növekedés közel kétszerese a népesség egésze növekedése arányának. A 60 év feletti népesség száma – előreszámítások szerint – 2021-re 137 millióra növekszik (*Sharma – Xenos* 1992; *Prakash* 1999).

Összegzés

A fertilitási adatok időbeni alakulását és a termékenység csökkenése gyorsaságának területi különbségeit tekintve *Das Gupta* (1999) hipotézise igazolódik: feltételezése szerint az európai és az Európán kívüli demográfiai átmenet azonos gyökerű. A társadalmi-gazdasági fejlődés és az ehhez kapcsolódó termékenységi átmenet az általános fejlődés diffúziójának következménye. Egyes államokban (például a legmagasabb iskolázottsági mutatókkal rendelkező Keralában) a társadalmi fejlődéssel egyidejűleg, már az 1940-es években csökkenő tendenciát mutatott a termékenység; másutt (például a gazdaságilag fejlett Punjabban) az oktatás általánossá válását, az egészségügyi ellátás és a családtervezési programok elterjedését negyedszázaddal megelőzően már csökkenő termékenységet regisztráltak. A fejlődés, akár gazdasági, akár társadalmi fejlődésről is legyen szó, az esetek döntő többségében a termékenység csökkenésének irányába hatott.

A fejlődés kulturális változásokkal is együtt járt, ami szintén a fertilitás csökkenése irányába hatott. A nemek közötti egyenlőség, a fizetett munka fokozatos hozzáférhetősége a nők számára és ezen keresztül a saját öregkori szociális biztonság mind szélesebb rétegek számára elérhetővé válása a kevesebb gyermek vállalását motiválják.

A déli államokban az alacsony termékenységet és a többi államban is csökkenő fertilitást Indiában többnyire önkéntesen, aktív együttműködésen alapuló családtervezéssel érték el, ezért a csökkenő tendencia stabilnak tekinthető, eltérően Kínától, ahol a születésszám csökkenése állami kényszerítő eszközök hatására következett be, így az emberek mentalitásába nem épült be.

India egyes régióiban a jelenleg is magas fertilitás, a modern fogamzásgátló módszerek ismeretének hiánya egyrészt az oktatásban való alacsony részvételnek, másrészt a médiához való korlátozott hozzáférésnek köszönhető. Az 1992–1993-ban felkeresett háztartások csupán 21 százaléka rendelkezett televízióval, 1998–1999-re ez az arány 34 százalékra nőtt. A falusi háztartásokban megduplázódott a televíziókészülékkel rendelkező háztartások aránya, így az évezred

végén minden ötödik falusi családban volt TV, amit ebben a közegben is az egyik legfontosabb érték- és viselkedésiminta-közvetítőnek tekinthetünk. A városiak háromnegyede birtokolt készüléket, ami hozzájárulhatott egyrészt a családtervezési ismeretek direkt közvetítéséhez, másrészt azoknak az értékeknek, attitűdöknek a terjedéséhez, amelyek a termékenység csökkenését segítették. A fertilitás további csökkenése napjainkban Indiában a képzetlen nők termékenységi magatartásától függ (Bhat 2002). A termékenység gyorsuló ütemben csökken, egyes dél-indiai államokban már jelenleg is a reprodukciós szint alatti az átlagos gyermekszám.

A világ jelenleg második legnépesebb országának legfőbb demográfiai problémája nem önmagában a népesség lélekszámának további növekedése. A magas termékenység elsősorban a falusi, gazdaságilag elmaradott, képzetlen, szegény rétegeknél jelent a következő évtizedekben is problémát, ami ezen rétegek újratermelődését és aránynövekedését is jelentheti. A jelenség mindekelőtt a legelmaradottabb térségben, az ún. Bimaru (Bihar, Madhya Pradesh, Rajasthan, Uttar Pradesh) államokban érhető tetten.

Sokrétű probléma-forrás a fiúk preferenciája. A fogamzásgátlás alkalmazásától, a nemi szelekción alapuló abortuszokon keresztül, a már megszületett gyermekek különböző színvonalú gondozásáig a születés körüli folyamatok mindegyikére rányomja bélyegét az a szinte általános vélekedés, hogy a fiúk – munkaerőpiacai helyzetüket, a házasodás kapcsán jelentkező problémákat, a kibocsátó család eltartását illetően is – értékesebbek a lányoknál. E széles körben elterjedt értékpreferencia általában a halandóság mutatószámaiban érhető tetten és különösen is a csecsemő- és gyermekhalandóság alakulásában. A férfítöbbség jelentős, a 2001-es népszámláláskor 1000 férfire 933 nő jutott; és az elkövetkező időszakban – az aktuális termékenységi adatok és fiatal korosztályok nemi megoszlását valamint a korlátozott élettartam-növekedést figyelembe véve a nők körében – további romló tendencia várható.

A csökkenő termékenység és a hosszabbodó élettartam következtében az egyre számosabb időszerű népesség a következő évtizedekben növekvő súlyú problémát jelent majd Indiában is. Az eltartási terhek növekedése mellett a népesség korstruktúrájának változása is mélyreható gazdasági-társadalmi feszültségeket indukálhat. A fiatal, képzett emberek növekvő számú kivándorlása a későbbiekben szintén a kedvezőtlen korstruktúra kialakulásához járul hozzá, a környező – Indiánál rosszabb gazdasági helyzetben lévő – országokból történő bevándorlás a szociális feszültségek növekedésével járhat együtt.

IRODALOM

- Amato, P. R. (1994): The impact of divorce on men and women in India and the United States. *Journal of Comparative Family Studies* 25: 207–221.

- Arnold, F.–Choe, M. K.–Roy, T. K.* (1998): Son preference, family building process and child mortality in India. *Population Studies* 52: 301–315.
- Arokiasamy, P.* (2002): Gender Preference, Contraceptive Use and Fertility in India: Regional and Development Influences. *International Journal of Population Geography* 8: 49–67.
- Audinarayana, N.–Rajasree, R.* (1995): Cultural Determinants of Age at Marriage: An Urban Experience. *The Journal of Family Welfare* 41: 8–14.
- Bhat, M. P. N.* (2002): Returning a favor: reciprocity between female education and fertility. *World Development* 30 (10): 1791–1803.
- Bhatia, J. C.* (1999): „Constraints to quality of primary health services in rural Karnataka”. Improving Quality of Care in India's family planning program, the challenges ahead. The Population Council. New York.
- Booth, B. E.–Verma, M.–Berl, R. S.* (1994): Fetal sex determination in infants in Punjab, India: correlations and implications. *British Medical Journal* 309: 1259–1261.
- Census of India 2001 (2001): Provisional Population Totals: India, Paper 1 of 2001. Office of the Registrar General, India. New Delhi.
- Chatterjee, M. A.* (1990): A report on Indian woman from birth to twenty. National Institute of Public Cooperation and Child Development. New Delhi.
- Das Gupta, M.* (1987): Selective discrimination against female children in rural Punjab, India. *Population and Development Review* 13: 77–100.
- Das Gupta, M.* (1999): „Liberté, Egalité, Fraternité: Exploring the Role of Governance in Fertility Decline” In: *The Journal of Development Studies* 35 (5): 1–25.
- DeVotta, N.* (2002): Demography and Communalism in India. In: *Journal of International Affairs* 56 (1): 53–70.
- Dreze, J.–Murthi, M.* (2001): Fertility, education and development: evidence from India. *Population and Development Review* 27: 33–63.
- Egerö, B.* (2003): Global Disorder: An Important Agenda for 21st Century Population Studies. *Population Review* 42 (1-2): 1–13.
- Gajalakshmi, V.–Peto, R.–Santhanakrishna, T.–Jha, P.* (2003): Smoking and mortality from tuberculosis and other diseases in India: retrospective study of 43 000 adult male deaths and 35 000 controls. *The Lancet* 362: 507–515.
- Guilmoto, C. Z.–Irudaya Rajan, S.* (1998): Regional Heterogeneity and Fertility Behaviour in India. Working Paper No. 290. Centre for Development Studies. Thiruvananthapuram, Kerala.
- International Institute for Population Sciences (IIPS) and ORC Macro (1995): National Family Health Survey (NFHS–1), 1992–93. India. Mumbai: IIPS.
- International Institute for Population Sciences (IIPS) and ORC Macro (2000): National Family Health Survey (NFHS–2), 1998–99. India. Mumbai: IIPS.
- Irudaya Rajan, S.–Zachariah, K. C.* (1997): Long Term Implication of Low Fertility in Kerala. Working Paper No. 282. Centre for Development Studies. Thiruvananthapuram, Kerala.
- Iyer, S.* (2002): Religion and the Decision to Use Contraception in India. *Journal for the Scientific Study of Religion* 41 (4): 711–722.
- Kapadia, K. M.* (1966): Marriage and Family in India. Oxford University Press. Bombay.
- Karve, I.* (1965): Kinship Organization in India. Asia Publishing House. Bombay.

- Khan, M. E.–Prasad, R.–Patel, B. C.–Ram, R. B.* (1994): “Quality of care in family planning program from user’s perspective”. *Social Change* 24 (3–4): 147–155.
- Khanna, R.–Kumar, R.–Vaghela, J. F.–Sreenivas, V.–Puliyel, J. M.* (2003): Community based retrospective study of sex in infant mortality in India. *British Medical Journal* 327: 126–128.
- Kposowa, A. J.* (1998): The impact of race on divorce in the United States. *Journal of Comparative Family Studies* 29: 529–547.
- Krishnan, P.* (2001): Culture and the Fertility Transition in India. Discussion Paper No. 2001/7. World Institute for Development Economics Research. United Nations University.
- Kulkarni, P. M.–Krishnamoorthy, S.–Audinarayana, N.* (2002): Review of Research on Fertility in Tamil Nadu. *Demography India* 31 (1): 17–36.
- Kumar, S.* (2003): Ratio of girls to boys in India continues to decline. *British Medical Journal* 327: 1007.
- Lahiri, S.* (1974): Preference for sons and ideal family in urban India. *Journal of Social Work* 34: 126–136.
- Maitra, S.–Schensul, S. L.* (2002): Reflecting diversity and complexity in marital sexual relationship in a low-income community in Mumbai. *Culture, Health & Sexuality* 4 (2): 133–151.
- Mayer, P.–Ziaian, T.* (2002): Indian Suicide and Marriage: A Research Note. *Journal of Comparative Family Studies* 33 (2): 297–305.
- McNay, K.–Arokiasamy, P.–Cassen, R. H.* (2003): Why are uneducated woman in India using contraception? A multilevel analysis. *Population Studies* 57 (1): 21–40.
- Nath, D. C.–Leonetti, D. L.* (1998): Correlates of Coital Patterns in a Traditional Indian Society. Center for Studies in Demography and Ecology. University of Washington.
- National Crime Records Bureau (1997): Accidental Deaths and Suicides in India 1995. New Delhi. Ministry of Home Affairs. Government of India.
- Pathak, K. B.–Pandey, A.–Shajy, K. I.* (1996): Evolution of a New Approach to Assess the Impact of Family Planning Programme on Fertility in Different States of India: A Macro level Study. Research Report No. 19/1995–1996, International Institute for Population Sciences, Deonar, Mumbai.
- Prakash, I. J.* (1999): Ageing in India. World Health Organization. Geneva.
- Ranga Rao, A. B. S. V.–Sekhar, K.* (2002): Divorce: Process and Correlates. A Cross-Cultural Study. *Journal of Comparative Family Studies* 33 (4): 541–563.
- Rao, G. R.–Surender, S.* (1998): Factors Associated with Female Age at Marriage in Pondicherry. *Demography India* 27: 401–418.
- Rao, K. V.–Demaris, A.* (1995): Coital frequency among married and cohabiting couples in the United States. *Journal of Biosocial Science* 27: 135–150.
- Rele, J. R.* (1987): Fertility Levels and Trends in India, 1951–81. *Population and Development Review* 13 (3): 513–530.
- Roy, T. K.–Verma, R. K.* (1999): Women's perception of the quality of family welfare services in four Indian states. In: *Koenig, M. A.–Khan, M. E.* (eds.): In Improving quality of care in India's family welfare program, the challenges ahead. The Population Council. New York. pp. 19–32.
- Seltzer, J. R.* (2002): The Origins and Evolution of Family Planning Programs in Developing Countries. RAND Document. Santa Monica, California.

- Sen, A. K.* (2003): Missing woman – revisited. Reduction in female mortality has been counterbalanced by sex selective abortions. *British Medical Journal* 327: 1297–1298.
- Sharma, S. P.–Xenos, P.* (1992): Ageing in India: Demographic background and analysis based on census materials. Occasional paper No. 2. Office of the Registrar General and Census Commissioner. New Delhi.
- Sheela, J.–Audinarayana, N.* (2000): Determinants of Female Age at First Marriage in Tamil Nadu: An Analysis of NFHS Data. *The Journal of Family Welfare* 46: 25–32.
- Sinha, R. K.* (1995): Marriage and Marital Dissolution in India: A Multistate Life Table Analysis. Research Report No. 15/1994-1995, International Institute for Population Sciences, Deonar, Mumbai.
- Srinivasan, K.* (1998): Challenges of transition. Demography and reproductive health. In: *Lancet* 351 (9111): 1265–1276.
- Tharakan, M. P. K.–Navaneetham, K.* (1999): Population Projection and Policy Implications for Education: A Discussion with Reference to Kerala. Working Paper No. 296. Centre for Development Studies. Thiruvananthapuram, Kerala.
- Wilson, C.* (2001): On the Scale of Global Demographic Convergence 1950-2000. *Population and Development Review* 27 (1): 155–171.
- Zachariah, K. C.–Mathew, E. T.–Irudaya Rajan, S.* (1999): Impact of Migration on Kerala's Economy and Society. Working Paper No. 297. Centre for Development Studies. Thiruvananthapuram, Kerala.
- Zachariah, K. C.–Mathew, E. T.–Irudaya Rajan, S.* (2000): Socio-economic and Demographic Consequences of Migration in Kerala. Working Paper No. 303. Centre for Development Studies. Thiruvananthapuram, Kerala.

Megjegyzés: 1. A szerző indiai tanulmányútját a Magyar Ösztöndíj Bizottság – University Grant Commission magyar-indiai államközi megállapodása valamint az OTKA T-042908 számú kutatási támogatása tette lehetővé.

2. Az írás tisztelegés *Erdő Jánosnak*, az Erdélyi Unitárius Egyház néhai püspökének emléke előtt, akinek vallástörténeti előadásai és személyes beszélgetéseik nyitották a szerzőt a világ e részének kultúrája iránt.

India népessége 2003. november 3-án (a Bombay-i International Institute for Population Sciences számítása)
Population of India, 3. 11. 2003 (according to the calculation of the Bombay International Institute for Population Sciences)

Melléklet 1. A népesség száma területi egység és nem szerint
Appendix 1. Population size by territorial unit and sex

Szövetségi államok és egyesült területek	Népesség száma			1991–2001 közötti természetes szaporodás/fogyás (%-ban)	1000 férfire jutó nő száma
	Összesen	Férfiak	Nők		
INDIA	1 027 015 247	531 277 078	495 738 169	21,34	933
1 Andaman és Nicobar Szigetek	356 265	192 985	163 280	26,94	846
2 Andhra Pradesh	75 727 541	38 286 811	37 440 730	13,86	978
3 Arunachal Pradesh	1 091 117	573 951	517 166	26,21	901
4 Assam	26 638 407	13 787 799	12 850 608	18,85	932
5 Bihar	82 878 796	43 153 964	39 724 832	28,43	921
6 Chandigargh	900 914	508 224	392 690	40,33	773
7 Chhatisgarh	20 795 956	10 452 426	10 343 530	18,06	990
8 Dadra és Nagar Haveli	220 451	121 731	98 720	59,2	811
9 Daman és Diu	158 059	92 478	65 581	55,59	709
10 Delhi	13 782 976	7 570 890	6 212 086	46,31	821
11 Goa	1 343 998	685 617	658 381	14,89	960
12 Gujarat	50 596 992	26 344 053	24 252 939	22,48	921
13 Haryana	21 082 989	11 327 658	975 5331	28,06	861
14 Himachal Pradesh	6 077 248	3 085 256	299 1992	17,53	970
15 Jammu és Kashmir	10 069 917	5 300 574	4 769 343	29,04	900
16 Jharkhand	26 909 428	13 861 277	13 048 151	23,19	941
17 Karnataka	52 733 958	26 856 343	25 877 615	17,25	964
18 Kerala	31 838 619	15 468 664	16 369 955	9,42	1 058
19 Lakshadweep	60 595	31 118	29 477	17,19	947
20 Madhya Pradesh	60 385 118	31 456 873	28 928 245	24,34	920
21 Maharashtra	96 752 247	50 334 270	46 417 977	22,57	922
22 Manipur	2 388 634	1 207 338	1 181 296	30,02	978
23 Meghalaya	2 306 069	1 167 840	1 138 229	29,94	975
24 Mizoram	891 058	459 783	431 275	29,18	938
25 Nagaland	1 988 636	1 041 686	946 950	64,41	909
26 Orissa	36 706 920	18 612 340	18 094 580	15,94	972
27 Pondicherry	973 829	486 705	487 124	20,56	1 001
28 Punjab	24 289 296	12 963 362	11 325 934	19,76	874
29 Rajasthan	56 473 122	29 381 657	27 091 465	28,33	922
30 Sikkim	540 493	288 217	252 276	32,98	875
31 Tamil Nadu	62 110 839	31 268 654	30 842 185	11,19	986
32 Tripura	3 191 168	1 636 138	1 555 030	15,74	950
33 Uttar Pradesh	166 052 859	87 466 301	78 586 558	25,8	898
34 Uttaranchal	8 479 562	4 316 401	4 163 161	19,2	964
35 West Bengal	80 221 171	41 487 694	38 733 477	17,84	934

Forrás: Office of the Registrar General, India. Census of India 2001.

Melléklet 2. Írástudók aránya területi egység és nem szerint
Appendix 2. Proportion of literate people by territorial unit and sex

Szövetségi államok és egyesült területek	Írástudók aránya (%-ban, a 2001-es népszámlálás alapján)			Írástudók aránya (1991-es népszámlálás alapján)	Változás (1991–2001)
	Összesen	Férfiak	Nők		
INDIA	65,38	75,96	54,28	51,63	13,75
1 Andaman és Nicobar Szigetek	81,18	86,07	75,29	73,02	8,17
2 Andhra Pradesh	61,11	70,85	51,17	44,09	17,02
3 Arunachal Pradesh	54,74	64,07	44,24	41,59	13,15
4 Assam	64,28	71,93	56,03	52,89	11,52
5 Bihar	47,53	60,32	33,57	37,49	10,04
6 Chandigargh	81,76	85,65	76,65	77,81	3,94
7 Chhatisgarh	65,18	77,86	52,40	42,91	22,27
8 Dadra és Nagar Haveli	60,03	73,32	42,99	40,71	19,33
9 Daman és Diu	81,09	88,40	70,37	71,20	9,89
10 Delhi	81,82	87,37	75,00	75,29	6,53
11 Goa	82,32	88,88	75,51	75,51	6,81
12 Gujarat	69,97	80,50	58,60	61,29	8,68
13 Haryana	68,59	79,25	56,31	55,85	12,74
14 Himachal Pradesh	77,13	86,02	68,08	63,86	13,27
15 Jammu és Kashmir	54,46	65,75	41,82	n.a.	n.a.
16 Jharkhand	54,13	67,94	39,38	41,39	12,74
17 Karnataka	67,04	76,29	57,45	56,04	11,00
18 Kerala	90,92	94,20	87,86	89,81	1,11
19 Lakshadweep	87,52	93,15	81,56	81,78	5,74
20 Madhya Pradesh	64,11	76,80	50,28	44,67	19,41
21 Maharashtra	77,27	86,27	67,51	64,87	12,39
22 Manipur	68,87	77,87	59,70	59,89	8,97
23 Meghalaya	63,31	66,14	60,41	49,10	14,21
24 Mizoram	88,49	90,69	86,13	82,27	6,22
25 Nagaland	67,11	71,77	61,92	61,65	5,45
26 Orissa	63,61	75,95	50,97	49,09	14,52
27 Pondicherry	81,49	88,89	74,13	74,74	6,74
28 Punjab	69,95	75,63	63,55	58,51	11,45
29 Rajasthan	61,03	76,46	44,34	38,55	22,48
30 Sikkim	69,68	76,73	61,46	56,94	12,61
31 Tamil Nadu	73,47	82,33	64,55	62,66	10,81
32 Tripura	73,66	81,47	65,41	60,44	13,22
33 Uttar Pradesh	57,36	70,23	42,98	40,71	16,65
34 Uttaranchal	72,28	84,01	60,26	57,75	14,53
35 West Bengal	69,22	77,58	60,22	57,70	11,52

Forrás: Office of the Registrar General, India. Census of India 2001.

Tárgyszavak:

Népesedés
Népmozgalom

DEMOGRAPHIC PROCESSES IN INDIA*Summary*

Over 1 billion people lived in India at the beginning of 2001. A major objective of present paper is to provide information about the important demographic events of the country with the second largest population in the world.

Fertility declining at an accelerating pace is due to social and economical development, especially the spreading of education among females and media diffusion. The family planning programme launched in 1952 has good impact in the southern states and only limited impact in large states from the northern part of the country; contraceptive prevalence (dominated by female sterilisation) is forty-eight percent among married women in the 15–49 age group.

High levels of women's education are associated not only with lower fertility but also with lower infant mortality. India has an unfavourable female to male ratio; female mortality often exceeds male mortality during childhood and throughout the childbearing years. Lower female literacy rate, a low level of female employment, a low female age at marriage, and parents' preference for sons demonstrate the low status of women. Marriage is universal; divorce is associated with societal condemnation.

Ageing process in India is a direct consequence of fertility transition and declining mortality as well as rising life expectancy. The age distribution of the population will be influenced by international migration, which is difficult to predict.

A MAGYAR NEMZETISÉGŰEK VÁNDORMOZGALMA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN¹ AZ 1910 ÉS 2000 KÖZÖTT ELTELT ÉVTIZEDEKBEN

HOÓZ ISTVÁN

1. A népesség száma Magyarországon egészen 1980-ig folyamatosan emelkedett, amikor elérte a 10 709 643 főt. A növekedés évenkénti mértéke és aránya változott ugyan, de azt mindvégig a természetes szaporodás biztosította. Az ezt az időszakot követő években a csökkenés az egyre fogyatkozó születések és a növekvő számú halálozások következménye. A legnagyobb arányú fogyás 1999-ben alakult ki, amikor meghaladta a 48 000 főt (48 565), de a népvesztés mértéke más években is elérte egy közepes nagyságú város lakosságszámát. Mivel az ilyen méretű természetes fogyást a nemzetközi bevándorlás többlete sem tudta pótolni, a népesség száma 1980 és 2001 között több mint fél millióval (10 709 643-ról 10 198 315-re) csökkent. Ez több mint egy átlagos nagyságú megye mai népességszáma, vagy mint a trianoni békeszerződés alapján Ausztriához csatolt területeken élő lakosságé volt 1910-ben (358 499 fő). A hosszan tartó és nagy arányú természetes fogyás következtében jelentősen módosult a népesség összetétele is. Növekedett az időskorúak és csökkent a gyermekkorúak száma, romlott a kereső-eltartott arány, csökkent a propagatív korú és a házas nők száma, a kisebb települések egész sora vált életképtelenné stb.

Mivel a népszaporodás alakulása nemcsak demográfiai, hanem más társadalmi és politikai következményekkel is járó folyamat, elemzése, értékelése és a problémáinak megoldására való törekvés ma már megkerülhetetlen feladattá vált hazánkban is. A megoldási lehetőségek a következőkben foglalhatók össze:

- együtt élni a népesség számának csökkenésével és a romló népességstruktúrával és valahogyan kezelni a belőlük fakadó bajokat;
- a termékenység növekedésének elősegítése egészen a reprodukciós szintig;
- a halandóság csökkentése hatékony népegészségügyi politikával;
- pozitív nemzetközi vándormozgalom szorgalmazása a kívánatos népességszám és az optimális népességstruktúra elérése érdekében.

Ez alkalommal csak a negyedik lehetőséggel, a nemzetközi vándormozgalom néhány problémájával foglalkozunk.

¹ A történelmi Magyarországon, Horvát-Szlovénország nélkül.

2. A népesség számának folyamatos csökkenése, valamint a külső vándorlás nagyarányú hullámozása a vándormozgalom szerepének újragondolását tette szükségessé. Ezzel kapcsolatban általában a következő kérdések merülnek fel:

- a) mennyien és kik vándorolnak;
- b) az elvándorlás milyen következményekkel jár a származási országokban;
- c) a bevándorlásnak milyenek a következményei a célországokban.

ad a) A ki- és a bevándorlók száma 1958 után évekig jelentéktelenné vált, de az 1980-as években megélné a kivándorlási mozgalom. Az 1980 és 1990 között eltelt években a népszámlálási vándorlási egyenleg mintegy 200 000 fős veszteséget mutatott (*Hablicsek–Tóth* 2000, 15. o.). A következő évtizedben teljesen megfordult a vándormozgalom iránya, mert akkor már a bevándorlási többlet (vándorlási nyereség) közelítette meg a 200 000 főt (196 354) (Népszámlálás 2001, 6. köt. 46. o.). De a rendelkezésre álló adatokból kitűnik az is, hogy a bevándorlóknak mintegy 70 százaléka a 7 szomszédos országból érkezett. Feltételezhető, hogy túlnyomó többségüknek magyar az anyanyelve, vagy magyarul is beszélnek. Ez arra utal, hogy Magyarország iránt elsősorban a környező országokban élő magyarok érdeklődnek, ők akarnak az anyaországban letelepedni. Más megközelítésben ez azt jelenti, hogy a hazánk szempontjából külső vándormozgalmunk belső vándorlásnak tekinthető a Kárpát-medence szempontjából. Vagyis az ide történő bevándorlás növeli hazánk népességszámát és csökkenti a környező országokét, de nem változtatja meg a Kárpát-medencében élő népesség abszolút számát. Megváltozik viszont ennek következtében minden országban a lakosság nemzetiségi struktúrája. A trianoni Magyarország népességszáma azon az áron növekszik, hogy csökken az utódállamokban élő magyar anyanyelvű lakosságé.

Ezért nemzetközi vándormozgalmunk vizsgálható egyrészt az ország népességének aspektusából, másrészt az összmagyarság létszámának alakulása szempontjából.

A trianoni békeszerződés következtében a történelmi Magyarország elveszítette területének 67,2, lakosságának pedig 58,3%-át. Mivel az új országhatárok nem lettek etnikai választóvonalak is egyben, 3,2 millió magyar vált nemzeti kisebbséggé, került ellenségesé vált etnikai környezetbe. A környező országok politikusai a béketárgyalások során igyekeztek országaik határait úgy megvonni, illetőleg annyira tágitani, hogy az anyaországtól legtávolabb lévő nyelvi sziget, vagy szórvány is az új ország határain belülre kerüljön. Így a Romániához került lakosság 47%-a nem román nemzetiségű, a Csehszlovákiának juttatott országrészben a lakosoknak csak 48%-a szlovák anyanyelvű, a vajdasági szerbek és horvátok együttes aránya pedig a 30%-ot sem érte el. Az etnikai tényezők figyelmen kívül hagyásával sikerült az országhatárokat úgy megvonni, hogy a 7,6 milliós Magyarországon mindössze kb. 884 000 (11,6%) nem magyar anyanyelvű maradt (1910. évi adatok). Így tehát amíg az utódállamok

soknemzetiségűvé, etnikailag sokrétűvé váltak, a trianoni Magyarországon a nem magyar anyanyelvűek aránya alig haladta meg a 10 százalékot.

Az új államok a megszerzett területekhez való jogukat a nemzetiségi struktúrával, ill. annak megváltoztatásával is igyekeztek igazolni. De a nemzeti kisebbségek formai és tényleges számának csökkentését sürgették azok a nemzetközi szerződések is, amelyek szerint az anyanyelvi oktatási, nyelvhasználati, kulturális és egyéb jogok azokon a településeken és közigazgatási egységekben élő kisebbségeket illetik meg, ahol arányuk meghaladja a lakosság 20%-át. Mivel tehát a nemzetiségi jogok jelentős része az anyanyelvűek megfelelő számához kapcsolódik, és mivel erről a számról a népszámlálás tájékoztat, már az I. világháború utáni első népszámlálások alkalmával is különböző visszaéléseket követtek el a nemzetiségi lakosság számának csökkentése érdekében. A korszak nemzetközileg is elismert hazai demográfusai (*Földes, Kovács, Elekes* stb.) nagy figyelemmel tanulmányozták, és kritikailag elemezték ezeknek a népszámlálásoknak eredményeit. Igyekeztek a szervezők visszaéléseit, politikailag motivált mesterkedéseit leleplezni, mert a kapott népszámlálási adatokkal csökkenteni próbálták a kisebbségi jogok védelmére jogosultak számát.

Az ezekben az országokban élő magyar anyanyelvűek tényleges számát már az első világháború után is drasztikus eszközökkel igyekeztek csökkenteni. Ennek egyik leghatékonyabb eszköze a közalkalmazottak elbocsátása és a nyugdíjak megvonása volt. „1918–1924 folyamán összesen 106 841 menekülő jött át a Csehszlovákiához, 197 035 a Romániához, 44 903 a Jugoszláviához és 1221 az Ausztriához csatolt területről (*Thirring L.* 1963, 357. o.). Tehát mintegy 350 000 magyar anyanyelvű volt kénytelen politikai okból elhagyni szülőföldjét. A menekülők jelentős része értelmiségi, köztisztviselő, vasutas, de nagy számban volt közöttük ipari és kereskedelmi foglalkozású is. Helyükre Csehszorból, Ó-Romániából és Szerbiából érkeztek cseh, román vagy szerb nemzetiségű és anyanyelvű tisztviselők, vasutasok, tanítók. De tömegesen érkeztek parasztok is, akik többségét – főleg az országhatárok mentén – a színmagyar környezetben épített falvak, felszerelt gazdaságok, iskolák várták annak érdekében is, hogy a politikai határokat etnikai határokká változtassák.

Az utódállamok tehát, nemzetiségileg homogén lakosságú államok kialakítása érdekében, a lakosság számának növelésénél fontosabbnak tartották az államalkotó nemzethez tartozók számának és arányának emelését. E célok megvalósítása érdekében a kisebbségi lakosság számát nemcsak nyelvi asszimilációval, hanem kitelepítéssel, kiűzéssel és lakosságcserével is igyekeztek csökkenteni.

Mindezek következtében az elcsatolt területeken élő magyarok száma 3,3-ról 2,8 millióra csökkent 1910 és 1920 között, míg a trianoni országterületen 6,7 millióról 7,2-re emelkedett.

A II. világháború körüli években ismét nagyarányú vándormozgalom indult meg a Kárpát-medencében élő magyarság körében.

A trianoni Magyarországhoz 1938 után visszatért területekre a magyar állam közigazgatási tisztviselőket, vasutasokat, pedagógusokat küldött. A háború befejezését követő hónapokban őket azonnal visszatelepítették az anyaországba. Számukat nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy 1944-ben és 1945-ben 16 468 személy tért vissza a Felvidékről, 4371 fő a Kárpátaljáról, 15 486 Erdélyből és 12 999 a Délvidékről (*Stark T.* 2001, 392. o.).

A trianoni békeszerződést a magyarság olyan igazságtalan és hibás döntések sorozatának tartotta, amelyeket majd igazságosabb határozatok váltanak fel. A II. világháborút lezáró szerződések azonban véglegesen szétoszlatták az időnként újjáéledő magyar illúziókat. Lélektanilag talán azt volt a legnehezebb feldolgozni a magyarságnak, hogy a békediktátum nem a pillanatnyi politikai erőviszonyok hatására született határozat volt, hanem megváltoztathatatlan és megismételhető döntések sorozata.

Mivel a szomszéd államok nacionalizmusa addig nem tapasztalt méretűvé vált, a II. világháború befejezése nem a felszabadulást jelentette a magyar kisebbség számára, hanem megpróbáltatásainak további növekedését. Újra „bűnös nemzet” vált a magyarság, tagjait meg lehetett fosztani múltjától, önérzetétől, legegyszerűbb jogaitól, anyagi javaitól, sőt nemzetiségétől is. Amint az egyes országok a trianoni területeket újra birtokba vehették, a magyar kisebbségek ellen – valamilyen soha el nem követett bűnök miatt – megtorló akciókba kezdtek.

Csehszlovákiában az 1945. április 5-én meghirdetett kassai Kormányprogram jelentette a nyitányát azoknak a kisebbségellenes intézkedéseknek, amelyek alapján Csehszlovákiában megvonták a magyar kisebbségtől az állampolgárságot, elkobozták ingatlanait, bezárták iskoláit, deportálták, kikényszerítették a lakosságcsere egyezményt stb. Ezek hatására a magyarság nagyarányú belső és külső vándormozgalomra kényszerült. A kormány a „magyar kérdést” a magyarok egyoldalú kitelepítésével kívánta megoldani. Mivel ehhez nemzetközi támogatást nem kapott, mindent megtett annak érdekében, hogy a magyarságot megrettentse, menekülésre készítse, érdekvédelmi készségét lehetetlenné tegye.

A csehszlovák államelnök 1945/88. számú, 1945. október 1-jén kelt dekrétuma kényszerbetelepítést rendelt el, amelynek alapján Csehszlovákiába deportáltak – szlovák adatok szerint – 44 129 magyar nemzetiségű lakost. Ez a fenyegetettség szinte az egész régióra kiterjedt, hisz ezeket a száműzötteket nagyon sok településről szedték össze (*Žvara* 1965). A magyar szerzők által közölt adatok szerint ez az intézkedés 9610 család deportálását okozta és 2154 család volt kénytelen „önként” elhagyni szülőhelyét (*Új Szó* 1968. okt. 27. sz. 3–4. o.). Majd a magyar-szlovák lakosságcsere keretében 87–88 000 személyt telepítettek Magyarországra, ahonnan 70–71 ezer szlovák nemzetiségű kívánt Szlovákiába települni (*Miltényi* 1959). A lakosságcsere lebonyolítását is szolgálta a belügyi szlovák kormánybiztos 1946. június 17-én kelt rendelete a

„reszlovakizálásról” (*Žvara* 1969). Ennek következtében pár nap alatt 135 317 magyar családfő volt kénytelen magát és családtagjait szlováknak minősíteni és megtagadni nemzetét azért, hogy családját megmentse az üldözéstől (*Vadkerty* 1993).

A nem szláv nemzetiségűek tömeges kitelepítése következtében a lakosság 1938. évi 14,6 milliós száma 1946 végére kb. 12,0 millióra csökkent. (Ezen belül Szlovákia népességszáma 3,6-ról 3,4 millióra mérséklődött.) Az 1938. évi lakosságszámot ismét csak az 1960-as évek végére érték el (*Statistický Zpravodaj*, 1941/1.). Ezt a hatalmas népvesztést és annak súlyos gazdasági következményeit jelentéktelennek érezték ahhoz a nyereséghez képest, hogy a csehek és a szlovákok aránya 60%-ról 94%-ra nőtt, Szlovákiában pedig 72,1-ről 86,6 százalékra. A kitelepítésen és a lakosságcserén kívül e változásban a kikényszerített asszimilációnak és a reszlovakizációnak is jelentős szerepe lehetett.

A magyar nemzetiségűek kitelepítésével Romániában is foglalkoztak már a II. világháború éveiben is, az etnikailag homogén népességű ország megteremtése érdekében. Ennek során 6,2 millió nem román nemzetiségű lakost kívántak az országból eltávolítani. Bár ez a tervet a fasiszta Romániában készült, úgy látszik, megvalósítását a szocialista Románia politikusai is folytatták a németek és a zsidók kitelepítésével, „családegyesítésével.” E tervet szerint a végrehajtás harmadik fázisában került volna sor az Észak-Erdélyben élő magyarok kitelepítésére (*Szász Z.* 1999). Amikor Észak-Erdély a II. világháború után ismét román fennhatóság alá került – a nacionalista megtorlások lázában – a MANIU-gárdisták a magyar települések egész sorában vérfürdőt rendeztek (*Csatári D.* 1969).

Témánk szempontjából is külső vándormozgalomnak tekinthető a 13 198 bukovinai székely és a hozzájuk csatlakozó mintegy 4500 moldvai csángó hazatelepítése 1941-ben. Az adatközlő utalt arra is, hogy 1941 végén és 1942-ben még további 2500 moldvai csángó áttelepítésére is sor került. Mivel a bukovinai székelyek és a csángók a történelmi határokon kívül éltek, betelepítésük hozzájárult a Kárpát-medencén belül élő magyarság számának növekedéséhez (*Stark* 2001, 393. o.).

Erdélyből azonban mindig nagyszámú magyar anyanyelvű lakos vándorolt Ó-Románia különböző tartományaiba is, főleg Bukarestbe, ipari munkásnak, cselédnek, de – a II. világháború után – szellemi munkára is. E tartományok azonban a magyarság „temetőivé” váltak, hisz nemzeti identitásukat gyakran már az első generáció tagjai is elvesztették. Ezért tartjuk nagyon alacsonynak azt a számot (19 261), amelyet az ott élőkéről az 1977. évi népszámlálás alapján közöltek. Úgy tűnik tehát, hogy az Ó-Romániába kivándorlók többsége elvesztett a magyarság számára. Ez azért feltűnő, mert az Erdélybe bevándorló románok egész történelmük alatt mindig növelhették nemcsak az ott élők létszámát, hanem nemzeti, nemzetiségi öntudatát is.

Miután a Vörös Hadsereg egységei 1944. október 29-én elfoglalták az egész Kárpátalját, e térség magyar lakossága számára egy sok-sok szenvedéssel járó időszak kezdődött. A visszavonuló magyar hadsereget követve mintegy 15 000 magyar menekült Magyarországra. A hatalomváltás után nyomban a magyarság kíméletlen elnyomása, üldözése kezdődött meg. 1944 novemberében kb. 80 000 18–55 év közötti magyar polgárt hurcoltak a Szovjetunió belsejében lévő kényszermunkatáborokba. Ezeknek nagy része soha nem tért vissza (*Botlik – Dupka* 1991, 50. o.). De számos utalást olvashattunk arról is, hogy – egészen Sztálin haláláig – a magyarságot a kitelepítés veszélye fenyegette.

Jugoszláviában még a háború alatt (1944. október–november) mintegy 40 000 vértlen magyar paraszt lett a szerbek vérbosszújának áldozata, akik legyilkolásával „egyenlítették ki” a Horthy-korszak újvidéki és zsabylai számláját, a „hideg napok” gyilkosságait (1942. január 21–23.) Részben ezeknek az eseményeknek következtében 40 000 fő menekült Magyarországra azokban a hónapokban (*Kocsis K.* 1993, 21. o.).

Az elcsatolt területekről az 1938 és 1948 közötti időszakban az ország területére átköltözött, menekült és elűldözött magyarok összesített száma kb. 350 000 lehetett. A Felvidékről 130 000, a Kárpátaljáról közel 15 000, Romániából mintegy 100 000 és Jugoszláviából is közel ennyien, Ausztriából pedig mintegy ezren kerültek a háború vesztesei közé sodródott országba (*Miltényi K.* 1959, 401. o.).

A magyarság szervezett üldözése, nagy tömegeinek kiűzése, és megfélemlítése következtében az 1950. évi népszámlálás alkalmával az utódállamokban csak 2 552 000 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek,² szemben az 1941. évi 3 369 000 fővel.

Mivel az 1950-es években több országban némileg megváltozott a magyar kisebbség helyzete, az 1960 körüli népszámlálások alkalmával már ismét többen vállalták magyar nemzetiségüket és így számuk 2 785 000-re növekedett. A következő két évtizedben nem történtek olyan tragikus események, mint a II. világháború utáni években, a magyar nemzetiségű lakosság száma tovább nőtt az elcsatolt területeken.

A belpolitikai és a külpolitikai helyzet megváltozása következtében megnövekedett a nemzetközi vándormozgalom lehetősége is. 1980 és 1990 között a Magyarországról kivándorlók száma ugrásszerűen megnőtt és ennek következtében számuk mintegy 200 000 fővel meghaladta a bevándorlókét (*Hablicsek – Tóth*, Demográfia 2000/1. sz. 15. o.). A következő évtizedben (1990 és 2000 között) megfordult a helyzet és most már a bevándorlók száma haladta meg 206 777 fővel a kivándorlókét (Demográfia Évkönyv 2001. 439. o.).

² Az ezekben az évtizedekben tartott népszámlálások alkalmával tudakolták a megkérdezettek anyanyelvét vagy/és nemzetiségét.

Az itt tartózkodó külföldiek a népességnek 1–2%-át alkotják. Ez az arányszám alacsonynak számít, hisz Hollandiában 5, Németországban 8,7 százalék, de néhány országban ennél is lényegesen magasabb. A különböző forrásokból rendelkezésre álló adatok szerint a bevándorlóknak mintegy 70 százaléka a hét szomszédos országból érkezett csakúgy, mint az 1960 előtti évtizedekben. A változás mégis korszakos jelentőségű, hisz a politikai okokból bekövetkező bevándorlás helyett most már főleg gazdasági okokból alakult ki nagyarányú *állandó és ideiglenes* vándormozgalom Magyarország felé. Magyarország (még az átmeneti gazdasági visszaesés idején is) az „ígéret földjének” számít egyes szomszédos országok elvándorolni szándékozó százezreinek. Nyelvismeretük és esetleges rokon kapcsolataik, helyismeretük előnyt jelentenek számukra.

A bevándorlók néhány jellemző adatát megismerjük a demográfiai évkönyvekből. Többségük (53–57%) férfi. Kormegoszlásuk némileg fiatalítja az ország népességét, hisz alacsony közöttük a 60 éven felüliek és magas a 25–39 évesek aránya. Ez a korösszetétel javíthatja a kereső-eltartott arányt. A házások aránya kb. 44%, nőtlen családi állapotú a bevándorlóknak csaknem fele. Az alacsony gyermekszám arra utal, hogy nagy hányaduk gyermektelen, vagy egyedülállóként érkezett. Ez egyben talán arra is utal, hogy új otthonukban kívánnak családot alapítani, gyermeket vállalni.

A 2000-ben bevándorlók nagy része (39–40%) hazájában munkanélküli vagy eltartott volt. Jelentős hányaduk irodai, ügyviteli vagy felsőfokú végzettséget igénylő munkakörben dolgozott. A fizikai munkások zömét korábban az iparban és az építőiparban foglalkoztatták.

A 2002-ben Magyarországon tartózkodó bevándoroltak a lakosság 11,4 ezrelékét alkották. Arányuk Budapesten a legnagyobb (25,2‰), de viszonylag magas a határ melletti megyékben (pl. Csongrád megyében 18,9‰; Szabolcs-Szatmár megyében 11,9‰, Komárom-Esztergom megyében 10,1‰) is. Amíg a vidéki városokban otthonra találók aránya 9,7, a községekben letelepülteké csak 7,1‰.

A rendszerváltást követő menekülthullámok helyett most már gazdasági indíttatású, a jobb megélhetés érdekében kialakuló vándormozgalom bontakozik ki. Témánk szempontjából most a probléma az, hogy azok a vállalkozó szellemű – mint láttuk – többségükben a fiatalabb korosztályokhoz tartozó, szakképzett fiatalok, akik el akarják hagyni lakhelyüket (szülőföldjüket), három lehetőség közül választhatnak:

- kivándorolhatnak Magyarországra;
- elvándorolhatnak országuk történelmi többségi nyelvű területeire;
- harmadik országban kereshetnek munkaalkalmat.

Bár azok az utódállamokban élő magyarok, akik ideiglenesen vagy véglegesen el akarják hagyni lakhelyüket és hazájukat, ezt főleg gazdasági okból teszik ma már, de az új letelepedési hely kiválasztását bizonyára befolyásolják nemzeti, és földrajzi (távolság) szempontok, nyelvtudás stb. is. Ezért, ha a magyar

migrációs politika megnehezíti, vagy megtiltja a bevándorlást, annak az lehet a következménye, hogy nemcsak a trianoni Magyarországra jöhet kevesebb bevándorló, hanem az is, hogy az összmagyarság száma folyamatosan fogyatkozik azokkal, akik a Kárpát-medencén kívül keresnek munkaalkalmat és új hazát. A bevándorlás, ill. befogadás szabályozása tehát létfontosságú nemcsak az összmagyarság, hanem Magyarország népességszámának alakulása szempontjából is.

A nemzeti érdekeket is szem előtt tartó migrációs politikának a kialakításánál a főbb elvek a következők lehetnek: a kisebbségben élő magyarságot helyben maradásra biztatni, Magyarországra történő vándorlásukat tiltani, az anyországba történő vándorlásukat (engedélyezni) segíteni elő, támogatni. A helyben marasztalás egyre problematikusabbá vált. Az iskolázottak számának növekedésével automatikusan növekszik azoknak a száma is, akiknek jelenlegi lakóhelyüket el kell hagyniuk azért, hogy szakképesítésüknek megfelelő állást vállalhassanak. Minden országban az iskolázottak mobilitása a legnagyobb, hisz falun (szülőhelyükön) a szakképzetteknek alig van munkaalkalmuk. A falu (kisváros) lényegesen több szakembert nevel, mint amennyit foglalkoztatni tud. Így ezek a fiatalok vagy elköltözni, vagy ingázni kénytelenek. Ha pedig a politika megtiltja vagy megakadályozza Magyarországra való költözködésüket, többségi nyelvű környezetben keresik majd boldogulásukat (a Kárpát-medencén belül vagy kívül) vagy külföldön, egy harmadik országban. Erdélyből pl. évszázadok óta vándorolnak magyarok is Ó-Romániába ipari munkásnak, cselédnek és az utóbbi évtizedekben magasabb iskolázottságot igénylő munkakörökbe is. A Romániából 1992–2002 között kivándorolt magyaroknak mintegy 15%-a Nyugat-Európában kereste boldogulását (*Veres V.* 2002). De Szlovákiából is a magyarok ezrei vállaltak munkát Csehországban. Kárpátaljáról nemcsak Magyarországra jönnek értelmiségi foglalkozásúak, hanem – különösen az elmúlt évtizedekben – Ukrajnában, illetve a Szovjetunióban igyekeztek tudásukat hasznosítani (*Hoóz* 2001). A Vajdaságból sokan vándoroltak a horvát tengerpartra, ahol főleg az idegenforgalomban és a vendéglátóiparban próbáltak kisebb-nagyobb vállalkozásokba fogni.

Amikor tehát a nemzetiségi politika arra törekszik, hogy a szakképzett és vállalkozó kedvű fiatalokat szülőhelyükön (kisebbségi környezetben) tartsa, nehéz feladatra vállalkozik. Ha ez nem sikerül valamilyen okból, az egyén és az összmagyarság szempontjából is előnyösebb a Magyarországra történő költözés engedélyezése, mint tiltása. Ez a döntés hozzájárulhat a tömbben élő magyarság számának növeléséhez csakúgy, mint a szórványmagyarság nyelvi asszimilációjának megelőzéséhez, megakadályozásához. A szórványmagyarság tagjai nem élnek olyan magyarul beszélő közösségekben, amelyekben gyakorolhatnák anyanyelvüket, és amelyekben gyermekeik is megtanulhatnának magyarul.

A nagyarányú nemzetközi vándormozgalom következtében számos ország egyre inkább soknemzetiségűvé válik. Így szinte minden ilyen országban fel-

merül az a probléma, hogy az ország népessége hogyan fogadja a bevándorlókat. Növeli az ellenérzést azoknál, akik munkahelyük elvesztésétől félnek, vagy akik ellenséges nemzet tagjai. A rokonszenv vagy a nyelvtudás megkönnyítheti, elősegítheti a bevándorlók beilleszkedését, integrációját új környezetükbe.

A hazánkba bevándorlók egy kisebb része nem magyar anyanyelvű vagy nemzetiségű. De még így is megfontolandó, hogy a bevándorlás szabályozásával a magyarországi nemzetiségek számát, arányát milyen mértékben lehet – nagyobb társadalmi feszültségek nélkül – növelni.

ad b) A második kérdés, amit feltettünk magunknak az volt, hogy az elvándorlás milyen változásokat idéz elő az elbocsátó (származási) országok népességszámában vagy népességstruktúrájában.

Vannak olyan országok, mint láttuk, amelyek a kivándorlást kívánatosnak tartják politikai okokból. A környező országok etnikai homogenitásra törekvő politikusai a kisebbségek kivándorlását (kitelepítését, kiűzését) kívánatosnak tartották még akkor is, ha az ország népességszáma csökkent, mert ennek káros gazdasági következményeit politikai előnyei pótolták. Más országoknál pedig foglalkoztatási gondjaik megoldását segítheti felesleges munkaerőjüknek külföldön történő foglalkoztatása átmenetileg vagy ideiglenesen.

Ezek az általánosnak tekinthető következményeken kívül a kisebbségi vándormozgalomnak járulékos következményei is lehetnek. Ha egy településről elmegy az orvos, másik költözik a helyére. De ha ez az orvos nemzetiségi volt, rendszerint többségivel pótolják. A kisebbségek számára ez a változás igen sok hátránnyal jár, hisz az új szakember esetleg nem ismeri nyelvüket, így a más nyelven beszélő orvos és beteg között nehezen alakítható ki harmonikus kapcsolat. De előállhat a kivándorlások következtében olyan helyzet is, hogy a település ezáltal veszíti el a kisebbségi nyelvhasználathoz való jogát, nemzeti-ségi nyelvű iskoláját stb. Egy-egy kisebbség szempontjából az is káros, ha egy másik kisebbséghez tartozók száma csökken, mert ezáltal a településükön addig relatív többségű államalkotó nemzet tagjai abszolút többségbe kerülhetnek.

Nem szabad azonban megfeledkezni arról sem, hogy a kivándorlás lehetősége reményt adhat a maradóknak is a nyelvükhöz, nemzetiségükhöz, hagyományaikhoz való ragaszkodásban. Úgy érezhetik, hogy ha politikai, gazdasági vagy családi okokból el kell hagyniuk szülőföldjüket, számíthatnak anyaországuk, nyelvnemzetük segítségére, támogatására.

ad c) Végül a harmadik kérdésünk az volt, hogy a vándormozgalom milyen hatással lesz befogadó országok népességére.

A befogadó ország, jelen esetben Magyarország, azt várhatná a nemzetközi vándormozgalomtól, hogy

- pótolja, vagy legalább mérsékelje a természetes népmozgalomból adódó veszteségét;
- javítsa a népessége demográfiai (foglalkozási stb.) struktúráját;
- oldja meg (mérsékelje) munkaerő-, ill. foglalkoztatási gondjait.

Mint láttuk, a két világháború alatti és utáni években a környező országokból történő kivándorlást főleg az elűzés, menekülés, a kitelepítés vagy a kényszerű lakosságcsere idézte elő, vagyis a nemzetközi mobilitás kényszer hatására, politikai okokból történt. De politikai okokból történt a migránsok befogadása is az anyaországba. Nem mérlegelték sem a kivándorlás, sem a befogadás munkaerőpiacra, lakáshelyzetre stb. gyakorolt hatását. Ezek az intézkedések nem az előnyök és a hátrányok gondos mérlegelése alapján történtek, hanem politikai megfontolásból, hisz az ebből adódó gazdasági hátrányok másodlagos jelentőségűnek tűntek.

Jelenleg más a helyzet hisz a nemzetközi vándormozgalom mindkét oldalát gazdasági megfontolások alapján szabályozzák a kormányok. A politikai szándék ebben az esetben is jelen van, hisz a kibocsátó ország meghatározhatja, hogy népessége milyen foglalkozású, vallású, nemzetiségű stb. csoportjainak kivándorlását vagy ideiglenes külföldi munkavállalását segíti, szorgalmazza vagy gátolja. A befogadó országok politikusai a bevándorlási politika alakításával igyekeznek valamelyik földrajzi körzet népességszámát növelni, bizonyos szakmákban jelentkező munkaerőhiányt pótolni, vagy vallási, nemzeti csoportok helyzetén változtatni. Vagyis igyekeznek meghatározni a bevándorlók számát és összetételét. Az egyén magatartását is egyre inkább gazdasági érdekei határozzák meg, hisz állandó vagy ideiglenes lakhelyváltogatása életkörülményeinek javítása érdekében történik.

Mivel a népszámlálási többlet (196 354) még a legkedvezőbb évtizedben (1990–2001) sem tudta pótolni annak az időszaknak a természetes fogyását (372 862) (Népszámlálás 2001, 46. o.), a nemzetközi vándormozgalomtól nem várhatjuk népesedési problémánk megoldását, hisz – számánál és struktúrájánál fogva – annak csak mérséklésére alkalmas.

Utalni kell azonban arra is, hogy demográfiai szempontból a bevándorlás közvetlen (azonnali) hatása a népesség számának emelkedése, közvetett, tova-gyűrűző következménye pedig a születések számának növekedése. Ez abból adódik, hogy a bevándorlók többsége rendszerint olyan fiatal(abb) életkorú, aki új lakóhelyén kíván családot alapítani. Korstruktúrájuk miatt új hazájukban a halálozások számát csak a későbbi évtizedekben növelik.

Ha a trianoni Magyarország vonzóereje továbbra is ilyen mértékű marad a környező országok magyarságára, és a bevándorlás mértéke is hasonló marad, önmagában még ez sem pótolja a prognosztizálható népvészteséget.

Egyik, e problémával behatóan foglalkozó tanulmányban erről a következőket olvashatjuk: „A jelenlegi határaink körül élő magyar nemzetiségűek köréből aktív bevándorlást ösztönző politikával rövid idő alatt akár százezres tömegeket lehetne „megmozgatni”, azonban nyilvánvaló, hogy a népességi válság ilyen módon történő megoldásával más típusú problémák generálódnának az országon belül és kívül is (munkanélküliség, idegengyűlölet; a magyar nemzetiség arányának eltörpülése...). Úgy tűnik, Magyarország migrációs politikájának

kialakítása sokkal inkább gyermekcipőben jár, mint a népesedéspolitika és a hozzá kapcsolódó részpolitikák.” (Illés S. 1999.) Demográfusoknak, közgazdászoknak és más tudományágak művelőinek a politikusokkal együtt még sokat kell munkálkodniuk azon, hogy a vándormozgalomnak olyan szabályozó rendszerét dolgozzák ki, amelyik segíti a trianoni Magyarország népességfejlődését, és egyben javítja az országhatárokon kívül élő magyarság helyzetét és lehetőségeit, gazdasági és kulturális fejlődését.

A modern kommunikációs és közlekedési eszközök lehetővé tették, hogy az állandó jellegű vándormozgalom mellett kialakuljon az ideiglenes munkavállalás lehetősége, sőt az országhatárokon át folyó napi ingázás is a lakhely és a munkahely között. E három forma közötti választás módját adhat arra is, hogy folyamatos maradjon a kapcsolat a családtagokkal, rokonokkal, barátokkal, vagyis a szülőfölddel.

3. A Kárpát-medencében 80–90 éve tartó magyarányú, több millió embert megmozgató vándormozgalom milyen hatással volt az itt élő népesség nemzeti-ség szerinti megoszlására és milyen változásokat idézett elő a magyarság helyzetében, a többi nemzetiséghez való számszerű viszonyában?

1910-ben a Kárpát-medencében élt 18,3 milliós népességéből a magyar anyanyelvűek száma megközelítette a 10 millió főt, ami azt jelentette, hogy a népesség többségét, 54,4 százalékát a magyarság alkotta. Ebből 6 731 000 élt a trianoni Magyarországon és 3 214 000 (30,9%) az elcsatolt területeken. A 2000 körüli években tartott népszámlálások szerint e térségben már kb. 27 millió ember élt, amiből a magyarok (anyanyelvűek, nemzetiségűek) száma 12 millió körül lehetett. Vagyis 90 év alatt az itt élő magyarság egyre lassulóbb ütemben szaporodott és az egész időszakban mindössze 21%-kal növekedett. Az elcsatolt területeken pedig egyre gyorsuló ütemben fogyott és lélekszáma 2000-ben az 1910. évinek (3 214 000) már csak 77%-át (2 474 000) érte el.

A csökkenő természetes szaporulat és a folyamatos, időnként magasra szökő kivándorlási többlet, valamint az országoként és korszakoként változó ütemű és többnyire kényszer hatására történő nyelvi asszimiláció csak ilyen mértékű növekedést tett lehetővé, mert a magyarság külső, a Kárpát-medencén kívüli forrásokból nem gyarapodhatott. A zsidóságot ért hatalmas veszteségek egyben a magyarság számát is csökkentették, ami az elcsatolt területeken még súlyosabbnak bizonyult, hisz túlnyomó többségük magyar anyanyelvűnek és magyar érzelműnek vallotta magát. Elpusztításuk után megnyílt annak lehetősége, hogy helyükre szlovákok, ukránok, románok vagy szerbek települjenek.

Merőben más képet mutat a nem magyar nemzetiségűek (anyanyelvűek) számának és arányának változása. Az 1910. évi 8,3 milliós népességük a 2000 körül tartott népszámlálások szerint meghaladta a 15 milliót (15,3 millió) vagyis 90 év alatt csaknem kétszeresére (184,3%) nőtt a Kárpát-medencében. Az utódállamok nemzetiségi politikájának eredményei még hatékonyabbnak tűnnek, ha az elcsatolt területeken élő, nem magyar nemzetiségűek számának ala-

kulását elemezzük. Az 1910. évi számukat (7435) viszonyítva a 2000-ben számba vett népességükhöz (14 643), azt látjuk, hogy az emelkedés mértéke meghaladja a 7 millió főt, vagyis csaknem kétszeresére nőtt a számuk akkor, amikor a magyarságé ezeken a területeken 740 ezres, 23 százalékos csökkenést mutat. A nem magyar anyanyelvűek (nemzetiségűek) számának (arányának) ilyen gyors ütemű emelkedését a természetes szaporodás önmagában nem tette volna lehetővé. Ehhez jelentősen hozzájárult a nyelvi asszimiláció és különösen az, hogy az itt élő nem magyar nemzetiségű lakosság folyamatos, egészen a legutóbbi évekig tartó utánpótlást kapott a Kárpát-medencén kívüli területekről, az egyes nemzetiségek anyaországából. Ez nem spontán mozgalomként zajlott le, de nem is csak a jobb anyagi körülmények biztosítása érdekében folyó önkéntes migráció volt, hanem a szakigazgatás minden ágának (iparosítás, lakásépítés, munkaerő-gazdálkodás, városfejlesztés stb., stb.) arra irányuló törekvése, hogy a színmagyar, vagy magyar többségű területek és a határmente nemzetiségi struktúráját megváltoztassa, és hogy segítse elő a nemzetiségileg homogén népességű állam megteremtését és a politikai határok etnikai határokká való alakítását.

Az utódállamoknak e törekvései már jórészt elérték céljukat, hisz a németek, bolgárok, zsidók stb. milliói hagyták el kényszerűségből vagy önként lakóhelyüket.

Az évtizedekig folyó, gyakran erőszakos eszközöket sem nélkülöző nemzetiségi politika eredményeként a 2000 körüli évekre a Kárpát-medencében élő magyarság részaránya, az 1910. évi 54,4 százalékról, 44%-ra csökkent. Ez azt jelenti, hogy ezer éves történelmünkben ennél alacsonyabb arányszámot (39%) csak az 1787. évi népszámlálás alkalmával állapítottak meg, vagyis akkor, amikor a törökök kiűzése utáni nagyarányú, tömeges betelepítések befejeződtek.

4. Néhány területen (Burgenlandban, Muraközben, Muravidéken stb.) a magyar anyanyelvű népesség már olyan kis közösségekben él és olyan települési viszonyok között, hogy ősei nyelvét megtartani, és azt utódainak is átadni egyre reménytelenebbnek tűnik. De a nagyobb közösségekben élőket is hasonló veszély fenyegeti. Ezért a kisebbségi politika alapja nem lehet a kiválasztás, hanem folyamatosan keresni és alkalmazni kell a határokon túl élő magyarság sorsát könnyítő megoldásokat.

*Az össznépesség és a magyarok számának alakulása országoként
a Kárpát-medencében*
*Changes in total number of population and in the number of ethnic Hungarians
in the countries of the Carpathian basin*

Ország	1000-ben					
	1910		1990–1991		2000–2002	
	Összesen	Ebből: magyar*	Összesen	Ebből: magyar**	Összesen	Ebből: magyar**
Ausztriához csatolt területen	292	26	266	5	273	26 ¹⁾
Romániához csatolt területen	5 260	1 662	7 710	1 598	7 600	1 434 ³⁾
Sz-H-Sz Királysághoz csatolt területen	1 555 ^{a)}	456	2 014	339 ⁴⁾	2 032	290 ⁴⁾
Csehszlovákiához csatolt területen						
Ebből: Szlovákiában	2 916	885	5 269	567	5 379	573 ²⁾
Kárpátalján	602	185	1 252	155	1 833	151 ⁵⁾
Elcsatolt területek összesen	10 649 ^{b)}	3 214	16 511	2 664	17 117	2 474
Trianoni Magyarország	7 615	6 731	10 375	10 222	10 198	9 546
Kárpát-medence összesen	18 264	9 945	26 886	12 886	27 315	12 020

IRODALOM

Botlik J. – Dupka Gy.: Ez hát a hon... Mandátum – Univerzum, 1991, 298 o.
Csatári Dániel: Forgószélben. (Magyar-román viszony 1940–1945.) AK. Kiadó, Budapest, 1969.

* Anyanyelvűek.

** Anyanyelvűek vagy nemzetiségűek, az adatforrásoktól függően; a) Horvát-Szlovénország nélkül; b) Ebből Lengyelországhoz csatolt területen élt 24 000 fő.

Források:

1910: *Thüring* 1963, 300–301. o. és *Klinger* 1994, 31–32. o. alapján.

Elekes D.: Hazánk, népünk, szomszédaink. Budapest, 1941. 86. o.

1990–91: *Klinger* 1994. 31–32. o. alapján.

2000: 1. Dunántúli Napló, 2003. jún. 11.

2. Madách – Kalendárium 2003. Madách-Posonium Kft. Pozsony, 2002, 88. o.

3. *Veres V.*: 2002.

4. *Szondi I. – Gyémánt R. – Petres T.*: A szerbiai Vajdaság az ezredfordulón a népszámlálási adatok tükrében. Területi Stat. 2003. 4. sz. 361–375. o.

- Hablicsek László – Tóth Pál Péter:* A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között. *Demográfia*, 2000/1. 11–47. o.
- Hoóz István:* A magyarok helyzetének alakulása Kárpátalján (1910–1998). In: *Fischer F. és társai* (szerk.): A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére. University Press, Pécs 2001. 187–199. o.
- Illés Sándor:* Válasz a „Körkérdés a magyarországi népesedési helyzetről” c. kérdésre. *Demográfia*, 1999/3–4. 259–261. o.
- Klinger András:* A nemzetiségi statisztika Európában és Magyarországon. In: *Kovacsics József* (szerk.): Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990). (Az 1992. szept. 2–5. között tartott konferencia előadásai.) KSH, Budapest, 1994. 22–42. o.
- Kocsis Károly:* Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1993. 60 o.
- Miltényi Károly:* Népesedéspolitikai jogszabályok 1945–1958. *Demográfia*, 1959/2. 379–408. o.
- Népszámlálás 2001. 6. Területi adatok. 6.21 Összefoglaló adatok I. kötet. KSH. Budapest 2002, 262 o.
- Stark Tamás:* Háborús népességmozgás a Kárpát-medencében (1938–1948). In: *Faragó T. – Őri P.* (szerk.): Történeti demográfiai évkönyv 2001. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 2001. 389–410. o.
- Szász Zoltán:* Tévtutak keresése. *História*, 1999. 17–20. o.
- Thirring Lajos:* Magyarország népessége 1869–1949 között. In: *Kovacsics József* (szerk.): Magyarország történeti demográfiája. KJK Budapest, 1963. 221–389. o.
- Tóth Pál Péter:* A nemzetközi vándormozgalom szerepe a népességfejlődésben. In: *Faragó T. – Őri P.* (szerk.): Történeti demográfiai évkönyv 2001. KSH Népeségtudományi Kutatóintézete, Budapest, 2001. 327–343. o.
- Vadkerty Katalin:* A reszlovakizáció. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1993. 209 o.
- Veres Valér:* A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében. *Demográfia*, 2002/2–3. 317–337. o.
- Žvara J.:* A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában. Politikai Könyvkiadó, Bratislava, 1965 (1969). 213 o.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Népesedéspolitika

MIGRATION OF ETHNIC HUNGARIAN POPULATION IN THE CARPATHIAN BASIN BETWEEN 1910 AND 2000

Summary

The population size decreased by more than half million people in Hungary between 1980 and 2001. In consequence of that the number of old people increased while that of children decreased, dependency ratio worsened etc. International migration could be a possible solution for these problems.

In the last decades the positive balance of international migration caused a surplus of almost 200 000 people in Hungary, of whom about 70% came from the seven neighbouring countries. Since their majority is ethnic Hungarian, in the author's opinion international migration with respect to the actual territory of Hungary means internal migration with respect to the former territory of Hungary (before 1918). Therefore one has to analyse the consequences of that immigration advantageous for Hungary (with borders determined by the Trianon Peace Treaty in 1920) in respect of the interests of ethnic Hungarian population living on the annexed territories.

The number of the non ethnic Hungarian population (7 435 000 in 1910 according to the mother tongue) living in the neighbouring countries almost doubled till 2000/2002 (14 643 000) because of international migration and assimilation (changing of mother tongue), while the number of the ethnic Hungarians decreased by 23% in this period.

In the consequence of those processes the changes in the ethnic distribution of the population living in the Carpathian basin were disadvantageous for the ethnic Hungarian community in the last 90 years, since its proportion decreased from 54.5% to 44%. During the thousand years of Hungarian history it happened only once that the proportion of the ethnic Hungarians was lower than now: after the resettlements having followed the expulsion of the Turkish (39% in 1787).

DEMOGRÁFIAI VIZSGÁLÓDÁSOK A BURGENLANDI MAGYARSÁG KÖRÉBEN

GYÉMÁNT RICHÁRD – SZONDI ILDIKÓ

Előszó

Burgenland Ausztria legfiatalabb tartománya, területe: 3965 km². Az I. világháborút lezáró, Párizs körül megkötött békeszerződések „vívmányaként” jött létre. Azt megelőzően ilyen nevű tájegység, illetve tartomány nem létezett. A mai Burgenlandot három egykori magyar vármegye (Moson, Sopron és Vas vármegyék) nyugati részeinek összeolvasztásából hozták létre. Burgenland magyar elnevezése „Várvidék”, amely terület több mint 1000 évig volt a történelmi Magyarország része. Az Árpád-korban az ide letelepített magyar határőrök a történelem viharaiiban felszívódtak, helyükre katolikus németek, illetve – kisebb számban – horvátok telepedtek le. A térség, bár nemzetiségi képe teljesen megváltozott, még mindig otthont adott egy csekély létszámú magyar népcsoportnak. Az I. világháború után Burgenland Ausztria része lett. A várvidéki magyarság élete eltérően alakult a többi határon túli – Kárpát-medencei – magyarokéhoz képest. A két világháború közötti magyar vezetés nem ismerte el Burgenland Ausztriához tartozását. A II. világháború után, a „fordulat évét” követően pedig Magyarország nyugati határain leereszkedő vasfüggöny gátolta meg a kapcsolattartást az anyaországiakkal. Az 1990-es évek elején ismét helyreállt a „párbeszéd” Magyarország és a burgenlandi magyarság között. A várvidéki magyarság létszáma bár elenyésző, azonban demográfiai sajátosságai miatt érdemes „gócra” alá venni.

1. Történelmi népmozgalmak a mai Burgenland területén

Burgenland, mint már említettük több mint 1000 éven keresztül volt a Magyar Királyság része, azonban ezt az időszakot megelőzően is már régóta lakott helynek számított. A Burgenland északi részén fekvő termékeny síkságok, illetve a déli rész állattartásra kiválóan alkalmas szelíd hegyei számos népcsoportot vonzottak ide a történelmi múltban.

Először az i. e. 400-tól a fokozatosan beszivárgó kelták vették birtokukba a mai Burgenland területét. A kelták fénykora az i.e. 230 és 150 közötti időszakra tehető.¹

A hanyatló keltákat a rómaiak győzték le i. e. 11-ben. Ekkor lett a mai Burgenland Pannónia részeként a Római Birodalom tartozéka. A rómaiak egészen i. sz. 433-ig tartották kezükben a vidéket.

I. sz. 433-ban a hunok foglalták el a vidéket, akik egészen 454-ig ellenőrzésük alatt is tartották.

A hunok uralmának azonban a keleti gótok vettek véget, akik 456 és 471 között uralkodtak a vidék felett.

Rövid ideig a longobárdok is magukénak tudhatták a mai Várvidéket (546–547), majd az egész Kárpát-medencére kiterjedő avar hódítással ez a terület is az avaroké lett.

Nagy Károly frank uralkodó a VIII. század legvégén legyőzte az avarokat és ezzel a mai Burgenland a frank Ostmark részeként a Frank Birodalom része lett.

A 900-as évek elején a honfoglaló magyarok jelentősen meggyengítették a frank Ostmarkot, amelyet 907-ben, az ennsburgi győzelemmel a magyarok végérvényesen leigáztak. Ezt követően egészen az 1920. június 4-én megkötött trianoni békeszerződésig Burgenland Magyarország része volt. A több mint 1000 éves magyar fennhatóság alatt is történtek bizonyos népmozgalmak a kérdéses területen. Már *I. (Szent) István* (1000–1038) idejében magyar határőröket telepítettek le a mai Burgenlandban, akik a fenyegető bajor veszélyt voltak hivatva elhárítani, ugyanis a mai Várvidék határaitól nyugatra húzódó gyeptű már 998-ban a Német Birodalom része lett. A történelmi Magyarország (illetve a későbbi Burgenland) végleges nyugati határa 1043-ban alakult ki.

A nyugati határ védelmét a magyarok mellett más népek is ellátták, akik közül elsősorban a székelységet kell megemlíteni. A székely határőrök a ma Szlovákiához tartozó egykor magyar Nyitra és Pozsony vármegyék nyugati részeit is védelmezték. A burgenlandi területen a székelység mellett a besenyők és a kabarok jelenléte is meghatározó volt meghatározó. A magyar-német határvillogások jelentősen megfogyasztották a térségben „állomászó” magyar határőröket.

Az Árpád-ház utolsó évtizedeiben még a csehek is végigdúlták a vidéket² és még a mai szlovák fővárost, Pozsonyt is elfoglalták.

Az Árpád-ház kihalása előtt a vidék a Kőszegi család kezébe került, ahogy szinte az egész Dunántúl. A Kőszegiek „kiskirályok” voltak, akik nemcsak a magyar királlyal, *Károly Róberttel* (1308–1342), hanem az osztrák hercegekkel is örökösen háborúztak. A későbbi évszázadokban sem volt a fegyvercsörgéstől mentes a vidék.

¹ *Juhász László*: Burgenland, Várvidék. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1999, 15. p.

² *Juhász László*: Burgenland, Várvidék. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1999, 15–25. p.

A mohácsi vészt megelőzően, *Luther Márton* tanai már 1524-ben hatalmas területen terjedtek el, ezért még a vallási üldözésektől sem volt mentes a térség. A mohácsi vészt követően, 1529-ben a törökök Bécs felé igyekezvén letarolták a történelmi Moson vármegye nyugati részét, azaz a mai Észak-Burgenlandot. Három évvel később, 1532-ben ugyanilyen sorsra jutott Közép- és Dél-Burgenland is, azaz a történelmi Sopron és Vas vármegyék nyugati részei. A Habsburgok már az első török portyák alkalmával az elnéptelenedő magyar falvakba horvátokat telepítettek le. A horvátok a török veszély elől menekültek a császárvárosokhoz, Bécshez közeli magyar területekre. Bécs ellen az utolsó török hadjárat 1683-ban indult meg *Kara Musztafa* nagyvezér irányításával. Habár Bécs nem esett el, a török ismét felperzselte a mai Észak-Burgenlandot. A török veszély megszűntével Moson, Sopron és Vas vármegyék nyugati részére horvátok, de mindenekelőtt németek telepedtek le.

A Habsburg uralkodók kizárólag katolikus németeket, illetve horvátokat telepítettek le a mai Várvidék területén. A kálvinista és evangélikus vallásgyakorlás csak az artikuláris helyeken volt megengedett.³

Bécs közelsége, de mindenekelőtt a nagyszámú német betelepülés, illetve kedvező „népesedéspolitika” az említett három vármegye nyugati részeinek lakosságát túlnyomórészt németajkúvá tette. A magyarok és a horvátok kisebbségbe kerültek. A horvátok többnyire a történelmi Moson és Sopron vármegyéken alkottak néhány kisebb nyelvi szigetet. A magyar kisebbség nyelvi szigetei napjainkban, akárcsak a történelmi múltban, inkább a történelmi Vas vármegye területére korlátozódnak.

Az I. világháborút követően 1919. szeptember 10-én, a saint-germain-i békeszerződés értelmében a történelmi Magyarországtól leválasztották a mai Burgenlandot, Sopront és környékét, továbbá még néhány Vas vármegyei falut.⁴ Az elcsatolást azonban csak elméletben tudták véghezvinni, mert jelentős magyar fegyveres jelenlét volt a térségben. *Prónay Pál* 1921. október 4-én Felsőőrön (Oberwart) „alkotmányozó gyűlést” rendezett, amelynek értelmében a saint-germain-i békeszerződés keretében Ausztriának átengedett területet „Lajtabánság” néven önálló tartománynak kiáltotta ki Magyarországon belül.

A magyar és az osztrák fél a kérdés rendezéséhez olasz segítséget vett igénybe. Egyeztető tárgyalások folytak Velencében Nyugat-Magyarország sorsát illetően. Az 1921. október 11–13. között lezajlott velencei tárgyalás sikeresen zárult. Kimondták, hogy Sopron rendezett tanácsú város (korábban szabad királyi város) és 8 környékbeli falu sorsáról népszavazás dönt.

A népszavazást 1921. december 14-én tartották meg, ekkor nyerte el Sopron a „civitas fidelissima”, a „hűség városa” címet.

³ Történelmi világlátás. Cartographia, Budapest, 1992, 117. p.

⁴ Az antant hatalmak az Ausztriával megkötött saint-germain-i békeszerződés értelmében összesen 4312 km²-t csatolták el Moson, Sopron és Vas vármegyéktől. Ezen a területen akkoriban 340 917 fő élt ennek túlnyomó része német nemzetiségű volt.

A népszavazás eredménye a következő volt: Magyarország mellett 15 334 fő voksolt, ebből 12 327 fő Sopronban, 3007 fő pedig a 8 faluban. Ausztria mellett 8227 fő voksolt, ebből 4620 fő Sopronban 3607 fő pedig a 8 faluban. Magyarország mellett a voksok 65%-a, Ausztria mellett pedig a szavazatok 35%-a szőlt. A népszavazással Sopron városa és a környékbeli 8 község Magyarország része maradt.⁵

A mai Burgenland határainak kijelölése azonban itt nem ért véget. 1922-ben a Határmegállapító Bizottság döntése értelmében Lovászd (Luising) átengedése ellenében újabb 10 község maradhatott Magyarország része. A végleges határt a Népszövetség Tanácsa szentesítette.⁶

Burgenland hovatartozásával kapcsolatban felmeröl a kérdés, hogy miért kapott Ausztria végöl 3965 km² területet Magyarországból, hiszen éppen olyan vesztes volt az I. világháborúban, mint Magyarország. Erre egy közismert választ szoktak felhozni: Krajna (a mai Szlovénia magja, Ljubljana és környéke) osztrák örökös tartomány (Kronenland) volt, azonban Ausztriának le kellett mondanía róla az újonnan létrejövő Szerb-Horvát-Szlovén Királyság javára. Ezért a lépésért quasi „ellenszolgáltatásért” kapta Burgenlandot. Bárhogy is volt, el kell ismerni azt a tényt, hogy a helyi németiség minősített többséget alkotott a végöl elcsatolt területen. Ezért a mai Burgenland elcsatolása a nemzetközi jogból ismert nemzetiségi határok elve alapján osztrák oldalról jogosnak volt mondható. Azt is el kell ismerni, hogy a vitás területek közül a magyarok egyedöl az osztrákokkal tudtak megegyezni a népszavazás kérdésében.

2. Magyarok Moson vármegye Ausztriához csatolt részében

Moson vármegye a kisebb területű vármegyék közé tartozott, területe: 1937 km² volt. Településeinek száma: 59 volt, ebből 28 falut csatoltak Ausztriához. A történelmi vármegye három járásból állt, a magyaróváríből 2 település, a nezsideríből 19, a rajkaíből pedig 7 település lett 1920-ban Ausztria része. A vármegye székhelye, Mosonmagyaróvár, Magyarország része maradt.⁷

Moson vármegye a Duna jobb partján teröl el, hazánk dunántúli részének egyik vármegyéje volt. Északról Alsó-Ausztria és Pozsony vármegye, keletről ez utóbbi és Győr vármegye, délről Győr és Sopron vármegyék, nyugatról pedig ismét Sopron vármegye és Alsó-Ausztria határolta. Határai többnyire ter-

⁵ Érdemes megjegyezni, hogy a népszavazást Sopron városa döntötte el, ugyanis a 8 környékbeli faluban kivétel nélkül minden település Ausztria mellett döntött.

⁶ *Juhász László*: Burgenland, Várvidék. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1999, 15–25. p.

⁷ Mosonmagyaróvár 1939. július 1-jén jött létre Moson és Magyaróvár települések egyesülésével, ezt megelőzően a két település önálló volt.

mészetestek voltak, a Duna, a Lajta, a Rábca, valamint a Hanság és a Fertő jelelték azokat.⁸

Területe nagyjából síkság, csak az északnyugati részen nyúltak be a ma Ausztriában húzódó Lajta-hegység hegyláncai.

A vármegye mezőgazdasága fejlett volt, a századvég legmodernebb mezőgazdasági gépeit először az országban Mosonban, *Habsburg Frigyes* főherceg birtokán próbálták ki. A mezőgazdasággal szemben az iparilag viszonylag fejletlen volt a „nemes” vármegye.

Moson vármegye, az 1890-es években a közművelődés tekintetében a legműveltebb vármegye volt. A 6 éven felüli férfi népességből csak 11,9%, a női népességből csak 16,1% nem tudott sem írni, sem olvasni.

A lakosság számát tekintve a vármegye 1910-ben, a népszámlálás alkalmával 94 479 fő lakta. A népsűrűség 48,8 fő/km² volt. Moson volt az egyedüli a 64 vármegye közül, ahol a németek alkottak többséget. A lakosság többsége német volt (55%), a magyarság számaránya mindössze 34,9% volt. A horvátok 8,6 százalékot, az egyéb kategória pedig 1,5 százalékot tett ki. A népszámlálás az elmúlt évtizedek adatait is figyelembe véve erős kivándorlási kedvet állapított meg Ausztriába, illetve az Egyesült Államokba. A felekezeti hovatartozás tekintetében a vármegye viszonylag egységes volt, a lakosság többsége (87,5%) vallotta magát római katolikusnak, az evangélikusok számaránya 10,2 százalék, a izraelitáké mindössze 2, az egyéb vallásúak számaránya pedig csak 0,3 százalékot tett ki.⁹

Moson vármegyét a trianoni békeszerződés értelmében két részre osztották. A nagyobbik rész (1076 km²), Ausztria része lett, a kisebbik rész Mosonmagyaróvár központtal megmaradt Magyarországnak. A magyar rész a trianoni békeszerződés megkötése után Győr vármegyével lett egyesítve Győr, Moson és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye néven. Az 1950. évi közigazgatási változtatások értelmében létrejött Győr-Sopron megye, majd 1988-tól Győr-Moson-Sopron megye.

A II. világháborút lezáró párizsi békeszerződés értelmében Magyarország köteles volt további három, egykor Moson vármegyei falut (Dunacsún/Cunovo, Horvátjárfalu/Jarovce és Oroszvár/Rusovce) Csehszlovákia (ma: Szlovákia részei) részére átadni. Az átadást a mai szlovák főváros, Pozsony (Bratislava) terjeszkedése indokolta. A három falu most Pozsony 17 kerületéből három kerületet alkot. A három településből Oroszvár német, Dunacsún és Horvátjárfalu pedig horvát települések voltak.

Moson vármegye magyaróvári járásából két település lett Ausztria része.¹⁰

⁸ A Pallas Nagylexikona. Bp., 8. kötet, 118. p.

⁹ A történelmi Magyarország atlasza és helységnévtára. Talma Kiadó, Pécs, 73. p.

¹⁰ Moson vármegye magyaróvári járásából csak Mosontarcsa (Andau) és Mosontétény (Tadten) lett Ausztria része.

*1. A magyaróvári járás Ausztriához csatolt részének nemzetiségi összetétele
(1880–1991)*

*Ethnic distribution of the territory annexed to Austria in Magyaróvár district
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	3073	2604	261	2	206
1890	3176	2765	403	2	6
1900	3440	2982	454	1	3
1910	3610	3062	520	2	26
1920	3972	3383	576	4	11
1923	3712	3399	308	1	4
1934	4203	3823	377	1	2
1951	4606	4343	244	–	9
1961	4580	4467	103	–	10
1971	4639	4553	72	1	13
1981	4309	4265	22	–	22
1991	4085	3968	69	1	47

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 36–37. p.

A táblázatból leolvasható, hogy a magyaróvári járás elcsatolt két településén a magyarság lélekszáma gyakorlatilag elenyésző. A magyarság százalékos aránya az összlakosságon belül mindössze 1,68 százalékot tett ki 1991-ben.

Moson vármegye nezsideri járása teljes egészében Ausztria része lett. Az egykori járás 19 településsel rendelkezett.¹¹ Moson vármegye bortertermelő vidéke is itt terült el (Barátfalu, Gálos, Sásony és Védeny), ahol elsősorban jó minőségű fehérbort termeltek a Fertő (Neusiedler See) körüli lankákon.

¹¹ Moson vármegye nezsideri járásához az alábbi települések tartoztak: Barátudvar (Mönchhof), Boldogasszony (Frauenkirchen), Császárkőbánya (Kaisersteinbruch), Féltorony (Halbturm), Gálos (Gols), Illmic (Illmitz), Királyhida (Bruckneudorf), Lajtafalu (Potzneusiedl), Mosonbánfalva (Apetlon), Mosonszentandrás (Sankt Andra am Zicksee), Mosonújfalú (Neudorf), Nezsider (Neusiedl am See), Nyulas (Jois), Pándorfalu (Parndorf), Pátfalu (Podersdorf am See), Pomogy (Pamhagen), Sásony (Winden am See), Valla (Wallern im Burgenland), Védeny (Weiden am See). Császárkőbánya 1991. évi népszámlálási adatai Királyhida adataiban voltak kimutatva.

2. Az Ausztriához csatolt nezsideri járás nemzetiségi összetétele
(1880–1991)

Ethnic distribution of Nezsider district annexed to Austria (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	30 018	23 342	1 558	3 269	1 849
1890	29 474	23 598	2 379	3 179	318
1900	31 309	23 970	3 822	3 007	254
1910	31 557	23 079	4 837	3 050	591
1920	33 119	25 021	4 729	2 969	400
1923	32 110	26 297	2 515	2 989	309
1934	36 211	31 320	1 547	2 962	382
1951	34 930	32 254	571	2 088	17
1961	34 916	32 068	528	2 155	165
1971	35 189	34 940	75	86	88
1981	35 177	33 773	270	947	187
1991	36 454	33 527	731	1 302	827

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 36–47. p.

Nemzetiségi szempontból, 1991-ben az egykori járás 19 településén összesen 731 magyar élt. A magyarság számaránya az összlakosságon belül 2 százalék volt. Egy településen haladta csak meg a magyarság összlakosságon belüli számaránya az 5 százalékot, ez a település Boldogasszony volt. Az alacsony szám ellenére minden településen élt legalább egy fő, aki magyarnak vallotta magát.

Jelentősebb horvát közösség élt 1991-ben Mosonújfalun (373 fő) és Pándorfalun (857 fő).

A harmadik Moson vármegyei járástól, a rajkaitól 7 települést¹² érintett az Ausztriához csatolás.

¹² Moson vármegye rajkai járásától az alábbi településeket csatolták Ausztriához: Köpcsény (Kittsee), Lajtakáta (Gattendorf), Lajtakörtvélyes (Pama), Miklóshalma (Nickelsdorf), Nemesvölgy (Edelstal), Németjárfalu (Deutsch Jarndorf), Zurány (Zurndorf). Nemesvölgy 1991. évi népszámlálási adatai Köpcsény adataiban voltak kimutatva.

3. A rajkai járás Ausztriához csatolt részeinek nemzetiségi összetétele
(1880–1991)

*Ethnic distribution of the territories annexed to Austria in Rajka district
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	9 548	6 349	383	2 265	551
1890	9 769	6 686	623	2 247	213
1900	10 505	6 831	1 331	2 119	224
1910	10 907	6 915	1 620	2 140	232
1920	11 325	7 360	1 625	2 213	127
1923	10 865	7 651	871	2 178	165
1934	11 255	8 494	781	1 870	110
1951	11 036	10 023	201	781	31
1961	10 013	9 279	143	553	38
1971	9 465	9 370	10	47	38
1981	8 972	8 457	93	350	72
1991	8 858	8 216	187	338	117

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 47–51. p.

A magyarság számaránya 1991-ben az összlakosságon belül mindössze 2,11 százalék volt.

Ami a horvátokat illeti, többnyire Lajtakörvélyesen éltek (272 fő). A II. világháború végéig jelentősebb horvát települések voltak Köpcsény, Lajtakáta és Lajtakörvélyes. Köpcsényben 1890-ig. Lajtakörvélyesen pedig egészen 1951-ig a horvátok alkották a többséget. Lajtakátán egészen 1934-ig a falu közel fele volt horvát.

Moson vármegye Ausztriához került nezsideri járásában 4837 magyar kisebbségit állapított meg az 1910. évi népszámlálás. Ez az akkori lakosság 15,3%-át képezte. Ez a számadat 1920-ban 4729 lakos, illetve 14,3% volt. 1991-re már csak 731 főt számláltak. Talán már ez is sejteti, hogy a magyar kisebbség a nezsideri járásban döntően különbözött a többi burgenlandi járás magyarságától. A XIX. században ugyanis a nagy urasági gazdaságokon majorságok alakultak ki. Ezen nagybirtokok munkaerő-szükségletének megoldására Kapuvár és Pozsony környékéről nagy létszámú betelepítések történtek. A legnagyobb birtokok az Esterházy család tulajdonában voltak. Így például Kleilehof, Paulhof, Apetlonerhof. A Batthyány család délebbre fekvő, Vas vármegyei gazdaságokat birtokolt, Rohonc (Rechnitz), Csajta (Schachendorf) és Ligvánd (Nebersdorf) környékén. Ezek a munkások a második világháború utáni gazdasági helyzet miatt kivándoroltak. Ma már csak elvétve találkozhatunk hajdani majorsági munkások utódjaival.

Moson vármegye magyaróvári és rajkai járásaiban szintén jelentős számú magyar lakosság élt, akiknek élete hasonlított a nezsideri járás magyarjaihoz, felszívódásuk szintén a II. világháború után kezdődött.

Napjainkban, az egykor Moson vármegyéhez tartozó észak-burgenlandi rész a nezsideri járás része. A nezsideri járás egyike a hét burgenlandi járásnak. A nezsideri járás mutatja a legdifferenciáltabb képet, itt a legnagyobb a magyarság szóródása egész Burgenlandban. Ha a magyarság lélekszámát vizsgáljuk, a határt pedig 50 fő felett húzzuk meg, akkor csak Boldogasszony várost (Frauenkirchen), Nezsider várost (Neusiedl am See), Pándorfalut (Parndorf) és Mosontarcsát (Andau) lehet említeni 215, 95, 84, 64 fős magyarságszámával. Az egykori Moson vármegyétől elcsatolt ma Ausztriához tartozó területen élő magyarság 46,4 százaléka a fent említett négy településen élt 1991-ben.

*4. Moson vármegye Ausztriához csatolt részének nemzetiségi összetétele
(1880–1991)*

*Ethnic distribution of the parts annexed to Austria in Moson county
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	42 639	32 295	2 202	5 536	2 606
1890	42 419	33 049	3 405	5 428	537
1900	45 254	33 783	5 607	5 127	737
1910	46 074	33 056	6 977	5 192	849
1920	48 418	35 764	6 930	5 186	538
1923	46 687	37 347	3 694	5 168	478
1934	51 669	43 637	2 705	4 833	494
1951	50 572	46 630	1 016	2 869	57
1961	49 509	45 814	774	2 708	213
1971	49 293	48 863	157	134	139
1981	48 458	46 495	385	1 297	281
1991	49 397	45 711	987	1 641	1 058

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 36–51. p.

A fentiek fényében elmondható, ha a nemzetiségi összetételt figyeljük Moson vármegye Ausztriához csatolt részében a helyi németiség már 1880-ban is minősített többséget képzett.

Tény, hogy 1880 és 1923 között több mint 5000 magyart is számlált ez a vidék, azonban ez a szám 1991-re 987 főre apadt. Ráadásul az 1991-ben kimutatott 987 fő magyar¹³ a 28 egykori mosoni településen élt elszórva, mind a 28

¹³ Az 1991. évi osztrák népszámlálás eredményei a magyarság lakosságszámára nézve, az elcsatolt egykori Moson vármegyei településeken (zárójelben az adott település összlakosságának számát jelöltük): az egykor magyaróvári járás: Mosontarcsa 64 fő (2624 fő),

településen néhány százaléknyi kisebbséget alkotva. Ezek után nem árulunk el nagy titkot, hogy a teljes asszimiláció csak idő kérdése...

3. Magyarok Sopron vármegye Ausztriához csatolt részében

Sopron vármegye, akárcsak Moson vármegye, szintén a kisebb területű vármegyék közé tartozott. Területe: 3089 km², településeinek száma pedig 232 volt. A történelmi vármegye közigazgatásilag 7 járásból (csepregi, csornai, felsőpulyai, kapuvári, kismartoni, nagymartoni és soproni járások), illetve 3 rendezett tanácsú városból (Kismarton, Ruszt és Sopron) állt.¹⁴ Az 1920. június 4-én megkötött trianoni békeszerződés 1341 km² területet csatolt Sopron vármegyétől Ausztriához. A trianoni békedöntés általi területelcsatolások 4 járást (felsőpulyai, kismartoni, nagymartoni és soproni járások) és két rendezett tanácsú várost (Kismarton és Ruszt) érintettek. A vármegye székhelye, Sopron 1921. december 14-én Magyarország mellett tette le a voksát, a város és még 8 falu hovatarozását érintő népszavazáson. A négy járást illetően, a felsőpulyai 36, a kismartoni 26, a nagymartoni 19 települése, a soproni járásból pedig 21 település került Ausztriához, valamint Kismarton és Ruszt városok is Ausztria részeivé váltak.

Sopron vármegye hazánk dunántúli részének egyik vármegyéje volt. Északról Moson vármegye és Alsó-Ausztria, keletről Győr vármegye, délről Vas és csekély részben Veszprém vármegye, nyugatról pedig szintén Alsó-Ausztria választotta el.

Területe változatos, nyugaton hegyes, kelet felé haladva pedig a Kisalföld sík vidéke ad mezőgazdaságilag kiváló minőségű termőföldet. A nyugati részen (ma Ausztria) található a Lajta-hegység (Leitha Gebirge), amely még Moson vármegye területére is benyúlik. A szintén nyugaton fekvő Rozália-hegység (Rosalien Gebirge) pedig Alsó-Ausztriától választotta el Sopron vármegyét. A Sopron környékén húzódó Soproni-hegység szőlői kiváló minőségű vörösbort adnak. A történelmi Sopron vármegye termőföldben gazdag terület volt. Iparilag is fejlett volt szemben a szomszédos Moson vármegyével.¹⁵

Mosontétény 5 fő (1461 fő); az egykori nezsideri járás: Barátudvar 11 fő (2182 fő), Boldogasszony 215 fő (2634 fő), Féltorony 44 fő (1856 fő), Gálos 43 fő (3420 fő), Illmic 34 fő (2517 fő), Királyhida (Császárkőbánya adataival) 48 fő (1947 fő), Lajtafalu 12 fő (482 fő), Mosonbánfalva 17 fő (1921 fő), Mosonszentandrás 13 fő (1422 fő), Mosonújfalú 23 fő (653 fő), Nezsider 95 fő (4684 fő), Nyulas 17 fő (1277 fő), Pándorfalu 84 fő (2648 fő), Pátfalu 34 fő (2122 fő), Pomogy 5 fő (1795 fő), Sásony 5 fő (1041 fő), Valla 3 fő (1978 fő), Védény 28 fő (1875 fő); az egykori rajkai járás: Köpcsény (Nemesvölgy adataival) 18 fő (2505 fő), Lajtakáta 31 fő (1045 fő), Lajtakörtvélyes 35 fő (977 fő), Miklóshalma 43 fő (1630 fő), Németjárfalu 24 fő (643 fő) és Zurány 36 fő (2058 fő).

¹⁴ A történelmi Magyarország atlasza és adattára. Talma Kiadó, Pécs, 75. p.

¹⁵ A Pallas Nagylexikona. Bp., 10. kötet, 120–130. p.

Közművelődés tekintetében az 1890-es években a Sopron vármegye a második helyet foglalta el Moson vármegye után. A 6 éven felüli férfi lakosságának csak 13,3, a női lakosságának pedig 17,1 százaléka nem tudott sem olvasni, sem írni. A tanköteles gyermekek 95 százaléka járt iskolába.

A lakosságszámot tekintve, 1910-ben a vármegyét 244 970 fő lakta, ebből 51% volt magyar, 36,1% német, 12,3% horvát, illetve 0,6% egyéb nemzetiségű. Felekezeti szempontból a lakosság 87,4%-a volt római katolikus, 10,1%-a evangélikus, 2,3%-a izraelita, illetve 0,2%-a egyéb vallású. Sopron vármegye népsűrűsége 79,3 fő/km² volt.

Sopron vármegyét a trianoni békeszerződés két részre szakította, a kisebb rész (104 település) került Ausztriához. Az elcsatolt terület lakosságának minősített többsége már 1920-ban német nemzetiségű volt. A Magyarországnál maradt rész 1950-ig Sopron vármegye, majd 1988-ig Győr-Sopron megye része volt, 1988-tól napjainkig pedig Győr-Moson-Sopron megye része.

A felsőpulyai járásból 36 település lett Ausztria része.¹⁶ Az 1991. évi osztrák népszámlálás szerint jelentősebb magyar közösség csak Felsőpulyán élt.

¹⁶ Sopron vármegye felsőpulyai járásától az alábbi településeket csatolták Ausztriához: Alsólászló (Unterloisdorf), Alsópulya (Unterpullendorf), Alsórámóc (Unterrabnitz), Borisfalva (Kleinwarasdorf), Borosd (Weingraben), Borsmonostor (Klostermarienberg), Császárfalu (Kaisersdorf), Csáva (Stoob), Dérföld (Dörfl im Burgenland), Felsőlászló (Oberloisdorf), Felsőpulya (Oberpullendorf), Felsőráámóc (Oberrabnitz), Füles (Nikitsch), Gyirót (Kroatisch Geresdorf), Kishársfalva (Lindgraben), Kisostoros (Hochstrass), Középpulya (Mitterpullendorf), Lánzsér (Landsee), Lánzsérújfalva (Neudorf bei Landsee), Ligvánd (Nebersdorf), Locsmánd (Lutzmannsburg), Malomháza (Kroatisch Minihof), Nemestelek (Schwabenhof), Pervány (Kleinmutschen), Répcebónya (Piringsdorf), Répcefő (Schwendgraben), Répcekaroly (Karl), Répcekehely (Mannersdorf an der Rabnitz), Répceköhalom (Steinberg an der Rabnitz), Répceemicske (Strebersdorf), Répcesarud (Frankenau), Sopronszentmárton (Markt Sankt Martin), Sopronudvard (Grossmutschen), Sopronújlak (Neutal), Szabadbáránd (Grosswarasdorf) és Vámosderecske (Drassmarkt).

5. Az Ausztriához csatolt felsőpulyai járás nemzetiségi összetétele
(1880–1991)

Ethnic distribution of Felsőpulya district annexed to Austria (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	27 238	14 789	1 528	9 894	1 027
1890	27 378	14 980	1 648	10 666	84
1900	27 794	14 872	2 091	10 783	48
1910	28 424	14 608	2 840	10 808	168
1920	29 237	14 762	2 657	11 659	159
1923	28 600	15 033	2 067	11 352	148
1934	28 970	15 955	1 602	10 994	419
1951	25 446	15 807	1 021	8 579	39
1961	23 203	14 681	1 102	7 256	164
1971	21 810	16 400	302	5 104	4
1981	20 469	14 259	789	5 389	32
1991	19 878	13 945	938	4 700	295

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 51–67. p.

Felsőpulya a burgenlandi magyarság egyik központja. A 2640 fős összlakosságból 631 fő (23,9%) vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A többi településen alig élt már ez időben magyar nemzetiségű személy. Mindössze Szabadbáránd falu rendelkezett 50 fő feletti magyarsággal (52 fő), ez a település is csak Borisfalva és Ligvánd adataival együtt.

Az egykori felsőpulyai járás Ausztriához csatolt részének magyarsága túlnyomórészt Felsőpulyán élt 1991-ben. A vizsgált terület magyarságának 67,27 százaléka élt Felsőpulyán 1991-ben.

A népszámlálási adatok jelentős horvát kisebbséget is kimutattak a térségben. A horvátok száma az 1880. évi 9894 főről 11 659 főre nőtt (1920), majd 1991-re 4700 főre csökkent. A történelmi múltban Alsópulya, Borisfalva, Borosd, Császárfalu, Füles, Gyirót, Ligvánd Malomháza, Pervány, Répcesarud, Sopronudvard és Szabadbáránd voltak horvát többségű települések. Az 1991. évi népszámlálás alkalmával már csak Füles, Répcesarud és Szabadbáránd számított horvát többségű településnek.¹⁷

Az egykori kismartoni járás 26¹⁸ Ausztriához csatolt településén 1991-ben szintén minimális volt a magyarság lélekszáma.

¹⁷ Füles adataiban Gyirót és Malomháza, Répcesarud adataiban Alsópulya, Pervány és Sopronudvard, Szabadbáránd adataiban pedig Borisfalva és Ligvánd adatai is benne foglaltatnak az 1991. évi népszámlálás szerint.

¹⁸ Sopron vármegye kismartoni járásából az alábbi településeket csatolták Ausztriához: Alsókismartonhegy (Unterberg Eisenstadt), Büdöskút (Steinbrunn), Cinfalva (Siegendorf im Burgenland), Darázsfalu (Trausdorf an der Wulka), Feketeváros (Purbach am Neusiedler

6. Az Ausztriához csatolt kismartoni járás nemzetiségi összetétele
(1880–1991)

Ethnic distribution of Kismarton district annexed to Austria (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	30 109	19 074	549	8 889	1 597
1890	32 666	21 451	1 185	9 540	490
1900	34 678	21 403	1 894	10 695	686
1910	33 785	20 524	2 249	10 576	436
1920	34 779	21 155	2 067	11 204	353
1923	34 059	21 618	1 029	11 195	217
1934	35 196	23 198	618	11 050	330
1951	31 742	22 307	200	9 202	33
1961	31 914	23 582	111	8 059	162
1971	32 275	31 120	17	1 048	90
1981	32 947	27 769	110	4 737	309
1991	32 687	25 539	435	5 954	528

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 67–79. p.

A 6. táblázat adataival kapcsolatban kiegészítéssel kell élnünk: az 1923. és 1934. évi adatokból Kismartonvára, az 1951., 1961., 1971. és 1981. évi adatokból Alsókismartonhegy, Felsőkismartonhegy, Kismartonvára, az 1991. évi adatokból Alsó-, Felsőkismartonhegy, Kismartonvára, Kishöflány és Lajtaszentgyörgy adatai hiányoznak.

A 26 településből 1991-ben csak Cinfalva (89 fő) és Szarvkő (56 fő) rendelkezett 50 főnél több magyarral. Cinfalva adataiban Zarány adatai is benne foglaltatnak.

A magyarokkal szemben a horvátok több településen is többséget alkottak a történelmi múltban (Büdöskút, Cinfalva, Darázsfalu, Oszlop, Szarvkő, Völgyfalva, Vulkapordány és Zarány). Az 1991. évi népszámlálás szerint a horvátok már csak Cinfalván, Darázsfalun, Oszlopon és Vulkapordányon alkottak többséget.¹⁹

See), Felsőkismartonhegy (Oberberg Eisenstadt), Fertőféhéregyháza (Donnerskirchen), Fertőszéleskút (Breitenbrunn), Kishöflány (Kleinhöflein im Burgenland), Kismartonvára (Eisenstadt Schlossgrund), Lajtapordány (Leitaprodersdorf), Lajtaszék (Stotzing), Lajtaszentgyörgy (Sankt Georgen am Leithagebirge), Lajtaújfalu (Neufeld an der Leitha), Loretto (Loretto), Nagyhöflány (Grosshöflein), Oka (Oggau), Oszlop (Oslip), Sér (Schützen am Gebirge), Szárazvár (Müllendorf), Szarvkő (Hornstein), Szentmargitbánya (Sankt Margarethen im Burgenland), Vimpác (Wimpassing an der Leitha), Völgyfalva (Zillingtal), Vulkapordány (Wulkaprodersdorf) és Zarány (Zagersdorf).

¹⁹ Az 1991. évi osztrák népszámlálás szerint Cinfalva adataiban Zarány adatai is benne foglaltatnak.

Sopron vármegye nagymartoni járásának mind a 19 települését²⁰ Ausztriához csatolták. A magyarság lélekszáma itt is alig volt kimutatható 1991-ben.

Az 1991. évi népszámlálás szerint a magyarság lélekszáma csak Nagymartonban (101 fő) haladta meg az 50 főt.

A horvát nemzetiségűek 1880-tól 1934-ig több településen többséget alkottak, azonban a II. világháború után számuk jelentősen lecsökkent a vizsgált 19 településen. Darufalva és Selegszántó horvát többségű település volt, továbbá Siklósdon is jelentős horvát kisebbség élt. Az 1991. évi népszámlálás szerint a horvátok egy településen sem alkottak többséget, még a számuk is alig volt kimutatható.

*7. Az Ausztriához csatolt nagymartoni járás nemzetiségi összetétele
(1880–1991)*

Ethnic distribution of Nagymarton district annexed to Austria (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	22 037	18 884	268	2 011	874
1890	22 817	20 120	557	2 005	135
1900	25 057	21 874	922	2 056	205
1910	26 325	22 638	1 309	2 067	311
1920	27 556	23 875	1 242	2 175	264
1923	26 940	24 350	485	2 033	72
1934	28 556	25 810	206	2 076	464
1951	27 479	26 490	74	888	27
1961	27 819	26 795	48	835	141
1971	28 972	28 791	14	79	88
1981	29 869	28 862	93	557	357
1991	30 528	28 555	377	703	893

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 79–91. p.

²⁰ Sopron vármegye nagymartoni járásától az alábbi településeket csatolták Ausztriához: Borbolya (Walbersdorf), Darufalva (Drassburg), Félserfalva (Hirm), Fraknó (Frochtenstein), Fraknónádasd (Rohbach bei Mattersburg), Lajtaszentmiklós (Neudörf), Márcfalva (Marz), Nagymarton (Mattersburg), Pecsényéd (Pötsching), Petőfalva (Pöttelsdorf), Rétfalu (Wiesen), Savanyúkút (Bad Sauerbrunn), Selegd (Stöttera), Selegszántó (Antau), Siklós (Sigless), Szikra (Sieggraben), Tormafalu (Krensdorf), Újtelek (Neustift an der Rosalia) és Zemenye (Zemendorf).

A soproni járásból 21 település²¹ lett 1920-ban Ausztria része. Az egykori soproni járás 1991. évi adataiban az egykor a felsőpulyai járáshoz tartozó Kishársfalva adatai is benne foglaltatnak. A 21 településen a magyarság lélekszáma 1991-ben egy településen sem haladta meg az 50 főt.

A horvát nemzetiségűek a történelmi múltban Kelénpatakon, Lakfalván és Sopronkertesén alkottak többséget. Az 1991. évi népszámlálás szerint már csak Kelénpatakon és Sopronkertesén volt horvát többség.

*8. A soproni járás Ausztriához csatolt részének nemzetiségi összetétele
(1880–1991)*

*Ethnic distribution of the territory annexed to Austria in Sopron district
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	19 096	15 959	270	2 024	843
1890	20 438	17 712	479	2 144	103
1900	22 108	18 866	790	2 317	135
1910	23 250	19 745	932	2 376	197
1920	24 580	21 253	775	2 432	120
1923	24 151	21 512	217	2 347	75
1934	25 415	22 832	132	2 280	171
1951	24 293	22 131	16	2 090	56
1961	23 726	21 689	23	1 845	169
1971	23 037	21 984	5	1 027	21
1981	22 563	21 047	31	1 467	18
1991	22 780	20 617	193	1 506	464

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 91–101. p.

A 4 említett járás mellett két rendezett tanácsú várost, korábban szabad királyi várost is Ausztriához csatoltak 1920-ban. Ez a két település Kismarton (Eisenstadt) és Ruszt (Rust). Kismartont német lakosai kezdetben a magyar elnevezésből lefordítva Wenig Mertersdorfnak hívták. Az Eisenstadt német elnevezés csak 1388-ban tűnt fel, amely magyarul „vasvárost” jelent. A „vasváros” elnevezés feltehetően középkori várának erősségére utalt. Az Árpád-kor

²¹ Sopron vármegye soproni járásából az alábbi településeket csatolták Ausztriához: Alsópéterfa (Unterpetersdorf), Csóronfalva (Tschurndorf), Doborján (Raiding), Felsőpéterfa (Oberpetersdorf), Fertőmeggyes (Mörbisch am See), Haracsöny (Horitschon), Hasfalva (Haschendorf), Kabold (Kobersdorf), Kelénpatak (Klingenbach), Küllő (Girm), Lakfalva (Lackendorf), Lakompak (Lackenbach), Lépesfalva (Loipersdorf im Burgenland), Lók (Unterfrauenhaid), Mészverem (Kalkgruben), Pécény (Ritzig), Somfalva (Schattendorf), Sopronkeresztúr (Deutschkreutz), Sopronkertes (Baumgarten), Sopronnyék (Neckenmarkt) és Veperd (Weppersdorf).

elején a települést magyarul Szabómártonnak hívták, csak később honosodott meg a Kismarton elnevezés. Kismarton 1925-ben lett Burgenland tartomány központja. Burgenlandot, akárcsak egész Ausztriát 1938 és 1945 között a náci Németország bekebelezte. Burgenlandot felosztották Stájerország és Alsó-Ausztria tartományok (Gau) között. Burgenlandban őshonos magyar, horvát és egyéb nemzetiségű népcsoportokat Hitler ki akarta telepíteni. Szerencsére, az elképzelése nem valósult meg. Burgenland 1945-ben ismét önálló tartomány lett Kismarton központtal.

Ruszt városa 1681 óta szabad királyi város volt. Eredeti neve Szil (Ceel) volt. A Ruszt elnevezés az 1300-as évek végén honosodott meg. A település magyar neve (Szil) németre lefordítva Rusztnak hangzik. Ruszt, a legkisebb városa volt a történelmi Magyarországnak. Ruszt, napjainkban híres jó borairól, valamint a mindössze 15 km-re fekvő Kismartonnal együtt kiváló idegenforgalmi célpont a turisták számára.

Az említett két város már 1880-ban is kevés magyart tudott felmutatni. Az 1991. évi népszámlálás szerint Ruszton mindössze 14 fő magyar élt az 1696 fős összlakosságból. Kismartonban pedig 10 349 fő élt, ebből mindössze 314 fő volt magyar.²²

9. Kismarton rendezett tanácsú város nemzetiségi összetétele (1880–1991)
Ethnic distribution of the corporate town of Kismarton
(town with local self-government) (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	2 845	2 329	222	112	182
1890	2 972	2 410	355	131	76
1900	3 067	2 369	501	133	64
1910	3 073	2 074	834	101	64
1920	2 917	1 767	1 020	105	25
1923	3 263	2 877	266	112	8
1934	4 986	4 579	203	172	32
1951	5 464	5 369	48	40	7
1961	7 167	6 906	92	41	128
1971	7 774	7 736	8	9	21
1981	7 749	7 260	222	181	86
1991	10 349	9 482	314	320	233

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 100–101. p.

²² Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 91–101. p.

10. Ruszt rendezett tanácsú város nemzetiségi összetétele (1880–1991)
Ethnic distribution of the corporate town of Ruszt
(town with local self-government) (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	1403	1248	71	31	53
1890	1548	1410	91	42	5
1900	1609	1446	130	28	5
1910	1535	1290	218	24	3
1920	1402	1282	90	23	7
1923	1361	1308	36	14	3
1934	1432	1399	14	18	1
1951	1596	1593	3	–	–
1961	1690	1652	8	3	27
1971	1704	1690	–	11	3
1981	1693	1684	1	–	8
1991	1696	1647	14	13	22

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 100–101. p.

A történelmi Sopron vármegyétől 1920-ban elcsatolt 1341 km²-en három járást hoztak létre az osztrákok (felsőpulyai, kismartoni és nagymartoni). A magyarság 1890-ben 8382 főt tett ki, 1991-ben már csak 2271 főt számláltak a vizsgált területen. A magyarság számbeli csökkenésének oka, hogy 1921 előtt Magyarország területéről sok hivatalnok, katona, vasutas (a vasúti csomópontoknál) és egyéb munkás telepedett le itt. Ezenkívül magyar orvosok, tanárok, jogászok és majorsági hivatali alkalmazottak is telepedtek le Sopron vármegye Ausztriához csatolt részében. A mai burgenlandi terület 1921-es Ausztriához csatolásával a korábbi magyar bevándorlók többnyire gazdasági okokból visszaköltöztek a trianoni magyar határok mögé.

A történelmi Sopron vármegye nyugati része már 1880-ban, a népszámlálás alkalmával minősített német többségű volt, a második legjelentősebb népcsoport a horvát volt a magyarság már akkor is csak a harmadik helyen állt a népességszámot tekintve.

Napjainkban, a vizsgált terület 2271 fős²³ magyarságát többségében Oberpullendorf, azaz Felsőpulya városa adja.

²³ Az 1991. évi osztrák népszámlálás eredményei a magyarság lakosság számára nézve, az elcsatolt egykori Sopron vármegyei településeken (zárójelben az adott település összlakosságának számát jelöltük): az egykori felsőpulyai járás: Alsórámóc (Répcefő adataival) magyar lakosság itt nem élt (601 fő), Borosd 10 fő (419 fő), Császárfalu 9 fő (545 fő), Csáva 24 fő (1335 fő), Felsőpulya (Középpulya adataival) 631 fő (2640 fő), Füles (Gyirót és Malomháza adataival) 37 fő (1685 fő), Locsmánd (Répcemicske adataival) 42 fő (948 fő), Répcebónya 5 fő (916 fő), Répcekehely (Alsólászló, Borsmonostor, Felsőlászló, valamint az

*11. Sopron vármegye Ausztriához csatolt részének nemzetiségi összetétele
(1880–1991)*

*Ethnic distribution of the parts annexed to Austria in Sopron county
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	102 728	72 283	2 908	22 961	4 576
1890	107 819	78 083	4 315	24 528	893
1900	114 313	80 830	6 328	26 012	1 143
1910	116 392	80 879	8 382	25 952	1 179
1920	120 471	84 094	7 851	27 598	928
1923	118 374	86 698	4 100	27 053	523
1934	124 555	93 773	2 775	26 590	1 417
1951	116 020	93 697	1 362	20 799	162
1961	115 519	95 305	1 384	18 039	791
1971	115 572	107 721	346	7 278	227
1981	115 290	100 881	1 246	12 331	832
1991	117 918	99 785	2 271	13 196	2 666

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991) KSH, Budapest, 2000, 100–101. p.

egykori Vas vármegyei kőszegi járáshoz tartozó Rendek és Rótfalva adataival) 38 fő (2749 fő), Répceköhalom 17 fő (1186 fő), Répcesarud (Alsópulya, Pervány és Sopronudvard adataival) 33 fő (1335 fő), Sopronszentmárton (Lánzsér és Lánzsérújfalu adataival) 4 fő (1170 fő), Sopronújfalak 16 fő (1085 fő), Szabadbáránd (Borisfalva és Ligvánd adataival) 52 fő (1754 fő), Vámosderecske (Felsőrámóc és Répcekaroly adataival) 20 fő (1510 fő); az egykori kismartoni járás: Büdöskút 28 fő (1584 fő), Cinfalva (Zárány adataival) 89 fő (3367 fő), Darázsfalva 22 fő (1647 fő), Feketeváros 16 fő (2348 fő), Fertőféhéregyháza 12 fő (1556 fő), Fertőszéleskút 10 fő (1570 fő), Lajtapordány 2 fő (1043 fő), Lajtaszék magyar lakosság itt nem élt (725 fő), Lajtaújfalu 30 fő (2642 fő), Lorettom 2 fő (326 fő), Nagyhöflány 23 fő (1678 fő), Oka 3 fő (1876 fő), Oszlop 19 fő (1190 fő), Sérc 10 fő (1347 fő), Szárazvám 14 fő (1224 fő), Szarvkő 56 fő (2593 fő), Szentmargitbánya 30 fő (2608 fő), Vimpác 13 fő (883 fő), Völgyfalva 15 fő (615 fő), Vulkapordány 41 fő (1865 fő); az egykori nagymartoni járás: Darufalva 24 fő (1119 fő), Félserfalva 8 fő (843 fő), Fraknó (Újtelek adataival) 7 fő (2678 fő), Fraknónádasd 26 fő (2669 fő), Lajtaszentmiklós 27 fő (3324 fő), Márcfalva 5 fő (1889 fő), Nagymarton (Borbolya adataival) 101 fő (5776 fő), Pecsenyéd 41 fő (2316 fő), Petőfalva 12 fő (587 fő), Rétfalu 28 fő (2692 fő), Savanyúkút 30 fő (1715 fő), Selegszántó 8 fő (700 fő), Siklósd (Tormafalu adataival) 21 fő (1604 fő), Szikra 38 fő (1393 fő), Zemenye (Selegd adataival) 1 fő (1223 fő); az egykori Soproni járás: Doborján 12 fő (854 fő), Fertőmeggyes 11 fő (2279 fő), Haracsony (Alsópéterfa adataival) 21 fő (2039 fő), Kabold (Felsópéterfa és Kishársfa adataival) 6 fő (1799 fő), Kelénpatak 31 fő (1130 fő), Lakfalva 1 fő (594 fő), Lakompak 11 fő (1101 fő), Lépesfalva 11 fő (1158 fő), Lók 6 fő (691 fő), Réccény 1 fő (909 fő), Somfalva 24 fő (2509 fő), Sopronkeresztúr (Küllő adataival) 20 fő (3327 fő), Sopronkertes 13 fő (880 fő), Sopronnyék (Hasfalva adataival) 16 fő (1785 fő), Veperd (Csóronfalva és Mészverem adataival) 9 fő (1725 fő); Kismarton (Alsókismartonhegy, Felsőkismartonhegy, Kishöflány, Kismartonvára és Lajtaszentgyörgy adataival) egykori rendezett tanácsú város 314 fő (10 349 fő), Ruszt egykori rendezett tanácsú város 14 fő (1696 fő).

A táblázatból leolvasható, hogy a történelmi Sopron vármegye Ausztriához csatolt részében a magyarok csak a német és a horvát nemzetiségek után, a harmadik legjelentősebb népcsoport a térségben. A magyarok lélekszámát 1991-ben a német nemzetiségűek lélekszáma több mint 43-szor, a horvátok lélekszáma pedig több mint 5-ször haladta meg a magyar nemzetiségűek lélekszámát. A táblázat adataiban a négy járás (felsőpulyai, kismartoni, nagymartoni és soproni), valamint Kismarton és Ruszt adatai is benne foglaltatnak.

4. Magyarok Vas vármegye Ausztriához csatolt részében

Vas vármegye a közepes területű vármegyék közé tartozott, területe: 5399 km² volt. Településeinek száma: 611 volt; a legtöbb településsel Vas vármegye rendelkezett a történelmi Magyarország vármegyéi közül. Vas vármegye 10 járásból (celldömölki, felsőőri, körmendi, kőszegi, muraszombati, németújvári, sárvári, szentgotthárdi, szombathelyi és vasvári), valamint két rendezett tanácsú városból (Kőszeg és Szombathely) állt. A járasok közül a muraszombati járás a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került, három település kivételével (Gödörháza, Magyarszombatfa és Velemér), amely Magyarországnál maradt. Továbbá az egykori szentgotthárdi járás 11 települése is a délszláv államalakulat része lett. Az egykori muraszombati járás (111 település) és a 11 egykor szentgotthárdi járáshoz tartozó települések napjainkban már Szlovénia részei. A felsőőri (60 település) és németújvári járasok (50 település) teljes egészében, a körmendi (5 település), a kőszegi (36 település), a szentgotthárdi (33 település) és a szombathelyi (11 település) járasok pedig csak részben kerültek Ausztriához. Összesen 195 település került Ausztriához a trianoni békeszerződés és az azt követő határkorrekciók következtében.

Vas vármegye hazánk egyik dunántúli vármegyéje volt. Északról Alsó-Ausztria és Sopron vármegye, keletről Veszprém vármegye, délről Zala vármegye, nyugatról pedig Stájerország határolta.

A vármegye keleti, kisebb része síkság, a nyugati része pedig hegyes-dombos vidék. A Dunántúl legmagasabb pontja az Írott-kő (883 méter) is Vas vármegye területén feküdt, ma a határt jelenti Ausztria és Magyarország között.

Annak ellenére, hogy a vármegye lakosságának a föld- és szőlőművelés, valamint az állattenyésztés adott megélhetést, az ipar és kereskedelem is meglehetősen fejlett volt.

A közművelődés tekintetében, az 1890-es években a vármegye kedvező helyzetben volt. A 6 éven felüli férfi lakosság 19,3%-a, a női lakoságnak pedig 25%-a nem tudott sem írni, sem olvasni. A tanköteles gyermekeknek csak 3,7%-a nem járt iskolába.²⁴

²⁴ A Pallas Nagylexikona. Bp., 15. kötet, 85–89. p.

A lakosság számát tekintve, az 1910. évi népszámlálás 396 423 főt írt össze a vármegye területén. A népsűrűség: 73,4 fő/km² volt. A vármegye lakosságának 53,9%-a volt magyar, 28,4%-a volt német, valamint 13,5%-a volt szlovén (vend) és 4%-a horvát. A felekezeti hovatartozás tekintetében, a vármegye 75,5%-a volt római katolikus, 19,9% volt evangélikus, 3% református és 1,6% izraelita. Az evangélikusok jelentős részét a vendek, azaz a szlovénok adták, akik Muraszombat környékén éltek.

A trianoni békeszerződés és az azt követő határmódosítások következtében Vas vármegye 2190 km² területet veszített Ausztria és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság javára. Ebből 1548 km² lett Ausztriáé, valamint 642 km² pedig a „3:1 Királyságé”, azaz a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságé. A 642 km²-es terület, amelyet Muravidéknek hívtunk, 1991-től Szlovénia része.

A felsőöri járásból 60 település lett Ausztria része. A járás központja Felsőőr volt. Az Ausztriához csatolt Vas vármegyei vidéken, még 955-ben, a Lechmezei események után határőr-településeket létesítettek. A korai dokumentumok „spiculatores” és „sagittarii”, azaz „őrökről” és „lövökről” szólnak. Néhány település (Alsólövő, Felsőlövő, Őrisziget, Alsóőr és Felsőőr ma is emlékeztetnek egykori lakóikra. A magyar határőrök kivételes jogokkal rendelkeztek, még kisnemessé is nyilvánították őket.²⁵ Később számos vár is épült ezen a vidéken a vidék biztonságosabbá tétele végett (pl.: Borostyánkő, Léka, Monyorókerék, Németújvár, Vöröstorony). A várurak földjeire a német lakosság beszivárgása is megkezdődött. A török háborúk idején a vidék magyar lakosság megfogyatkozott, a német lakosság ebből kifolyólag nagyobb szerephez jutott. A török időkben a németek mellé ide is horvátok érkeztek, ezzel a megmaradt néhány magyar ajkú település el lett választva a többi magyar nyelvű területtől. Ekkor alakultak ki az alsóöri, a felsőöri és az őriszigeti magyar nyelvi szigetek. A felvilágosult abszolutizmus idején (1740–1792) megindult a németesség erőteljes betelepítése. Ennek ellenére a magyarság egészen a XX. század közepéig csak egymás között házasodott. Egy magyar és egy más nemzetiségű személy között ritkán kötődött házasság az egykori határőr településeken.²⁶ Ez a helyi magyaroknak igen erős függetlenségtudatot adott.

A XIX. században megkezdődött a lakosság fogyása, egyrészt az iparosodás miatt magyar kézművesek háttérbeszorultak. Másrészt a kisbirtokosok nem bírták tovább felaprózni a birtokaikat. Megkezdődtek az elvándorlások is, majd a megmaradt magyar lakosság lassan asszimilálódni kezdett. A II. világháború előtt, az Anschluss-t követően Hitler Ukrajnába akarta deportálni a megmaradt

²⁵ A leggyakoribb kismemesi családnevek: Balikó, Balla, Benedek, Benkő, Deáki, Farkas, Gaál, Gangoly, Gyáki, Györök, Heritz, Kelemen, Leéb? Moór, Német, Paál, Palánk, Seper, Szabó, Takács és Zarka. Ezek a családnevek a napjainkban is léteznek, nem egy közülük még Burgenland déli részén, azaz Felsőőr vidékén is fellelhető.

²⁶ Az adatok a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület honlapjáról származnak: http://www.hhrf.org/xantusz/my_burgenland.html

burgenlandi magyarságot, és a helyükre pedig Dél-Tirolból akart németeket betelepíteni. Az elgondolás nem valósult meg, de az egyházi iskolákat államosították, valamint a magyar nyelv oktatását megszüntették, annak ellenére, hogy 1920 és 1938 között az osztrák hatalom azt engedélyezte. A II. világháború borzalmai a burgenlandi, és ezzel a „határőr-települések” magyarságát is megítézték. A vasfüggöny létrehozásával pedig még a kapcsolat is megszakadt az anyaországgal.

A burgenlandi magyarság érdekeiért a Burgenlandi Magyarok Kultúregyesülete lépett fel 1968-at követően. Az 1976. évi „Népcsoporttörvény” pedig a burgenlandi magyarságot is kisebbségként ismerte el. A vasfüggöny lehullásával a kapcsolat ismét helyreállt a burgenlandi magyarok és az anyaországiak között.

Napjainkban, a burgenlandi magyarság túlnyomó többségének négy település ad otthont. Felsőpulya (Oberpullendorf) kivételével mind a három település az egykori Vas vármegye Ausztriához csatolt részén helyezkedik el, azon belül is a néhai felsőőri járás területén. A három vasi település felekezeti hovatartozás tekintetében is érdekességet mutat. A legkisebb település a három közül Órisziget, amely ma is magyar többségű. Az itt lakók evangélikus vallásúak. Alsóőr, amely szintén a mai napig megőrizte magyar többségét, a római katolikus vallást követi, akárcsak a néhai Sopron vármegyei Felsőpulya. A legnagyobb település, ahol a magyarok már csak kisebbségben élnek, Felsőőr. A felsőőri magyarok többnyire a református vallást követik. Tekintettel arra, hogy a három, illetve Felsőpulyával együtt a négy település lakói kisnemesek voltak, akik széles körű jogokkal rendelkeztek, ezért a Habsburg uralkodó nem szólhatott bele, hogy a „határőr-települések” lakói milyen vallást kövessenek. Ennek ellenére a többnyire katolikus – a mai Dél-Burgenlandban jelentős birtokokkal rendelkező – Batthyányiak beleszóltak kisebb-nagyobb eredményekkel a határőr-települések lakóinak felekezeti meggyőződésébe.

A felsőőri járás 60 települése teljes egészében, 1920-ban Ausztria részévé vált.²⁷ A felsőőri járás területén jött létre az osztrákok által létrehozott felsőőri kerület, amelynek szintén Felsőőr lett a központja.

²⁷ Vas vármegye felsőőri járásának települései: Alhó (Markt Allhau), Alsólövő (Unterschützen), Alsóőr (Unterwart), Árokszállás (Grafenschachen), Borhegy (Weinberg im Bgld), Buglóc (Schreibersdorf), Drumoly (Drumling), Fehérpatak (Tauchen), Felsőkéthely (Neumarkt im Tauchental), Felsőlövő (Oberschützen), Felsőőr (Oberwart), Góborfalva (Goberling), Grodnó (Grodna), Gyepűfüzes (Kohfidisch), Gyimótfalva (Jormannsdorf), Hamvasd (Aschau im Bgld), Határfő (Schmiedrait), Hidasrákosd (Kroisegg), Jobbágyújfalu (Rohrbach a. d. Teich), Kicléd (Kitzladen), Kiscikény (Kleinzicken), Kiskarasztos (Kleinbachstelten), Kisszentmihály (Kleinpetersdorf), Lapincsújtelek (Neustift a. d. Lafnitz), Lipótfalva (Loipersdorf im Bgld), Lődös (Litzelsdorf), Máriafalva (Mariasdorf), Mérem (Miedlingsdorf), Nagykarasztos (Grossbachsetten), Nagyszentmihály (Grosspetersdorf), Németsiklénny (Eisenzicken), Oláhcsiklénny (Spitzzicken), Ószalónak (Altschlaining), Órállás (Oberdorf im Bgld), Óribánya (Bergwerk), Óribükkösd (Buchsachen), Óridobra (Neuhaus)

A nemzetiségi összetételt tekintve a felsőőri járásban, akárcsak a másik hat burgenlandi járásban a németiség volt minősített többségben. Viszont a horvátok száma jelentősen elmaradt az északabbra elhelyezkedő felsőpulyai, nagymartoni, kismartoni és nezsideri járások horvát kisebbségeinek számától. A legtöbb magyar a felsőőri járásban élt, 1991-ben, Burgenland területén. A felsőőri járásban található Őrisziget és Alsóőr magyar többségű. Egész Burgenlandban csak ez a két település mondható magyar többségűnek, még Felsőőrön és Felsőpulyán is kisebbséget alkotnak a magyarok. A burgenlandi magyarság 51,82%-a (3505 fő) az elcsatolt Vas vármegyei részen élt 1991-ben. Az elcsatolt vasi területek 3505 fős magyarságából 2916 fő, azaz 83,19% élt az egykori felsőőri járás területén.

A 6763 fős burgenlandi magyarságból 2916 fő, azaz a burgenlandi magyarok 43,11%-a az egykori felsőőri járás területén élt 1991-ben.²⁸

*12. Vas vármegye Ausztriához csatolt felsőőri járásának
nemzetiségi összetétele (1880–1991)*

*Ethnic distribution of Felsőőr district annexed to Austria in Vas county
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	43 367	35 243	4 891	1 221	2 012
1890	45 362	37 762	5 785	1 052	763
1900	45 873	38 431	5 754	951	737
1910	44 285	35 574	6 517	851	1 343
1920	43 038	34 732	6 195	736	1 375
1923	41 391	35 151	5 633	579	28
1934	43 490	36 604	3 929	384	2 573
1951	38 697	35 598	2 569	333	197
1961	38 771	35 600	2 582	263	326
1971	40 685	39 358	966	251	110
1981	41 297	38 541	2 331	261	164
1991	42 451	38 494	2 916	369	672

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 102–125. p.

i. d. Wart), Őrisziget (Siget i. d. Wart), Pinkadombhát (Hochart), Pinkafő (Pinkafeld), Pinkamiske (Mischendorf), Pinkaóvár (Burg), Pöszöny (Badersdorf), Rödöny (Riedlingsdorf), Sámfalva (Hannersdorf), Sárosszék (Kotezicken), Sóshegy (Sulzriegel), Szalónakújtelek (Neustift bei Schlaining), Szépúr (Schönherm), Tarcsa (Bad Tatzmannsdorf), Újrétfalva (Wiesfleck), Városszalónak (Stadtschlaining), Várújfalu (Woppendorf), Vaskomját (Kemeten), Vasfarkasfalva (Wolfau), Vasjobbágyi (Jabing), Vaskomját (Kemeten), Vasvörösvár (Rotenturm a. d. Pinka), Velege (Welgersdorf) és Villámos (Willersdorf).

²⁸ Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 102–125. p.

Az 1991. évi osztrák népszámlálás szerint lassú emelkedés figyelhető meg az egykori járás magyarságának lélekszámában. 1880-tól 1910-ig lassú emelkedés, majd 1910-től 1951-ig erőteljes csökkenés, 1951-től pedig ismételten lassú növekedés figyelhető meg a magyarság lélekszámát illetően.²⁹

13. A körmendi járás Ausztriához csatolt részének nemzetiségi összetétele (1880–1991)

Ethnic distribution of the territory annexed to Austria in Körmend district (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	2 233	2 097	47	17	72
1890	2 377	2 280	72	24	1
1900	2 449	2 366	56	25	1
1910	2 324	2 197	109	18	–
1920	2 290	2 214	57	19	–
1923	2 101	2 066	21	12	2
1934	2 034	2 017	11	5	–
1951	1 891	1 890	1	–	–
1961	1 768	1 758	2	2	6
1971	1 582	1 582	–	–	–
1981	1 435	1 432	–	1	2
1991	Az egykori németújvári, ill. a szombathelyi járások adataiban				

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 126–127. p.

²⁹ Az 1991. évi osztrák népszámlálás eredményei a magyarság lakosságszámára nézve, az elcsatolt egykori Vas vármegyei felsőőri járás településein (zárójelben az adott település összlakosságának számát jelöltük): Alhó (Őribükkösd adataival) 16 fő (1712 fő), Alsóőr (Németciklénny adataival) 670 fő (988 fő), Árokszállás (Hidasrákosd adataival) 3 fő (1161 fő), Felsőlövé (Alsólövé, Hamvasd, Határfő és Villámos adataival) 32 fő (2411 fő), Felsőőr (Őriszentmárton adataival) 1598 fő (6391 fő), Gyepűfüzes (Egyházásfüzes, Hovárdos és Pöszöny adataival) 11 fő (1823 fő), Lapincsújtelek magyar lakos nem élt a településen (580 fő), Lipótfalva (Kicléd adataival) 5 fő (1225 fő), Lődös 4 fő (1156 fő), Máriafalva (Fehérpatlak, Grodnó, Őribánya, és Szalónakújtelek adataival) 10 fő (1315 fő), Nagyszentmihály (Kisciklénny, Kísszentmihály, Mérem, Vasjobbágyi és Velege adataival) 108 fő (4401 fő), Órállás (8 fő (1080 fő), Pinkafő (Pinkadombhát adataival) 85 fő (5010 fő), Pinkamiske (Jobbágyújfalu, Kiskarasztoz, Nagykarasztoz, Őridobra, és Sárosszék adataival) 15 fő (2017 fő), Rödöny 7 fő (1549 fő), Sámfalva (Pinkaóvár és Várújfalu adataival) 5 fő (864 fő), Tarcsa (Gyimótfalva és Sóshegy adataival) 26 fő (1134 fő), Újrétfalva (Borhegy, Buglóc és Széppúr adataival) 1 fő (1129 fő), Városszalónak (Drumoly, Felsőkéthely, Góborfalva és Ószalónak adataival) 24 fő (2284 fő), Vasfarkasfalva 9 fő (1333 fő), Vaskomját 5 fő (1522 fő) és Vasvörösvár (Oláhiklénny és Őrisziget adataival) 274 fő (1410 fő).

A körmendi járás mindössze 5 települése került Ausztriához.³⁰ Az 5 falu 1971-ben és 1981-ben már nem rendelkezett magyar kisebbséggel, majd az 1991. évi népszámlálás alkalmával Karácsfalva, Lovászd és Németbükös lakossága Szentkút (Heiligenbrunn, németújvári járás) adataiban, Nagysároslak lakossága Strém (Strem, németújvári járás) adataiban és Pinkakertes lakossága Monyorókerék (Eberau, szombathelyi járás) adataiban lett összeírva.

*14. A kőszegi járás Ausztriához csatolt részének nemzetiségi összetétele
(1880–1991)*

*Ethnic distribution of the territory annexed to Austria in Kőszeg district
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	18 947	14 140	305	3 509	993
1890	18 686	14 048	596	3 745	297
1900	19 037	14 089	863	3 805	280
1910	18 966	13 358	1 490	3 595	523
1920	18 692	13 377	1 102	3 754	459
1923	18 124	13 780	768	3 381	195
1934	18 130	14 253	414	2 587	876
1951	16 051	13 129	142	2 674	106
1961	15 317	12 689	171	2 254	203
1971	14 906	14 405	10	475	16
1981	14 415	12 627	71	1 667	50
1991	13 845	11 583	292	1 596	374

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 128–141. p.

Vas vármegye kőszegi járásától 36 település került Ausztriához. A magyarság lélekszáma már 1880-tól elenyészőnek volt mondható, még a horvát nemzetiségűek lélekszáma is meghaladta a magyarokét. A kőszegi járás 36³¹ Auszt-

³⁰ A körmendi járás Ausztriához csatolt települései: Karácsfa (Hagensdorf im Bgld., Lovászd (Luising), Nagysároslak (Moschendorf), Németbükös (Deutsch Bieling) és Pinkakertes (Gaas).

³¹ A kőszegi járás Ausztriához csatolt települései: Alsószénégető (Unterkohlstatten), Bándol (Weiden bei Rechnitz), Barátmajor (Mönchmeierhof), Borostyánkő (Bernstein), Csajta (Schachendorf), Edeháza (Stuben), Felsőszénégető (Oberkohlstatten), Füsthegyirokány (Rauhriegel-Allersgraben), Gyöngyösfő (Günseck), Hámortó (Hammerteich), Hármásfalu (Podgoria), Hámorsátor (Dreihütten), Hosszúség (Langeck im Bgld.), Hosszúségghuta (Glashütten bei Langeck im Bgld.), Incéd (Dürnbach im Bgld.), Kőpatak (Steinbach im Bgld.), Kulcsárfalu (Allersdorf im Bgld.), Kúpfalva (Kogl im Bgld.), Lantosfalva (Bubendorf im Bgld.), Léka (Lockenhaus), Létér (Lebenbrunn), Mencsér (Rettenbach), Németgyirót (Deutsch Gerisdorf), Óhodász (Althodis), Polányfalva (Podler), Pörgölény (Pilgersdorf), Rendek (Liebing), Rohonc (Rechnitz), Rőtfalva (Rattersdorf),

riához csatolt településének egy része (13 település) a felsőpulyai járáshoz, a másik része (23 település) pedig a felsőőri járáshoz lett besorolva, az osztrák közigazgatás szervezésekor. A magyarság lélekszáma 1991-ben 292 fő volt, vagyis a 36 településen gyakorlatilag alig élt magyar.³²

Az egykori felsőőri járás mellett a németújvári járás rendelkezett a legtöbb településsel. A néhai járás központja Németújvár volt, a Batthyány-család „fészke”. A Batthyányiak, mint már korábban említettük többször is hatalmuk alá akarták hajtani a „határőr-települések” lakóit, ez az elgondolás nem igazán valósult meg.

Azonban a szintén egykor Vas vármegyei őrségi falvak (Őriszentpéter és térsége) lakóit sikerült jobbágysorba süllyeszteniük.

Az 1991. évi népszámlálás szerint az 50 településen³³ alig élt már magyar nemzetiségű személy. A lakosság túlnyomó hányada ezen a vidéken is német nemzetiségűnek vallotta magát.

Rumpód (Rumpersdorf), Salamonfalva (Salmansdorf), Szabar (Zuberbach), Szalónakhuta (Glasshütten bei Schlaining), Újvörösvágás (Redsschlag), vágod (Holzschlag), Városhodász (Markt Neuhodis).

³² Az 1991. évi osztrák népszámlálás eredményei a magyarság lakosságszámára nézve, az elcsatolt egykori Vas vármegyei községi járás településein (zárójelben az adott település összlakosságának számát jelöltük): Alsószenégető (Felsőszénégető, Gyöngyösfő, Szalónakhuta és Vágod adataival) 17 fő (1152 fő), Bándol (Barátmajor, Füsthegyirokány, Hármásfalu, Kulcsárfalu, Polányfalva, Rumpód és Szabar adataival) 25 fő (954 fő), Borostyánkő (Edeháza, Háromsátor, Mencsér és Újvörösvágás adataival) 21 fő (2493 fő), Csajta (Csém és Incéd adataival) 77 fő (1168 fő), Léka (Hármortó, Hosszúszeg, Hosszúszeghuta és Kisostoros (Hochstrass, Sopron vm., felsőpulyai járás adataival) 18 fő (2047 fő), Pörgölény (Kőpatak, Kúpfalu, Lantosfalva, Létér, Németgyirót és Salamonfalva adataival) 2 fő (1713 fő), Rohonc 112 fő (3462 fő), Városhodász (Óhodász adataival) 20 fő (856 fő).

³³ Az Ausztriához csatolt németújvári járás települései: Alsómedves (Grossmüribisch), Baksafalu (Bocksdorf), Bányácska (Steingraben), Barátfalu (Ollersdorf im Bgld.), Békafalu (Krottendorf bei Güssing), Borosgödör (Inzenhof), Burgóhely (Burgauberg), Egyházassfüzes (Kirchfödisch), Felsőmedves (Kleinmüribisch), Felsőújlak (Neusiedl bei Güssing), Ganócs (Gamischdorf), Hársptak (Limbach im Bgld.), Horvátsencs (Kroatisch Tschantschendorf), Horváthásos (Kroatisch Ehrendorf), Hovardos (Harmisch), Kiskolozsvár (Glasing), Kisvaskút (Eisenhütt), Kukmér (Kukmirn), Lipóc (Dteinfurt), Magashegy (Neudauberg), Nád (Rohr im Bgld.), Németcsencs (Deutsch Tschantschendorf), Némethásos (Deutsch Ehrendorf), Németszentgrót (Gerersdorf bei Güssing), Németújvár (Güssing), Óbér (Olbendorf), Orbánfalu (Urbersdorf), Özgödör (Rehgraben), Pásztorháza (Stinatz), Pinkóc (Güttenbach), Pónic (Punitz), Pusztaszentmárton (Sankt Michael im Bgld.), Rábort (Rauchwart im Bgld.), Salafa (Schallendorf im Bgld.), Sándorhegy (Tschanigraben), Sós-kút (Sulz im Bgld.), Strém (Strem), Szénás-gödör (Heugraben), Szentelek (Stegersbach), Szentkút (Heiligenbrunn), Szombatfa (Sumetendorf), Tarócsencs (Tudersdorf), Tobaj (Tobaj), Újhegy (Neuberg im Bgld.), Újtelep (Neustift bei Güssing), Vághegy (Hackerberg), Várszentmiklós (Sankt Nikolaus), Vasnyulfalu (Hasendorf im Bgld.), Vörthegey (Wörterberg) és Zsámánd (Reinersdorf).

A magyar lakosság mindössze 193 főt tett ki.³⁴

*15. Az Ausztriához csatolt németújvári járás nemzetiségi összetétele
(1880–1991)*

Ethnic distribution of Németújvár district annexed to Austria (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	30 737	21 922	386	6 924	1 505
1890	34 003	25 684	581	7 629	109
1900	34 469	25 600	1 200	7 584	85
1910	33 464	24 447	1 750	7 053	214
1920	32 687	24 679	1 311	6 526	171
1923	31 189	24 828	487	5 638	236
1934	31 797	25 359	298	5 373	767
1951	28 576	25 067	85	3 383	41
1961	27 054	24 354	73	2 548	79
1971	27 245	26 530	8	648	59
1981	27 083	24 106	63	2 830	84
1991	26 573	23 228	193	2 621	531

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 142–161. p.

Vas vármegye szentgotthárdi járásából 33 település került Ausztriához.³⁵ Az 1991. évi osztrák népszámlálás mindössze 74 magyart regisztrált a 33 települé-

³⁴ Az 1991. évi osztrák népszámlálás eredményei a magyarság lakosság számára nézve, az elcsatolt egykori Vas vármegyei németújvári járás településein (zárójelben az adott település összlakosságának számát jelöltük): Baksafalva (Nád és Szénásgödör adataival) 1 fő (1444 fő), Barátfalva 5 fő (957 fő), Burgóhegy (Magashegy adataival) 3 fő (1253 fő), Kukmér (Felsőújjak, Hárspatak és Kisvaskút adataival) 4 fő (2080 fő), Németszentgrót (Özgödör és Sósokútfalu adataival) 1 fő (1093 fő), Németújvár (Bányácska, Békafalu, Kiskolozsvár, Orbánfalu és Várszentmiklós adataival) 86 fő (3945 fő), Óbér 4 fő (1534 fő), Pásztorháza 10 fő (1480 fő), Pinkóc 14 fő (1111 fő), Pusztaszentmihály (Ganócs, Rábort és Salafa adataival) 14 fő (1764 fő), Strém (Lipóc, Nagysároslak (Moschendorf, körmendi j.), Némethásos és Szombatfa adataival) 2 fő (1403 fő), Sentelek 25 fő (2316 fő), Szentkút ((Karácsfa (Hagedorf im Bgld., körmendi j.), Lovászd (Lusing, körmendi j.), Némethbükös (Deutsch Bieling, körmendi j.)) és Zsámánd adataival) 8 fő (1087 fő), Tobaj (Horvátsencs, Németsencs, Ponic, Taródcencs és Vasnyulfa adataival) 8 fő (1447 fő), Újhegy 1 fő (1178 fő), Újtelep (Alsómedves, Borosgödör, Felsőmedves és Sándorhegy adataival) 7 fő (1622 fő), Vághegy a településen nem élt magyar (402 fő) és Vörthege a településen nem élt magyar (457 fő).

³⁵ A szentgotthárdi járás Ausztriához csatolt települései: Badafalva (Weichselbaum), Békató (Krottendorf bei Neuhaus am Klausenbach), Bónisfalva (Bonisdorf), Dobrafalva (Dobersdorf), Döbör (Doiber), Ercsenye (Henndorf im Bgld.), Farkasdifalva (Neumarkt an der Raab), Gercse (Gritsch), Gyanafalva (Jenersdorf), Horvátfa (Krobotek), Királyfalva (Königsdorf), Kistótlak (Windisch-Minihof), Köröstyén (Grieselstein), Lapincsolaszi

sen. A horvátok 20, a szlovénok pedig 66 fővel képviseltették magukat a 33 településen. A lakosság túlnyomó többsége német nemzetiségűnek vallotta magát. A szentgotthárdi járás 33 települése 1880-tól szinte kizárólag németajkúnak volt mondható.

16. A szentgotthárdi járás Ausztriához csatolt településeinek nemzetiségi összetétele (1880–1991)

Ethnic distribution of the settlements annexed to Austria in Szentgotthárd district (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	25 224	23 672	194	18	1 340
1890	27 016	26 225	296	29	466
1900	26 332	25 394	472	29	437
1910	25 889	24 467	629	34	759
1920	24 645	23 073	992	11	569
1923	23 936	23 303	174	11	448
1934	23 699	22 623	91	17	968
1951	20 530	20 477	13	7	33
1961	19 679	19 536	19	–	124
1971	19 703	19 603	1	–	99
1981	18 937	18 806	46	8	77
1991	18 045	17 710	74	20	241

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 162–175. p.

A szentgotthárdi járás minimális magyarság 194 fő volt, a 33 településből egyben sem haladta meg a magyarság száma az 50 főt.³⁶

(Wallendorf), Liba (Minihof–Liebau), Malomgödör (Mühlgraben), Mészvölgy (Kalch), Nádkút (Rohrbrunn), Nagyfalva (Mogersdorf), Némethidegkút (Deutsch Kaltenbrunn), Németlak (Deutsch Minihof), Ókörtvélyes (Eltendorf), Patafalva (Poppendorf im Bgld.), Pócsfalu (Rosendorf), Rábakeresztúr (Heiligenkreuz im Lafnitztal), Rábaőr (Oberdrosen), Rábaszentmárton (Sankt Martin an der Raab), Radafalva (Rudersdorf), Raks (Rax), Tóka (Tauka), Újkörtvélyes (Zahling), Vasdobra (Neuhaus am Klausenbach) és Velike (Welten).

³⁶ Az 1991. évi osztrák népszámlálás eredményei a magyarság lakosságszámára nézve, az elcsatolt egykori Vas vármegyei szentgotthárdi járás településein (zárójelben az adott település összlakosságának számát jelöltük): Badafalva (Horvátfalva és Pócsfalu adataival) 1 fő (884 fő), Gyanafalva (Ercsenye, Köröstyén és Raks adataival) 33 fő (4053 fő), Liba (Kistótlak és Tóka adataival) a településen nem élt magyar (1103 fő), Nagyfalva (Lapincsolaszi és Németlak adataival) 10 fő (1264 fő), Némethidegkút (Nádkút adataival) 8 fő (1836 fő), Ókörtvélyes (Királyfalva és Újkörtvélyes adataival) 3 fő (1758 fő), Rábakeresztúr (Patafalva adataival) 13 fő (1420 fő), Rábaszentmárton (Döbör, Farkasdifalva, Gercse, Rábaőr és Velike adataival) 1 fő (2189 fő), Radafalva (Dobrafalva adataival) 5 fő (1938 fő) és Vasdobra (Békató, Bonisfalva, Malomgödör és Mészvölgy adataival) a településen nem élt magyar (1600 fő).

A történelmi Vas vármegye szombathelyi járásától 11 települést csatoltak Ausztriához.³⁷ Az egykori szombathelyi járás 11 Ausztriához csatolt településének lakossága a múltban, illetve 1991-ben is a német nemzetiséghez tartozott. Mindössze 30 magyart írtak össze a 11 településen 1991-ben.³⁸

17. A szombathelyi járás Ausztriához csatolt településeinek nemzetiségi összetétele (1880–1991)

Ethnic distribution of the settlements annexed to Austria in Szombathely district (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	4386	3289	45	895	157
1890	4661	3553	117	963	28
1900	4797	3622	167	1007	1
1910	4647	3330	371	938	8
1920	4608	3252	429	923	4
1923	4377	3822	377	169	9
1934	4073	3060	219	711	83
1951	3799	3199	63	534	3
1961	3384	2911	28	445	–
1971	3133	3114	3	–	16
1981	2856	2481	5	367	3
1991	2651	2586	30	17	18

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 176–181. p.

Vas vármegye Ausztriához csatolt részében 1991-ben 3505 magyar élt, a burgenlandi magyarság több mint fele (51,82%) ezen a területen élt. Bár a horvát nemzetiség többnyire Moson és Sopron vármegyék Ausztriához csatolt részében éltek és élnek a mai napig, mégis fellelhetőek voltak a vasi részben is. A számuk 1880-tól egészen 1991-ig mindig meghaladta a magyarság számát. Horvát többségű települések voltak: Oláhciklény, a felsőőri járásból,³⁹ Bándol,

³⁷ A szombathelyi járás Ausztriához csatolt települései: Abdalóc (Edlitz im Bgld.), Alsóbeled (Unterbilden), Csejke (Eisenberg an der Pinka), Csém (Schandorf), Felsőbeled (Oberbilden), Kólom (Kulm im Bgld.), Monyorókerék (Eberau), Németlövő (Deutsch Schützen), Pinkatótfalu (Winten), Pokolfalu (Höll) és Pószaszentkatalin (Sankt Katharein im Bgld.).

³⁸ Az 1991. évi osztrák népszámlálás eredményei a magyarság lakosságszámára nézve, az elcsatolt egykori Vas vármegyei szentgotthárdi járás településein (zárójelben az adott település összlakosságának számát jelöltük): Monyorókerék (Alsóbeled, Felsőbeled, Horváthásos (Kroatisch Ehrendorf, németújvári járás), Kólom, Pinkakertes (Gaas, körmendi járás) és Pinkatótfalu (Winten) adataival) 11 fő (1404 fő) és Németlövő (Abdalóc, Csejke, Pokolfalu és Pószaszentkatalin adataival) 19 fő (1247 fő).

³⁹ Oláhciklény 1991-ben is horvát többségű volt.

Barátmajor, Csajta, Füstsirokány, Hármásfalu, Incéd, Kulcsárfalu, Óhodász, Rumpód és Szabar a kőszegi járásból,⁴⁰ Alsómedves, Horvátcsencs, Horváthásos, Hovárdos, Kisvaskút, Lipóc, Özgödör, Pásztorháza, Pinkóc, Pónic, Sós-kút-falu, Szénásgödör, Szentelek, Újhegy, Vasnyul-falu és Zsámánd a németújvári járásból.⁴¹ A magyarság a németek és a horvátok után a harmadik legjelentősebb népcsoport volt a térségben.

*18. Vas vármegye Ausztriához csatolt részének nemzetiségi összetétele
(1880–1991)*

*Ethnic distribution of the parts annexed to Austria in Vas county
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	124 894	100 363	5 868	12 584	6 079
1890	132 105	109 552	7 447	13 442	1 664
1900	132 957	109 502	8 512	13 401	1 542
1910	129 575	103 373	10 866	12 489	2 847
1920	125 960	101 327	10 086	11 969	2 578
1923	121 118	102 950	7 460	9 790	918
1934	123 223	103 916	4 962	9 077	5 268
1951	109 544	99 360	2 873	6 931	380
1961	105 973	96 848	2 875	5 512	738
1971	107 254	104 592	988	1 374	300
1981	106 023	97 993	2 516	5 134	380
1991	103 565	93 601	3 505	4 623	1 836

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 180–181. p.

⁴⁰ Bándol és Csajta 1991-ben is horvát többségű települések voltak. Barátmajor, Füstsirokány, Hármásfalu, Kulcsárfalu, Rumpód és Szabar 1991-ben, a népszámlálás alkalmával már Bándol részei voltak. Adataik Bándol adataiban szerepelnek. Incéd 1991-ben, a népszámlálás alkalmával már Csajta része volt. Adatai Csajta adataiban szerepelnek.

⁴¹ Pásztorháza, Pinkóc és Újhegy 1991-ben is horvát többségűek voltak.

19. A mai Burgenland nemzetiségi összetétele (1880–1991)
Ethnic distribution of the actual territory of Burgenland (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	270 941	204 941	10 978	41 081	13 261
1890	282 343	220 684	15 167	43 398	3 094
1900	292 524	224 115	20 447	44 540	3 422
1910	292 041	217 308	26 225	43 633	4 875
1920	294 849	221 185	24 867	44 753	4 044
1923	286 179	226 995	15 254	42 011	1 919
1934	299 447	241 326	10 442	40 500	7 180
1951	276 136	239 687	5 251	30 599	599
1961	271 001	237 967	5 033	26 259	1 742
1971	272 119	261 176	1 491	8 786	666
1981	269 771	245 369	4 147	18 762	1 493
1991	270 880	239 097	6 763	19 460	5 560

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 180–181. p.

Burgenland lakossága, az 1991. évi népszámlálás szerint 90,37%-ban német nemzetiségű volt. A horvátok a második helyen 7,18%-os számaránnyal, a magyarok pedig 6763 fővel a harmadik helyen (2,49%) álltak. Az egyéb kategória pedig 5560 főt tett ki (2,05%). A németek száma 1880-tól 1900-ig lassan nőtt, majd 1910-re visszaesett 1920-tól 1934-ig ismét növekedőben volt, majd 1951 óta lassan, de folyamatosan csökken. A horvátok számát tekintve elmondható, hogy 1880-tól 1900-ig nőtt, majd 1910-ben csökkent, 1920-ban ismét nőtt, majd 1923 óta folyamatosan gyorsuló mértékben csökkent a számuk. A magyarság 1880-tól 1910-ig gyarapodott, majd 1920-tól fokozatosan csökkent, egészen 1971-ig, amikor is alig regisztráltak magyart az egész Burgenland területén. Az 1981. és 1991. évi népszámlálás szerint a számuk ismét növekedni kezdett, azonban már csak idő kérdése a teljes asszimiláció.

5. Módszertani megjegyzések a burgenlandi népszámlálásokhoz

Burgenland 1920-ig a történelmi Magyarország része volt. A magyar népszámlálások (1880., 1890., 1900., 1910. és 1920. évi népszámlálások) eszmei időpontja az adott év december 31. napjának 24. órája volt. Fontos hangsúlyozni, hogy az 1920. évi népszámlálás még magyar népszámlálás volt,⁴² kivéve a dél-burgenlandi Bónisfalvát. Ennek oka, hogy térségben magyar fegyveres jelenlét volt és Burgenland tényleges átadása csak 1921-ben következett be.

⁴² Más egykori magyar területeken (Felvidék, Erdély, Vajdaság stb.) az 1910. évi népszámlálás volt az utolsó magyar népszámlálás.

Bónisfalva 1920-ban még délszláv megszállás alatt volt, csak később került Ausztriához. Burgenland települései 13 járáshoz tartoztak 1920 előtt, azt követően pedig 7 járáshoz. Teljes egészében csak 6 járást csatoltak el Magyarországtól.⁴³ A 6 teljes járás 7 burgenlandi osztrák járássá alakult át, hetedikként a gyanafalvi járás jött létre (Jennersdorf). Azok a járasok, amelyeknek csak egy részét csatolták Ausztriához beleolvadtak a 7 kerületbe. A „töredékjárások” közül a magyaróvári és a rajkai a nezsideri járás része lett. A körmendi járás a németújvári járás része lett. A soproni járás nagyrészt a felsőpulyai járás része lett, kivéve Fertőmeggyest és Kelénpatakot, amely települések a kismartoni járáshoz kerültek. Az egykori soproni járásból Lépesfalva, Somfalva és Sopronkertes a nagymartoni járás része lett. A kőszegi járásból 13 község a felsőpulyai járás része lett (Hámortó, Hosszúszeg, Hosszúszeghuta, Kőpatak, Kúpfalva, Lantosfalva, Léka, Létér, Németgyirót, Pörgölény, Rendek, Rótfalva és Salamonfalva), a többi a felsőőri járáshoz került. A szombathelyi „töredékjárás” települései a németújvári járásba kerültek (Csém kivételével, amely mindjárt a felsőőri kerületet gazdagította), majd 1951-től még öt község (Abdalóc, Csejke, Németlövő, Pokolfalu és Pósszentkatalin) és az eredetileg németújvári járásbeli Egyházásfüzes és Hovárdos átkerült a felsőőri járásba. A gyanafalvi járás a szentgotthárdi „töredékjárásból” alakult ki.

Az 1880–1890. évi adatok a jelenlévő polgári népességre, az 1900–1920. évi adatok az összes jelenlévő népességre, az 1934–1991. évi adatok pedig a lakónépességre vonatkoznak. Az osztrák népszámlálások a gondolkodás nyelvét (1923), a társadalmi érintkezés nyelvét (1934), később pedig a családban beszélt nyelvet tudakolták (1951–1991).

6. Összefoglaló a burgenlandi (ausztriai) magyarságról a 2001. évi népszámlálási adatok tükrében

A 2001. évi osztrák népszámlálás szerint, Ausztriában 40 583 fő (5884 osztrák és 14 699 külföldi állampolgár) magyar élt, legalábbis ennyi személy jelölte meg a magyart érintkezési nyelvként a kérdőíveken. A 2001. évi osztrák népszámlálás a környezetben – a magánérintkezésben – használt nyelvre kérdezett rá.

⁴³ A nezsideri járás Moson, felsőpulyai, a kismartoni és a nagymartoni járasok Sopron, a felsőőri és a németújvári járasok pedig Vas vármegye részei voltak.

*20. Ausztria magyar lakossága a környezetben beszélt nyelv alapján
(1971–2001)*
*Ethnic Hungarian population in Austria by usual (customarily used) language
(1971–2001)*

	1971	1981	1991	2001	1991–2001	%
Burgenland	5 673	4 147	6 763	6 641	–122	–1,80
belföldi	5 447	4 025	4 973	4 704		
külföldi	226	122	1 790	1 937		
Bécs	8 413	8 073	13 519	15 436	1 916	14,17
belföldi	6 099	5 683	8 930	10 686		
külföldi	2 314	2 390	4 589	4 790		
Alsó-Ausztria	2 088	1 159	5 440	8 083	2 643	48,51
belföldi	1 381	749	2 389	4 790		
külföldi	707	410	3 051	3 293		
Felső-Ausztria	915	953	3 218	3 849	631	19,61
belföldi	585	540	1 182	2 344		
külföldi	330	413	2 036	1 505		
Karintia	234	197	490	738	248	50,61
belföldi	141	121	247	313		
külföldi	93	76	243	425		
Salzburg	215	301	793	1 095	302	38,08
belföldi	87	204	432	551		
külföldi	128	97	361	544		
Stájerország	1 028	543	1 863	3 115	1 252	57,20
belföldi	802	440	836	1 652		
külföldi	226	103	1 027	1 463		
Tirol	223	165	671	956	285	42,47
belföldi	101	121	347	469		
külföldi	122	44	342	487		
Vorarlberg	328	337	702	671	–31	–4,42
belföldi	172	160	302	375		
külföldi	156	177	400	296		
Ausztria	19 117	15 875	33 459	40 583	7 124	21,29
belföldi	14 815	12 043	19 638	25 884		
külföldi	4 302	3 832	13 821	14 699		

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: *Gyurgyík László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 162. o.

Az 1991. évi eredményhez képest a magyarság száma 7124 fővel nőtt, azaz a növekedés 21,29%-os. Az ausztriai magyar szervezetek szerint a magyar származásúak száma 60–70 ezer főre tehető. Az ausztriai magyarság zöme Bécsben és környékén élt. Nagyobb számban élnek még magyarok a tartományi központokban (Linz, Salzburg, Graz, Innsbruck, Klagenfurt) és természetesen az egykor magyar Burgenland területén.

21. Ausztria népessége (1991–2001)
Population of Austria (1991–2001)

	1991	2001	Városi lakosság 2001-ben (%)	Női népesség 2001-ben (%)
Ausztria	7 795 786	8 032 926	49,9	51,6
Alsó-Ausztria	1 473 813	1 545 804	39,6	51,2
Burgenland	270 880	277 569	19,5	51,2
Felső-Ausztria	1 333 480	1 376 797	37,0	51,2
Karintia	547 798	559 404	50,8	51,7
Salzburg	482 365	515 327	44,8	51,7
Stájerország	1 184 720	1 183 303	37,7	51,5
Tirol	631 410	673 504	29,5	51,3
Vorarlberg	331 472	351 095	35,3	50,6
Bécs	1 539 848	1 550 123	100,0	52,8

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: *Gyurgyik László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 220–221. o.

A 2001. évi osztrák népszámlálás két tekintetben is fontos információkat hordoz a magyarságra nézve. Egyszer a 2001. évi népszámlálás eredményei szerint Ausztriában a legnagyobb hivatalosan elismert népcsoport a magyar lett.⁴⁴ Ez nem azt jelenti, hogy a magyar nyelvcsoporthoz a legnagyobb nem-német nyelvcsoporthoz lenne Ausztria területén, illetve azt sem jelenti, hogy a hivatalos osztrák szervek szerint ennyi lelket számlálna a hivatalosan elismert magyar nyelvcsoporthoz. A 2001. évi osztrák népszámlálás szerint Ausztriában 8 032 926 fő élt, ebből 7 115 780 fő volt osztrák, valamint 917 146 fő egyéb nemzetiségű. A számbeliséget tekintve az ausztriai magyarságot a török, a szerb, valamint a horvát nemzetiség is megelőzi. A „legnagyobb hivatalosan elismert népcsoport” titulus megszerzésének okai a jogi szabályozásban keresendők. Az 1955. évi osztrák államszerződés (Staatsvertrag) csak a szlovént és a horvátot ismerte el kisebbségnek, a magyarok, a szlovákok és a csehek kisebbségként való elismerése ekkor még váratott magára. A változás 1976-ban következett be, ekkor született meg az osztrák parlamentben az ún. népcsoport-törvény (Volksgruppengesetz).

A népcsoport-törvény értelmében a karintiai szlovének és a burgenlandi horvátok mellett már a burgenlandi magyarokat, valamint a bécsi cseheket és szlovákokat is hivatalosan elismerték Ausztria kisebbségeiként. Az ausztriai magyarok közül csak a burgenlandi – osztrák állampolgársággal rendelkező –

⁴⁴ *Gyurgyik László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 158–169. o.

magyarok lettek a törvény kedvezményezettei. A szintén jelentős számú – főként 1948-as illetve, 1956-os emigránsokból álló – bécsi és grazi magyarság elesett a kedvezményektől. A változás szele 1992-ben a bécsi magyarságot is megérintette. Ők is elismerést nyertek, mint hivatalos ausztriai kisebbség. A 2001. évi osztrák népszámlálás kimutatta, hogy a legnagyobb hivatalosan elismert kisebbség a (burgenlandi és bécsi) magyarság lett, megelőzve a karintiai szlovéneket, a burgenlandi horvátokat, a bécsi csehek, illetve a bécsi szlovákokat. A népcsoport-törvény szerint négy kritérium szükséges ahhoz, hogy hivatalosan elismerjenek egy kisebbséget. Ezek a kritériumok: osztrák állampolgárság, nem-német anyanyelv, saját népi kultúra (eigenes Volksturm), illetve őshonosság (Beheimatung).⁴⁵ A népcsoport-törvény által felállított népcsoport-tanácsok többnyire a támogatások szétosztásával foglalkoznak, amely tanácsokat az Osztrák Kancellári Hivatal felügyeli.

22. Ausztria nemzetiségi összetétele 2001-ben
Ethnic distribution of Austria in 2001

	Összlakosság	Német	Magyar	Horvát ⁴⁶	Roma	Egyéb
Ausztria	8 032 926	7 115 780	40 583	150 719	6 273	719 571
Alsó-Ausztria	1 545 804	1 430 026	8 083	13 686	1 322	92 687
Burgenland	277 569	242 458	6 641	19 778	303	8 389
Felső-Ausztria	1 376 797	1 264 529	3 849	24 548	1 252	82 619
Karintia	559 404	516 810	738	10 576	174	31 106
Salzburg	515 327	456 480	1 095	11 909	193	45 650
Stájerország	1 183 303	1 123 903	3 115	14 556	954	40 775
Tirol	673 504	614 267	956	9 780	177	48 324
Vorarlberg	351 095	300 541	671	5 776	92	44 015
Bécs	1 550 123	1 166 766	15 435	40 110	1 806	326 006

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: *Gyurgyik László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 223. o.

A 2001. évi osztrák népszámlálás másik lényeges magyar vonatkozása, a burgenlandi magyarokra vonatkozik. Az 1991. évi osztrák népszámlálás szerint 6763 magyar élt Burgenlandban, 2001-ben a burgenlandi magyarság már csak 6641 főt tett ki. A csökkenés 10 év alatt mindössze 122 fő (1,8%) volt. Ez látványosan nem jelentős csökkenés, a lényegi változás nem itt jelenik meg, hanem az egyes burgenlandi járássok magyarságánál. A felsőőri járás 1991-ben 3207 fő magyar számlált, 2001-ben már csak 2551 magyar élt ugyanezen a területen. A

⁴⁵ *Theodor Veiter*: Das Recht der Volksgruppen Sprachminderheiten in Österreich. Wien, 1970. Volksgruppengesetz, BGBl. 396/1976.

⁴⁶ A horvát (131 307 fő) és a burgenlandi horvát (19 412 fő) népcsoportok együttes lakosság száma került feltüntetésre.

négy burgenlandi magyar településből három a felsőőri járásban található. A statisztikák szerint a három magyar település (Alsóőr, Felsőőr és Őrisziget) jelentős veszteségeket szenvedett el a magyarság számát illetően.

*23. Az burgenlandi felsőőri járás településeinek magyarsága
(1991–2001)
Ethnic Hungarians living in Felsőőr district in Burgenland
(1991–2001)*

Település	1991	2001
Alsóőr	670	521
Felsőőr	1598	1169
Őrisziget	217	183
Egyéb települések	722	678
Járás összesen	3207	2551

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: *Gyurgyík László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 158–169. o.

A felsőőri járás magyarsága 10 év alatt 20,45 százalékkal csökkent. A szintén jelentős magyarsággal rendelkező negyedik magyar település Felsőpulya is veszteségeket szenvedett. A járási székhely magyar lakossága 631 főről 603 főre csökkent. Az 1991 és 2001 között terjedő időszakban a magyarság mindössze 122 főt veszített Burgenlandban, viszont jelentősen megváltozott az egyes burgenlandi járások magyarságának száma. A magyarságnak otthont adó felsőőri és felsőpulyai járások veszítettek magyarságukból, viszont a többi 5 járás (gyanafalvi, kismartoni, nagymartoni, nezsideri és németújvári járások), amelyek eddig kisszámú magyarsággal rendelkeztek, megnövelték magyarság számukat. Még a két burgenlandi város (Kismarton és Ruszt) is megnövelte magyarság számát.

24. A burgenlandi járások nemzetiségi képe (1991–2001)
Ethnic distribution of the districts of Burgenland (1991–2001)

	Összlakosság		Német		Magyar		Egyéb	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001
Felsőöri járás	53 738	53 365	47 601	47 277	3 207	2 551	2 930	3 537
Felsőpulyai járás	38 462	38 096	31 941	31 531	1 061	1 039	5 460	5 526
Gyanafalvi Járás	18 045	17 933	17 710	17 492	74	132	261	309
Kismartoni járás	36 096	38 752	27 982	30 218	477	531	7 637	8 003
Nagymartoni járás	35 075	37 446	32 429	33 245	425	530	2 221	3 671
Nezsideri járás	49 397	51 730	45 711	47 291	1 641	1 150	2 045	3 289
Németújvári járás	27 977	27 199	24 594	23 821	204	302	3 179	3 076
Kismarton város	10 349	11 334	9 482	9 960	314	373	553	1 001
Ruszt város	1 696	1 714	1 647	1 623	14	33	35	58

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: *Gyurgyik László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 158–169. o.

25. A magyar nyelvű osztrák állampolgárok járások szerint Burgenlandban (1981–2001)
Austrian citizens of Hungarian mother tongue by district in Burgenland (1981–2001)

	2001	%	1991	%	1981	%
Felsőöri járás	2154	4,2	2742	5,2	2340	4,4
Felsőpulyai járás	828	2,2	817	2,2	819	2,1
Gyanafalvi Járás	63	0,4	42	0,2	45	0,2
Kismartoni járás	542	1,1	483	1,0	326	0,7
Nagymartoni járás	245	0,7	170	0,5	79	0,2
Nezsideri járás	759	1,5	599	1,3	360	0,7
Németújvári járás	130	0,5	111	0,4	56	0,2

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: *Gyurgyik László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 168. o.

Az Ausztriában élő magyarok két részre oszthatóak az eredetük szerint. Az egyik az „őshonos” magyarság, akik eredetileg a történelmi Magyarországhoz tartozó Burgenlandban éltek, csak a trianoni békeszerződés, illetve az azt korrigáló határrendezések következtében kerültek osztrák fennhatóság alá. A másik csoport az 1920 után (a II. világháború után, 1956 után) kimenekült, kitelepült migrációs szórvány.

A II. világháború után számos polgári és katonai menekült személy maradt Ausztriában a brit, a francia és az amerikai zónában.⁴⁷ A menekültek többsége 1947-ig a tengerentúlra távozott (USA, Kanada és Ausztrália). Ausztriában a zónák 1955-ben az osztrák államszerződéssel szűntek meg, ekkor mondták ki Ausztria semlegességét.

A kimenekültek száma tovább gyarapodott 1956 után, a forradalmat követően 181 ezer magyar menekült Ausztriába. Ezek közül 1959-ig 162 ezer magyar más nyugati országba távozott, 7772 fő pedig visszatért Magyarországra.

Az „őshonos” burgenlandi magyarság a 2001. évi népszámlálás szerint 6641 fő volt (ebből 4704 osztrák és 1937 külföldi állampolgár). A magyarok száma 1991-hez képest 5,4 százalékkal csökkent.

Az oktatás tekintetében az osztrák felsőoktatási intézményeknek nincs magyar tagozata. A Bécsi tudományegyetem Finnugor Tanszékén tanulmányokat folytató diákok külön tanári képesítő vizsgát tehetnek, továbbá a felsőöri Óvodapedagógiai Központban magyar- és kétnyelvű kurzusokon óvónői képesítést szerezhetnek a hallgatók. Az oktatási intézmények tananyag – és tansegédlet ellátására, módszertani konzultációkra a magyar Oktatási Minisztérium támogatásával, valamint a soproni és az Eisenstadti-Kismartoni Oktatási Központ közötti megállapodás alapján nyílik lehetőség.⁴⁸

A burgenlandi magyarság politikai élete másképp alakult a többi határon túli, egykori magyar területekhez képest. Ausztriában önálló magyar párt, vagy politikai szervezet nem működik. Az 1976. évi „népcsoporttörvény” elméletileg anyagilag támogatja az egyes népcsoportokat, így a magyarságot is, azonban a törvény gyakorlati alkalmazása anyagilag ellehetetleníti a népcsoportok helyzetét. A burgenlandi magyarság az 1999-ben vásárolt bécsi közösségi helyiséggel anyagilag teljesen ellehetetlenült. A vételár és az átalakítás összesen 4,5 millió osztrák schillinget tettek ki. Támogatás híján, a hosszúléjáratú kölcsön visszafizetése szinte „két vállra” fektette a burgenlandi magyarságot.

A 2001. évi népszámlálás eredményei az asszimiláció és az elvándorlás gyorsulásáról tettek tanúbizonyságot. Az asszimiláció teljes egészében spontán jellege vitatható. Az asszimilációt segítette az 1948 és 1990 közötti párbeszédhiány az anyaország és a burgenlandi magyarok között, ráadásul az osztrákok a folyamatot, ha árnyalva is, de elősegítették. Az már teljesen egyértelmű tény, hogy „vegyes házasságok” esetén a gyermek szinte kivétel nélkül német „identitású” lesz. További probléma a német környezet nyelvi, kulturális és az osztrák nagyvárosok – elsősorban Bécs és Graz – gazdasági elszívó hatása. A burgenlandi magyarság további jellemzője, hogy rendkívül elöregedett. A burgen-

⁴⁷ Ausztria, akárcsak Németország a II. világháború után négy zónára lett felosztva (amerikai, brit, francia és szovjet). A szovjet zóna Bécs és környéke (Alsó-Ausztria, illetve Burgenland) volt. A legszabadabb mozgás a francia zónában volt (Tirol).

⁴⁸ Az adatok Burgenlandi Magyar Kultúregyesület honlapjáról származnak: <http://www.bukv.at/bmke.htm>.

landi magyarság közel 40 százaléka nyugdíjas, a horvátoknál ez a szám 10–20 százalék, az osztrákoknál pedig 10 százalék körül mozog.

26. *A burgenlandi magyar nyelvű osztrák állampolgárok korcsoport szerinti megoszlása (1991–2001)*

Age distribution of the Austrian citizens of Hungarian mother tongue in Burgenland (1991–2001)

		Burgenland	Horvát	Magyar
1991				
	–15	17,2%	9,6%	8,8%
	15–60	60,2%	57,6%	50,0%
	60+	22,6%	32,8%	41,2%
2001				
	–15	14,0%	8,9%	12,5%
	15–60	57,2%	52,6%	49,5%
	60+	28,8%	38,5%	38,0%

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében, In: *Gyurgyík László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 168. o.

27. *Bécs város lakossága a környezetben beszélt nyelv szerint 2001*

Population of Vienna by usual (customarily used) language in 2001

	Összlakosság	Belföldi	Külföldi
Bécs összesen	1 550 123	1 301 859	248 264
Német	1 166 766	1 139 196	27 570
Népcsoportok nyelvei			
burgenlandi horvát	2 456	2 456	
roma-nyelv	1 806	1 268	538
Szlovák	4 741	1 775	2 966
Szlovén	2 396	1 412	984
Cseh	7 769	5 778	1 991
Magyar	15 435	10 686	4 749
Más idegen nyelvek			
Szerb	97 824	29 547	68 277
Török	70 976	32 603	38 373
Horvát	37 654	12 562	25 092
Angol	26 622	14 512	12 110
Lengyel	20 949	9 529	11 420
Arab	11 081	6 397	4 684

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében, In: *Gyurgyík László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 164. o.

Burgenlandban a tartományi szintű iskolatörvény (1994) szabályozta a kisebbségi oktatást, kisebbségi nyelv kötelező oktatását a népiskolákban és a polgári iskolákban az 1995. évi tartományi iskolatörvény szabályozza. Ennek alapján az alsóőri (Unterwart) és az őriszigeti (Siget in der Wart) népiskolában kétnyelvű tanítás folyik, tíz további iskolában a magyar nyelv oktatása szabadon választható nyelvgyakorlat. Magyar nyelvű óvodai foglalkoztatás négy településen (Alsóőr (Unterwart), Felsőpulya (Oberpullendorf), Felsőőr (Oberwart) és Őrisziget (Siget in der Wart)) folyik. Önálló, magyar tannyelvű gimnázium Burgenlandban 1920 óta nem működik, azonban 1981–82-ben beindították a felsőlövői (Oberschützen) gimnáziumban a magyar nyelvű tagozatot. Ezt követte 1987–88-ban a „pannon-osztály” beindítása a felsőpulyai gimnáziumban. A „pannon-osztályban a magyar és a horvát nyelv oktatása kötelező. Felsőőron a lakosság 25,29%-a, Felsőpulyán pedig 23,9%-a részesült élete folyamán magyar nyelvű oktatásban.⁴⁹

A felekezeti hovatartozás tekintetében, a burgenlandi magyarság közel kétharmada római katolikus vallású. Különösen Alsóőr és Felsőpulya magyarsága. A magyar római katolikus lelkészek többsége Magyarországon végezte tanulmányait. Felsőőr magyarjai, mint már említettük reformátusok, az őriszigeti magyarok viszont evangélikusok. A két protestáns gyülekezet asszimilációja meglehetősen előrehaladott, már az istentiszteletek nyelve is többnyire a német.

A média tekintetében a burgenlandi ORF televízió 1990 óta „Adj Isten, magyarok!” címmel negyedévente félóra időtartalmú műsort sugároz a magyar kisebbség számára. A kábeltévé-társaság a csekély nézettségszámra hivatkozva radikálisan csökkentette a magyar nyelvű műsorok időtartalmát, ráadásul a fő műsoridőből is kivették ezeket.

Az Osztrák Rádió 2002. január elsejétől napi 5 perces műsort sugároz magyar nyelven, vasárnap pedig egy 25 perces magyar adás megy le élőben. A Radio Mora – Multilingual Open Radio magyarul, horvátul és roma nyelven sugároz esténként egy-egy órás adást, amely főként a kisebbségekkel foglalkozik. A bécsi ORF „Heimat, fremde Heimat” című magazinja állandó jelleggel beszámol az ausztriai magyar szervezetek rendezvényeiről.

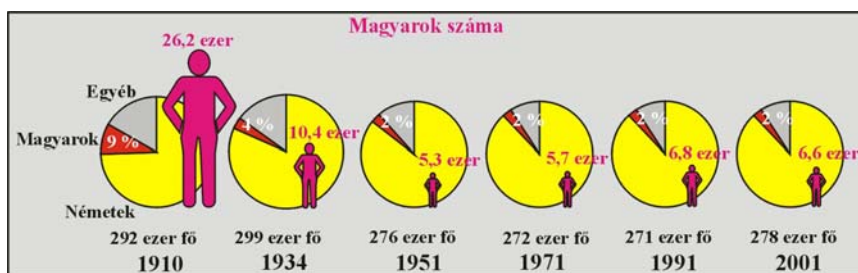
A magyar kisebbség 1968 óta képviseli hathatósan az érdekeit, ekkor jött létre a Burgenlandi Magyar Kulturális Egyesület. A szervezet célja, hogy magyar kisebbséget a „felszínen” tartsa, ennek érdekében rendezvényeket szervez, valamint kiadványokat ad ki.

Az ausztriai magyar kisebbség nem rendelkezik területi autonómiával, garantált parlamenti képviselettel, kétnyelvű dokumentumokkal (pl.: személyi igazolvány), önálló gazdasági szerkezettel és aktivitással. A magyar nyelv hivatalos használatára négy, bírósági használatára két település jogosult Burgenlandban. A kétnyelvű helységnévtáblák használatára csak négy település kapott

⁴⁹ Az adatok Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapjáról származnak: <http://www.htmh.hu/>.

jogot (Alsóőr – Unterwart, Felsőpulya – Oberpullendorf, Felsőőr – Oberwart és Órisziget – Siget in der Wart).⁵⁰

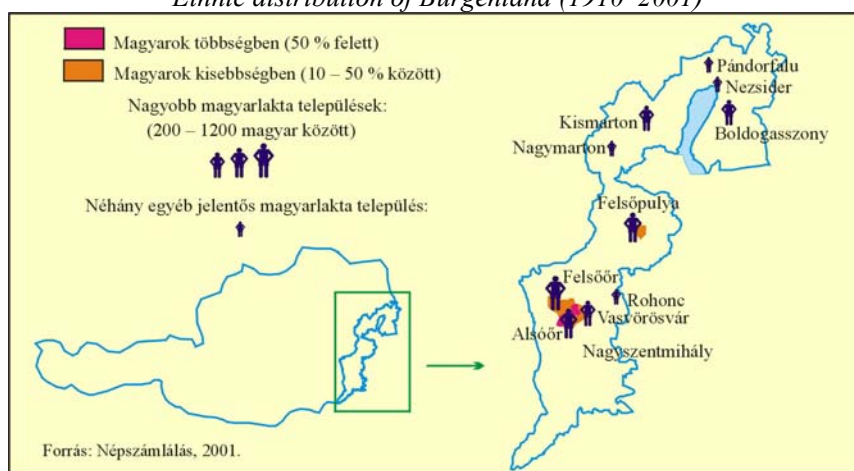
Zárogondolatként megemlítenéd az ET Tanácsadó Bizottságának jelentése, amelyet az osztrák országjelentés alapulvételével alkotott meg. A jelentés – személyes vizsgálatokon alapulva – megállapítja, hogy a horvát, a szlovén, a magyar, a cseh és a szlovák kisebbség kapcsolata a többségi osztrák nemzettel harmonikus, a kapcsolat további jellemzője a tolerancián alapuló együttélés. A jelentés hibákat is megállapított: szükség van a magyar, a cseh és a szlovák nyelvoktatás intézményeinek megerősítésére és fejlesztésére, továbbá a médiahasználatban is reformokra van szükség. Remélhetőleg, Magyarország az Európai Unióba történő belépésével tovább javul Magyarország és Ausztria amúgy is jó kapcsolata, valamint a „maroknyi” burgenlandi magyarság demográfiai helyzete is rendeződik.

Forrás: Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapja. <http://www.htmh.hu/>.

⁵⁰ Az adatok a Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapjáról származnak: <http://www.htmh.hu/>.

I. Burgenland nemzetiségi összetétele (1910–2001)
Ethnic distribution of Burgenland (1910–2001)

Forrás: Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapja:
<http://www.htmh.hu/terkep2003/burgen.jpg>

II. Magyarlakta települések Burgenlandban, 2001
Settlements with Ethnic Hungarian population in Burgenland in 2001

IRODALOM

- A Pallas Nagylexikona. Bp., 8, 10, 15 kötetek, Budapest, 1902.
 A történelmi Magyarország atlasza és helységnévtára. Talma Kiadó, Pécs, 73. p.
 Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000.
 Deák Ernő: Die Ungarn in Wien: eine unsichtbare Volksgruppe? In: Etnische Gruppen in der Bundeshauptstadt Wien. Integratio XV. Wien, 1982.
 Gerhard Baumgartner: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. Népszámlálási Körkép Közép-Európából 1989–2002. Teleki László Intézet, Budapest, 2003.
 Gerhard Baumgartner: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: Gyurgyík László – Sebők László: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.
 Juhász László: Burgenland, Várvidék. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1999.
 Németh Adél: Burgenland. Panoráma Kiadó, Budapest, 1986.
 Statistik Austria: Volkszählung 2001. Hauptergebnisse 1 – Österreich, Wien, 2002.
 Szépfalusi István: Lássátok, halljátok egymást! Wien, 1980.
 Történelmi világatlasz. Cartographia, Budapest, 1992, 117. p.

Theodor Veiter: Das Recht der Volksgruppen Sprachminderheiten in Österreich. Wien, 1970, Volksgruppengesetz, BGBl. 396/1976.

Történelmi világtasz. Cartographia, Budapest, 1992, 117. p.

Burgenlandi Magyar Kultúregyesület honlapja:

http://www.hhrf.org/xantusz/mv_burgenland.html

Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapja: <http://www.htmh.hu/>.

Tárgyszavak:

Demográfiai kutatás

Népességstruktúra

THE SITUATION OF HUNGARIANS IN AUSTRIA

Summary

According to the data of the 2001 census in the Republic of Austria, 40.583 persons (25.884 Austrian and 14.699 foreign citizens) designated Hungarian as their contact language in response to the question relating to the language they used in their soundings (private contacts).

According to the Hungarian organisations in Austria, the number of persons living in Austria who consider themselves to be Hungarian or of Hungarian origin may be around 60.000 to 70.000. The increase registered in 2001 is due primarily to the political changes in Hungary during the past decade as a results of which Hungarians in Austria could declare their origin without any political considerations.

On the basis of their origin, they can be divided into two main groups. One of these of the native ethnic group in Burgenland which came under Austrian jurisdiction under the terms of the 1920 Trianon Peace Treaty and following the Sopron regional referendum which corrected the territorial provisions of the treaty. The second group consist of emigrants or refugees who settled down at various periods of time and whose numbers, together with those who arrived from the successor states in the Carpathian Basin, have increased until recent times.

DIFFERENCIÁLIS DEMOGRÁFIAI KÖZELÍTÉSEK FELHASZNÁLHATÓSÁGA: KÖZELÍTÉSEK, MÓDSZEREK, PÉLDÁK

KLINGER ANDRÁS

1. Differenciális demográfiai mutatószámok fogalma és számításának alapelvei

A demográfiai vizsgálatok soha sem elégedtek meg azzal, hogy a népesedési folyamatokat önmagukban elemezzék – például egy ország teljes lakosságára vonatkoztatva –, hanem mindig fel kívánták tárni azokat a különbségeket, amelyek az adott ország (terület) különböző népességcsoportjai között megmutatkoznak.

A differenciális demográfiai közelítések alapelve mindig az, hogy feltételezik: a különböző népességcsoportok bizonyos közös demográfiai magatartással rendelkeznek és a csoportok közötti különbségek éppen az egyes népességcsoportok kollektív társadalmi-családi-kulturális-szociális-jövedelmi helyzete miatt alakulnak ki.

Mindezekből adódóan a demográfiai irodalomban, általánosságban minden olyan elemzést „*differenciális*” demográfiai megközelítésnek tekintenek, amelyeknek célja az általános demográfiai folyamatok társadalmi csoportok szerinti megkülönböztetett vizsgálata. Beszélhetünk tágabb értelemben vett differenciális mutatókról, amikor mindenfajta különbség figyelembevételével végzett számítást is ide sorolunk, beleértve az alapvető demográfiai ismérvek: nem, kor, családi állapot szerinti tisztított mutatószámokat is. A szűkebb értelemben vett differenciális számítások éppen a tisztított mutatók segítségével kívánják a társadalom – különböző módon meghatározott – demográfiai magatartását jellemezni, ennek segítségével a társadalom különböző csoportjainak, rétegeinek valóságos demográfiai különbségeit bemutatni. Természetesen a réteg-specifikus mutatók önmagukban nem mindig alkalmasak a demográfiai differenciák megállapítására, csak akkor, ha azokat a tisztított demográfiai mutatószámok alapján számítják ki.

Maga a demográfia, mint történelmileg elfogadott önálló tudomány is a differenciális elemzés, az egyes népességcsoportok demográfiai magatartása különbségeinek feltárásával vette a kezdetét.

A demográfia tudománya megalapozójának *John Graunt* „Natural and Political Observations Made upon Bills of Mortality” című 1662-ben megjelent művét tekintik, amely főleg a korabeli angliai csecsemőhalandóság társadalmi különbségeit mutatta be.

Természetesen a differenciális demográfiai mutatószámokat csak abban az esetben számíthatjuk ki, ha a népesedési folyamatokat jellemző adatok mellett rendelkezésre állnak a résznépességek összetételére vonatkozó megfelelő – azonos módszerekkel kialakított, a legfontosabb demográfiai megoszlásokat tartalmazó – adatok. Ezek hiányában csak az adott adatkörön belül vizsgálhatók a differenciák, nem pedig a népesség megfelelő csoportjaihoz viszonyítva.

Az előzőekre példa lehet a halálozási statisztikában a meghaltak átlagos kora, a meghalt nők átlagos gyermekszáma (különböző társadalmi-kulturális csoportokban). A születési statisztikában az anyák átlagos életkora, az átlagos születési sorrend, koraszülöttek aránya (ugyancsak népességi csoportok szerint), a házasságkötési statisztikában a házasulók átlagos kora (családi állapot és népességcsoportok szerint). A válási statisztikában az elváltak átlagos kora, a felbontott házasságból született gyermekek átlagos száma (ugyancsak megfelelő rétegek szerint).

A klasszikus megközelítés szerint – ami a matematikai kockázati elven alapul – a népmozgalmi eseményekben résztvevők számát az adott népességcsoportba tartozók számához viszonyítjuk (természetesen nem és kor szerinti részletezésben), és ennek alapján kiszámítjuk az adott népességcsoportba tartozók „kockázatát” egy adott időszakban arra vonatkozóan, hogy milyen gyakorisággal történik valamely népesedési esemény előfordulása. Ezt tekintik az adott csoportba tartozó személyek adott népesedési jelenségre vonatkozó „valószínűségének”. Természetesen e megközelítésnél azt is figyelembe kell venni, hogy az illető népességcsoportba tartozó személy „kockáztatható-e” az adott jelenséggel. Ez a „kiszűrés” természetesen a különböző népesedési folyamatok esetén eltérő. A halálozás „kockázatának” minden élő személy ki van téve, a szülés „kockázatának” minden szülőképes korú nőt számításba kell venni (természetesen a meddő nők kivételével, de ezek kiszűrése csak speciális vizsgálatok esetén lehetséges). A házasságkötés „kockázatának” csak a nem házasok (nőtlenek-hajadonok, özvegyek, elváltak) vannak kitéve, így a házassodás differenciális vizsgálata csak rájuk vonatkozhat. Ezzel szemben a válás „kockázatának” csak a házas családi állapotúak vannak kitéve, így a differenciális válási vizsgálat csak rájuk vonatkozhat. A migráció esetén megint a teljes népesség figyelembevételére kerül sor.

De ismeretes a differenciális vizsgálatoknak olyan elvégzése is, ahol a számításokat nem az adott demográfiai folyamaton belül, vagy a népesség számához viszonyítva végzik el, hanem az egyik demográfiai folyamat – megfelelően rétegzett – előfordulását a másik demográfiai folyamat azonos időszakra vonatkozó – hasonló módon kialakított – előfordulásához viszonyítják. Ennek legáltalánosabb formája a csecsemőhalálozási mutató, ahol az egy éven alul meghaltak számát az élveszülöttek számához viszonyítják és így alkotják meg a csecsemőhalálozási arányszámot (az ezer élveszülöttre jutó egy éven aluli meghaltak számát). E mutatót természetesen különböző népességcsoportok szerint is

kiszámíthatják, így megállapítva – az adott népességcsoportra vonatkozó – differenciális csecsemőhalálozási arányszámokat. De ehhez hasonló differenciális mutató számítható a válások és a házasságkötések között (az adott népességcsoportba tartozó válások számát viszonyítva a hasonló csoportú házasságkötésekkel), vagy a művi terhesség-megszakítások (és egyéb magzati veszteségek) és az élvszületések között. Megjegyzendő, hogy az évenként megjelenő Demográfiai évkönyv a lehetséges arányszámok közül csak három differenciális mutatószámot közöl:

Átlagos születési sorrend szerint az eltartó és az anya foglalkozási főcsoportja szerint,
Átlagos születési sorrend az anya iskolai végzettsége szerint,
Csecsemőhalandóság az apa és anya iskolai végzettsége szerint.

Ha a „klasszikus” értelemben vett differenciális mutatószámok kiszámítási módját kívánjuk meghatározni, akkor elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy milyen adatok állnak rendelkezésre a figyelembe vett időszakra vonatkozóan a számlálóban szereplő népesedési jelenségre, illetve a nevezőben szereplő népesség összetételre vonatkozóan. Ezt követően tisztázandó, hogy az adott „ismérv” tartalma, ill. csoportosítása azonos-e? A számításoknál azt is figyelembe kell venni, hogy a népesedési folyamatokra vonatkozó adatok folyamatosan – minden évre vonatkozóan – rendelkezésre állnak. Ugyanakkor a legtöbb népességcsoportot meghatározó adat – teljes körűen – nem áll folyamatosan rendelkezésre, hanem csak a – tízévenként tartott – népszámlálások tudják ezeket kellő részletezésben rendelkezésre bocsátani. Emiatt a differenciális mutatókat általánosságban csak a „*népszámlálás körüli évekre*” lehet kellő biztonsággal kiszámítani.

Az általános gyakorlat az, hogy a számlálóban a népszámlálás előtti és utáni év átlagos népesedési adatát szerepeltetik, a nevezőben pedig – a közöttük fekvő – népszámlálási eszmei időpontra vonatkozó adatot. Tekintettel arra, hogy a magyar népszámlálások eszmei időpontja általában december 31./január 1. közötti éjfél volt, ezért e számítási mód matematikailag is megfelelő volt. E tekintetben két népszámlálás lóg ki a sorból: az 1941-es és a 2001-es, de a február 1-jei eszmei időpont miatti egy hónapos eltolódás nem ronthat jelentősen e módszer alkalmazásán.

Természetszerűen a mutatókat a megfelelő demográfiai részletezésben: nemenként, korcsoportonként és – ha a tartalom szerint szükséges – családi állapotonként – kell kiszámítani. Így rendelkezésre állnak a népszámlálás körüli évek átlagos mutatói nem, korcsoport és – ha szükséges – családi állapot szerinti részletezésben. Ezek segítségével összehasonlíthatjuk az adott népességcsoportba tartozók nem és kor szerinti gyakoriságát az adott népesedési folyamat tekintetében a többi népességcsoportba tartozókéval, illetve az országos átlag-

gal. Az ilyen módon végzett elemzés hangsúlyozottan a nem- és korszpecifikus mutatók esetén végezhető.

Ha együttesen, nem és életkor bontás nélkül kívánjuk összehasonlítani az egyes népességcsoportok demográfiai magatartását, akkor az adott csoportra vonatkozó általános arányszámmal dolgozunk. Az általános arányszám azonban „nyers” mutató, alkalmatlan az összehasonlításra. Ez elsősorban amiatt van, mert az egyes népességcsoportba tartozók demográfiai összetétele igen eltérő lehet egymástól, különösen a kormegoszlásban lehetnek jelentős eltérések. Ezért az általános (együttes) arányszámokat csak „standardizált” formájukban szabad alkalmazni.

A standardizálás módszerét a XIX. század harmadik harmadában *Körösi József*, a Budapesti Statisztikai Hivatal igazgatója dolgozta ki. A standardizálásnak nevezett – jelenleg is alkalmazott – eljárást a halandósági viszonyok összehasonlítására alkalmazta, amellyel kiküszöbölte a korstruktúra eltéréseit. Számításainál az akkori legkedvezőbb halandóságú ország: Svédország korstruktúráját tekintette standardnak, és a többi halandósági mutatónál is a svéd kormegoszlást vette alapul. Későbbiekben az országos – átlagos – kormegoszlást használták a standardizálásnál, időbeli összehasonlításnál pedig egy adott – régebbi – időpontra vonatkozó kormegoszlást. A különböző országok standardizálási gyakorlatának egységesítésére dolgozta ki az Egészségügyi Világszervezet az 1975–1995 közötti időszakra az „Európai” és a „Világ” standard népességet. Újabbban úgy döntöttek, hogy csak egy standard népesség alkalmazására van szükség, amelyet az Egészségügyi Világszervezet (WHO) készített. Ez az egységes *WHO World Standard népesség* az alapja minden nemzetközi standardizálásnak 2000 és 2025 között.

A magyar Demográfiai évkönyv mind a négy alapvető demográfiai folyamat (házasságkötés, válás, élveszületés, halálozás) vonatkozásában három régebbi időpont (1910, 1950 és 1990) kormegoszlására vonatkozóan közöl standardizált arányszámokat. A halálozás tekintetében kiszámítja a mutatót a WHO Standard népesség alapján is.

2. Differenciális demográfiai mutatószámok alkalmazási területei

A differenciális demográfiai mutatószámok alkalmazhatók potenciálisan mindazon területeken, amelyekre vonatkozóan információk állnak rendelkezésre. Az alábbiak azok a demográfiai megfigyelések, amelyeknél e számításokat alkalmazni lehet:

Teljes körű népmozgalmi adatok alapján

- a) Házasságkötések
- b) Válások

- c) Élveszületések
- d) Magzati veszteségek
- e) Halálozások
- f) Belső vándorlások
- g) Nemzetközi vándorlások
- Reprezentatív vizsgálatok adatai alapján*
- h) Párválasztás
- i) Családtervezés, gyermekvállalás
- j) Születésszabályozás
- k) Mobilitás
- l) Jövedelem, vagyoni helyzet

A demográfiai irodalomban elsőként és legnagyobb gyakorisággal a *halandósággal* kapcsolatos kutatásokkal találkozhatunk. A *Graunt* óta eltelt 340 évben számos szerző próbálta feltárni a halandósági különbségeket. Különféle megközelítésekben kiindulva mindannyian arra a meggyőződésre jutottak, hogy a halandóság szintjét, vagy még inkább az emberi élet tartamát erősen befolyásolja a társadalmi helyzet, ami az életmódon és az egészségtudaton keresztül hat az egészségi állapotra. Az általános tendencián belül különféle kutatások éppen azt kívánják feltárni, hogy az egyes népességcsoportok általános halandósági szintjében mutatkozó különbségek melyik nemnél, milyen korcsoportban, illetve mely halálokok tekintetében nagyobbak vagy kisebbek.

Későbbiekben ezeket a számításokat kiterjesztették a *termékenység* differenciáira is. Ezek inkább már az ún. első demográfiai átmenet második szakaszának lezárultával, a harmadik szakasz kibontakozásával váltak jelentőssé, amikor a termékenység meredek csökkenésnek indult. Itt is általánosítható következtetések levonására kerülhetett sor, mely éppen fordítottja a halandósági differenciák irányának. A termékenység alakulását, a végső családnagyságot negatívan befolyásolja általánosságban a társadalom modernizálódása. Minél magasabb társadalmi rétegbe vagy magasabb iskolázottsági csoportba, magasabb jövedelmű csoportba tartozik az adott család, annál alacsonyabb a gyermekszáma. A kutatások itt is a differenciák eltérő nagyságát, a gyermekszülés megtervezettségét, a védekezés-születésszabályozás elterjedtségét, a családi helyzet különbségeit kutatják az eltérő gyermekszám okai megállapítására.

Kevésbé elterjedtek az ilyen jellegű elemzések a differenciális nupcialitás (házasságkötés és házasságmegszűnés) témakörében. Újabban azonban az új együttélési formák egyre jelentősebb elterjedésével a differenciális családkutatók fontossága is növekszik.

3. Felhasználható differenciális elemek

A demográfiai különbségek vizsgálatánál – tágabb értelemben véve – az alábbi ismérveket lehet (sok esetben egymással kombináltan) felhasználni:

- a) Nem
- b) Kor
- c) Családi állapot
- d) Gyermekszám
- e) Anyanyelv
- f) Állampolgárság
- g) Iskolai végzettség
- h) Gazdasági aktivitás
- i) Foglalkozás
- j) Foglalkozási viszony
- k) Alkalmazás minősége
- l) Lakóhely

A fenti felsorolás alapján a differenciális elemzések – Magyarországon is, hasonlóan a többi fejlett országokhoz – három nagy témakörben folynak:

1. Területi különbségek,
2. Társadalmi-foglalkozási különbségek,
3. Kulturális-iskolai végzettségi különbségek.

Ami a népesedési folyamatok *területi* különbségeinek vizsgálatát illeti, talán ez tekinthető a legrégebbi és viszonylag legegyszerűbben elvégezhető elemzésnek. A rendszeres népmozgalmi feldolgozások kezdete óta évente rendelkezésre állnak a legrészletesebb területi adatok és hosszú ideje folyamatosan biztosítja az évenkénti népesség-továbbvezetés a számításhoz szükséges területi népességi adatokat. Lényegében 1920-tól állnak rendelkezésre ezek a továbbvezetési információk, de megbízhatóbb módon csak 1949-től rendelkezünk községi/városi részletezésű nem és kor szerinti információkkal.

A népmozgalmi információk tekintetében hosszú ideig csak az „eset helye” szerinti adatok álltak rendelkezésre. A területre vonatkozó adat tehát azt jelezte, hogy az illető népmozgalmi esemény az adott területen következett be, és nem azt, hogy az eseményt átélő személy hol lakik. Miután ebben az időben még elég alacsony volt az intézetben (kórházban) bekövetkezett események (szülések, halálozások) aránya, így a születések területén a XIX. század folyamán és a XX. század első harmadában nem volt jelentős különbség az „eset helye” és a „lakóhely” közötti adatok között. Egyetlen kivétel a főváros volt, ahol már a két világháború közötti időszakban magas volt a vidéki lakóhelyű személyek buda-

pesti kórházakban történő szülése, gyógykezelése (és emiatt halálozása). Ezért Budapestre vonatkozóan már az 1920-as évektől kezdve megkülönböztették a fővárosi és a vidéki lakosok népmozgalmi eseményeit. Országosan 1941-től kezdve történik meg az eset helye mellett – és elemzésekben a helyett – az eseményt átélők lakóhelye szerinti feldolgozás. Azóta és különösen 1946 óta már ezek az adatok képezik az alapját a területi feldolgozásoknak. 1960 után – az akkori népszámlálás gyakorlatának megfelelően – a lakcím bejelentési rendszerre támaszkodva már két lakóhely kerül megfigyelésre:

- Állandó lakóhely (állandóan bejelentett lakás)
- Tényleges lakóhely (ideiglenesen bejelentett lakás)

Ezeknek az információknak a segítségével a területi népmozgalmi adatok kétféle módon állhatnak rendelkezésre:

- Állandó népesség alapján (amelyhez azok tartoznak, akik az adott közösségben vagy városban vannak állandó lakosként bejelentve).
- Lakónépesség alapján (amelyhez azok az állandó lakosok tartoznak, akik nem rendelkeznek másutt ideiglenes bejelentéssel és azok, akik az adott közösségben, vagy városban ideiglenes bejelentéssel rendelkeznek).

A területi adatok elemzéséhez általában a lakónépesség alapján történő megközelítést alkalmazzák. A különböző népesedési jelenségek megfigyelésénél a lakóhelyre vonatkozóan az alábbi módon állapítják meg a kétféle lakóhelyre vonatkozó adatokat:

Házasságkötés: a férj és a feleség lakóhelye (a házasságkötés előtt)

Válás: a férj és a feleség lakóhelye (a házasság felbontásakor)

Élveszületés: az apa és az anya lakóhelye

Halálozás: a meghalt – utolsó – lakóhelye

A jelenlegi Demográfiai Adatbázisban a különböző népmozgalmi adatállományok a lakóhely vonatkozásában, az alábbi részletezésben állnak rendelkezésre:

Község-város-budapesti kerület (egyenként)

Megye

Jogállás

Régió

Kistérség

Népesség kategória

A tényleges differenciális ismérvek közül a leghosszabb múltra a különféle *társadalmi-foglalkozási* ismérvek nyúlnak vissza. Ezek már igen korán megjelentek a magyar népmozgalmi statisztikákban, elsősorban a halálozások megfigyelésénél. Az 1900 óta szereplő kérdések (és főleg azok csoportosításai) több-

szőr változtak, sokszor a népszámlálások módosuló fogalmainak megfelelően. Emiatt a hosszú időszakra vonatkozó – azonos tartalmú – idősorok összeállítása sokszor nehézségekbe ütközik. Később – az 1960-as évektől kezdődően – a halandóságon kívül a többi népmozgalmi jelenség (házasságkötés, válás, élveszületés) megfigyelési körébe is bekerültek a különféle társadalmi-foglalkozási kérdések.

A társadalmi-demográfiai ismérvek az egyes jelenségek esetén a következő személyekre vonatkoznak:

<i>Házasságkötés</i>	férj, feleség
<i>Válás</i>	férj, feleség
<i>Élveszületés</i>	apa, anya, eltartó
<i>Halálozás</i>	meghalt (utolsó)

A különböző idősorokra vonatkozóan a következő adatok állnak e kérdéskörből rendelkezésre:

	Halálozás	Élveszületés	Házasságkötés, válás	Népesség*
Gazdasági aktivitás	1971–	1971–	1971–	1900–2001
Foglalkozás	1945–	1945–	1945–	1960–
Foglalkozási ág	1900–1998	1920–1998	1945–1998	1900–2001
Foglalkozási viszony	1900–	1920–	1945–	1900–2001
Foglalkozás minősége	1900–1998	1920–1998	1945–1998	1900–1990

*Népszámlálások alapján.

Az adatok felsorolása alapján is látszik, hogy a múltbeli és az újabb kutatások általában eltérő megközelítésben képesek megfigyelni a társadalmi differenciákat. A foglalkozási viszony szerinti alapvető különbségtétel (fizikai és szellemi foglalkozás szerint) minden időszakra vonatkozóan lehetséges. De a további megkülönböztetés a múltban ágazati, újabban foglalkozási alapon történhet. Az előbbit nevezik *társadalmi-gazdasági*, az utóbbit *társadalmi-foglalkozási* megközelítésnek. Ez elsősorban a fizikai dolgozók alapvetően két csoportra történő megkülönböztetésénél okoz jelentős – tartalmi és sokszor számszerű – különbséget. Az ágazati megkülönböztetés esetén azok tartoznak a „mezőgazdasági fizikai” csoportba, akik a mezőgazdaságban dolgoznak, a foglalkozási megkülönböztetés esetén pedig csak azok, akik mezőgazdasági foglalkozásúak. Hasonlóan a „nem mezőgazdasági fizikai” csoportba a nem mezőgazdasági ágakban dolgozók, ill. a nem mezőgazdasági foglalkozásúak.

A jelenlegi foglalkozási rendszerben (FEOR) a mezőgazdasági fizikaiak közé így csak a VI. főcsoportba (Mezőgazdasági és erdőgazdasági foglalkozásúak) tartozók kerülnek, de azok már nem, akik a VIII. főcsoportba (Gépkezelők,

összeszerelők, járművezetők), illetve a IX. főcsoportba (Szakképzettséget nem igénylő foglalkozásúak) kerültek. Holott e két főcsoportban is találhatók – régi értelemben vett – mezőgazdasági foglalkoztatottak. A 2001-es népszámlálás adatai a mezőgazdasági ágazatban 203 ezer foglalkoztatottat mutattak ki, de mezőgazdasági foglalkozású csak 120 ezer volt.

Az alapvető társadalmi-gazdasági csoportosításnál mindezek miatt csak nagyon kevés csoportra történhet a mutatószámok hosszú idősorának számítása:

1. Szellemi
2. Fizikai
  - a) Mezőgazdasági
  - b) Nem-mezőgazdasági
 (1990-ig ágazati, 1970 és 1990 között ágazati és foglalkozási, 1999-től foglalkozási megközelítésben.

A gazdasági aktivitás 1920 óta szerepel a halálozási, 1945 óta a házasságkötési, válási és élveszületési statisztikák kérdéskörében. Csoportosítása 1999-től megváltozott, így az összehasonlítás a múltbeli adatokkal csak összevont csoportokban lehetséges.

1998 előtti csoportosítás	1999 utáni csoportosítás (szűkebb)	1999 utáni csoportosítás (bővebb)
Foglalkoztatott	Foglalkoztatott	Aktív Foglalkoztatott nyugdíjas Foglalkoztatott GYES Idény-és alkalmi munkás
Munkanélküli	Munkanélküli	Munkanélküli
Nyugdíjas	Inaktív kereső	Nyugdíjas (nem fogl.)
GYES		GYES (nem fogl.)
Egyéb inaktív kereső		
Egyéb inaktív (nem fogl.)		
Tanuló		
Eltartott		
Tanuló		
Háztartásbeli		Háztartásbeli
Egyéb eltartott		Egyéb eltartott

Az állománycsoport (a foglalkozás minősége) kérdés 1998-ig tartozott a népmozgalmi statisztikák megfigyelési körébe. Ez alkalmas volt a fizikai-szellemi foglalkozásúak alapvető megkülönböztetésére is. Jelenleg ezt csak a foglalkozás kérdése alapján tudjuk szétválasztani: az I–IV. főcsoportba tartozókat szellemi, az V–IX. főcsoportba tartozókat fizikai dolgozónak tekintve. De e foglalkozási viszony kérdése – változó módon – szerepel, mind az 1998-ig, ill. az 1999-től kezdődő népmozgalmi statisztikákban. A csoportosítások a következők:

Foglalkozás minősége (1998-ig)	Foglalkozási viszony (1998-ig)	Foglalkozási viszony (1999-től)
szellemi szakmunkás betanított és segédmunkás közületi eltartott	alkalmazásban álló önálló segítő családtag szövetkezeti tag közületi eltartott egyéb	köztisztviselő, közalkalmazott egyéb alkalmazott egyéni váll., alkalm. nélkül egyéni váll., alkalmazottal társas vállalkozó segítő családtag szövetkezeti tag egyéb

A különböző csoportokba (foglalkozás, foglalkozási viszony, a múltban foglalkozási ág, állománycsoport) történő besorolás – mind a népmozgalmi statisztikában, mind pedig a népszámlálásoknál) az egyes gazdasági aktivitási csoportok szerint különbözőképpen történik:

<i>foglalkoztatottak:</i>	saját jelenlegi foglalkozása
<i>munkanélküliek:</i>	saját utolsó foglalkozása
<i>inaktív keresők:</i>	saját utolsó foglalkozása
<i>eltartottak:</i>	eltartó foglalkozása

A differenciális társadalmi-gazdasági, ill. társadalmi-foglalkozási mutatók számításához szükséges számlálóiban lévő népmozgalmi és a nevezőben levő népszámlálási adatok az adott – népszámlálás körüli – évekre általában azonos fogalmi meghatározások alapján állnak rendelkezésre. Így a mutatószámok számítása nem okoz nehézséget.

Bizonyos időszakokra vonatkozóan azonban csak részleges számítás történhet. Így 1930 előtt – részletes kor szerinti adatok hiánya miatt – csak nyers halálozási mutatók számíthatók ki, standardizált mutatók nem. Az 1990-es népszámlálás alapján csak a foglalkoztatottak és a munkanélküliek társadalmi-gazdasági-foglalkozási adatai állnak rendelkezésre, az inaktív keresőké és az eltartottaké nem. Így nem ismeretes az össznépesség társadalmi-gazdasági, ill. társadalmi-foglalkozási összetétele. Ezért 1990–91-re ilyen mutatók kiszámítására nincs lehetőség.

Az iskolai *végzettségre* vonatkozó kérdéskör csak viszonylag későn került be a népmozgalmi eseményekről szóló statisztikába. 1971-től szerepel a halálozási statisztika és 1971 óta az elveszületési statisztikák megfigyelésében. Két kérdés kerül feltevésre:

Végzett osztályok száma

Befejezett iskolai végzettség szintje.

A kérdés feltevése a társadalmi-foglalkozási kérdésekéhez hasonlóan az alábbi személyeket érinti:

Házasságkötés   férj, feleség
Válás: férj, feleség
Élveszületés   apa, anya
Halálozás   meghalt

A legmagasabb iskolai végzettségre vonatkozó csoportosítások (1998-ig és 1999-től) a következők:

Legmagasabb iskolai végzettség 1998-ig	Legmagasabb iskolai végzettség 1999-től
kevesebb, mint 8 általános	nincs bejezett egy osztály sem 1–3 osztály 4–5 osztály 6–7 osztály
általános iskola 8 osztálya szakmunkás, szakiskola	8 osztály 1960 utáni szakmunkás bizonyítvány 1975 utáni szakiskolai oklevél
középiskolai érettségi felsőfokú végzettség	középiskolai érettségi főiskolai oklevél egyetemi oklevél

Az elemzéseknél – a megfelelő összehasonlítás biztosítására – az alábbi négy csoportot szokták alkalmazni:

1. kevesebb, mint 8 általános
2. 8 általános (beleértve szakmunkás-szakiskola)
3. középiskola
4. felsőfokú végzettségű.

4. Példák a differenciális demográfiai megközelítésekre a nemzetközi irodalomban

A nemzetközi demográfiai irodalomban főleg a halandósággal kapcsolatos vizsgálatokban törekszenek nemzetközi összehasonlításra. Már a XIX. század végén, a XX. század első felében megkísérelték összehasonlító elemzéssel vizsgálni a különböző – főleg európai – országok halandósági különbségeit. Az eltérő társadalmi csoportosítások és az adathiányok azonban gátolták a kézzelfogható eredmények megszületését.

Az első jelentős kezdeményezés 1979-ben született, amikor a CICRED (Committee for International Cooperation in National Research in Demography) a WHO (Egészségügyi Világszervezet) és az Egyesült Nemzetek

Szervezete Népesedési Főosztálya kezdeményezésére létrejött egy hálózat az Iparosodott Országok Halandósága Társadalmi-gazdasági Differenciái tanulmányozására. Az együttműködés keretében 1980 és 1989 között öt konferencia megrendezésére került sor:

1980	Genf
1981	Wiesbaden
1983	Róma
1986	Zamárdi
1989	Párizs

A konferenciák eredményei „*Socio-economic Differential Mortality in Industrialized Societies*” címmel 1980 és 1991 között hét kötetben kerültek kiadásra és Európa sok országára vonatkozóan adtak képet a halandósági differenciák változásáról.

Egy másik kezdeményezés a WHO részéről történt, ahol a perinatális halálozás európai összehasonlítását tűzték ki célul. Ennek eredményei 1978-ban, két kötetben láttak napvilágot „*WHO Report on Social and Biological Effects on Perinatal Mortality*” címmel, a magyar KSH kiadásában.

Az európai halandóság területi különbségei is nemzetközi összehasonlító kutatások tárgya volt. Az első publikáció az Európai Közösség akkor 12 tagállamának adatait tartalmazta és 1988-ban jelent meg. Ennek revíziója pedig 1991-ben látott napvilágot „*European Community Atlas of Avoidable Death*” címmel. Ezen alapulva a magyar Központi Statisztikai Hivatal és a WHO Európai Regionális Irodája a 14 volt KGST ország 1980-as évek végére vonatkozó adatait tartalmazó kiadványt publikált 1997-ben „*Atlas of leading and 'avoidable' causes of death in countries of Central and Eastern Europe*” címmel.

A differenciális halandóság legutolsó európai összehasonlítását az Európa Tanács Népesedési Bizottsága végezte, az 1998 és 2000 között működő szakértői bizottsága keretében. Ennek eredményei 2001-ben kerültek kiadásra a Population Studies 36. köteteként „*Trends in mortality and differential mortality*” címmel. A kötet második része foglalkozik a differenciális halandóság összehasonlításával, amelyet Tapani Valkonen állított össze, mint a szakértőcsoport egyik riportőre. E fejezet a halandósági különbségek alábbi témáit foglalja össze (lehetséges nemzetközi összehasonlításban):

- Regionális különbségek
- Társadalmi gazdasági különbségek (társadalmi réteg, iskolai végzettség)
- Családi állapot szerinti különbségek
- Csecsemőhalandóságban mutatkozó különbségek

Folyamatban van egy jelentős összehasonlítás az Európai Unió országai differenciális halandóságának feltárására, amelyet *Johan Mackenbach* irányít. A kutatásban az újabban csatlakozó országok – így Magyarország is részt vesznek.

5. Példák differenciális demográfiai megközelítésekre Magyarországon

A magyar adatok alapján főként a halandóság területén állnak rendelkezésre adatok a társadalmi differenciákra vonatkozóan, de rendelkezünk ilyenekkel a termékenység és a házasság terén is. Az alábbiakban példaszerűen felsorolunk néhány fontosabb adatot, amelyek a magyarországi népesedés társadalmi különbségeit jellemzik.

a) Halandóság társadalmi-gazdasági különbségei

Hosszabb időtávon állnak rendelkezésre adatok a halandóság társadalmi-gazdasági különbségeire vonatkozóan. Ezek azt mutatják, hogy mindig igen jelentős eltérések voltak a három alapvető társadalmi réteg halandóságában és ezek minden vizsgálható időszakban a szellemi dolgozók alacsonyabb halandóságát és régebben a mezőgazdasági fizikaiak, újabban inkább a nem-mezőgazdasági fizikaiak magasabb halandóságát mutatják. A különbségek a II. világháború előtt igen magasak voltak, majd a 1970-es évek végéig lecsökkentek, az 1980-as évek közepére ismét jelentősekké váltak.

1. Standardizált halandósági arányok az átlag százalékában, nemenként és társadalmi-gazdasági csoportok szerint

Standardised mortality rates in percentage of the average by sex and social-occupational groups

Évi átlag	Fizikai		Szellemi	Fizikai		Szellemi
	mezőg.	nem mg.		mezőg.	nem mg.	
	férfiak standard arányszáma az átlag százalékában			nők standard arányszáma az átlag százalékában		
1930–31	105	96	71	113	88	68
1948–49	103	102	73	108	98	66
1959–60	92	111	99	84	107	97
1979–80	103	104	83	98	102	94
1984–85	110	106	68	106	103	79

b) Halandóság társadalmi-foglalkozási különbségei

A legutolsó időszakra vonatkozóan a fizikai és szellemi dolgozók halandósági különbségeire vonatkozó adatok állnak rendelkezésre. E szerint 2000–2001 átlagában a fizikai dolgozók standard halandósági aránya mindkét nemnél mintegy kétszerese volt a szellemi dolgozókénak. A különbségek főleg a gyermek- és a fiatalabb felnőtt korban a legjelentősebbek, az idősebb korban is fennállanak, de jóval kisebb mértékben.

c) Halandósági különbségek iskolai végzettség szerint

A legutolsó harminc évre vonatkozóan vizsgálhatjuk a halandóság iskolai végzettség szerinti alakulását. Ez egyértelműen a differenciák növekedését jelzi, különösen a férfiak esetében. A 20 évesek és idősebbek standardizált arányszáma a legalacsonyabb iskolai végzettségi csoportban jelenleg már 2,7-szerese a férfiaknál és 1,6-szorosa a nőknél a legmagasabb iskolai végzettségi csoportba tartozókhoz viszonyítva. Ugyanakkor 30 éve még csak 24, ill. 17%-os különbség mutatkozott. A jelenlegi nagyarányú különbségek a gyermek- és a fiatalabb felnőtt korban mutatkoznak, pl. mindkét nemnél, a 40–49 éveseknél közel hatszoros a differencia. Az idősebbeknél erősen lecsökken ez a különbség, különösen a nőknél, de a férfiaknál 75 év felett ugyancsak háromnegyednyi a differencia.

2. A 20 évesek és idősebbek standardizált halandósági arányszámai nem és iskolai végzettség szerint

Standardised mortality rates of the population aged 20 and over by sex and educational status

Év, évi átlag	0–7	8–11	12–14	15+	0–7 o. a 15+ o. %-ában
	osztályt végzettek standard halálozási arányszáma az átlag százalékában				
Férfiak					
1971	104	95	81	81	124
1979–80	105	105	86	86	122
1989–90	116	104	84	56	207
2000–01	136	113	70	50	272
Nők					
1971	100	107	93	86	117
1989–90	107	86	79	79	136
1989–90	115	77	100	69	167
2000–01	131	101	68	81	162

d) Halandóság iskolai végzettség és halálokok szerint

Nem egyformán alakulnak a halandósági különbségek a főbb halálokok szerint, iskolai végzettségi csoportonként. Ha a legutolsó időszak – 2000–2001 – legalacsonyabb és legmagasabb végzettségi csoportjainak halandósági különbségeit nézzük, akkor a legnagyobb eltérést a légzőszervi betegségeknél találjuk a férfiaknál (5,2-szeres), a nőknél viszont a keringési rendszer betegségeinél (2,7-szeres). Ez utóbbi differencia a férfiaknál is magas (3,3-szeres).

A keringési rendszer betegségeinél az érelmeszesedés (férfiaknál 5,3-szeres, nőknél 3,4-szeres) és az agyérbetegség (férfiaknál közel négyszeres, a nőknél 2,7-szeres) vezet. Az ischaemiás szívbetegek halálozásánál mért – a két szélső érték közötti – különbség mindkét nemnél 2,7-szeres. A rosszindulatú daganatok halandóságában viszonylag kisebbek a különbségek (a férfiaknál 1,9-szeres, a nőknél pedig a legalacsonyabb végzettségűeké csak kétharmada a legmagasabbakénak. Vannak olyan daganatfajták, ahol jóval nagyobbak a különbségek: a férfiaknál, a gégeráknál 4,3-szoros, gyomorráknál háromszoros, az ajakráknál két és félszeres arányszámot találunk. A nőknél is a gyomorrák mutatja a legnagyobb különbséget. A többi halál oka közül a cukorbetegség (a férfiaknál 2,2, a nőknél 2,8 a többlet), illetve csak a férfiaknál az öngyilkosság (2,3) mutat kiugró értéket. Érdekes módon az alkoholos májgyulladás alig magasabb a legalacsonyabb végzettségűek körében, mint a legmagasabbaknál. Ez inkább az általános iskola 8. osztályát végzeteknél mutat magas arányt: a férfiaknál négyszer annyi, a nőknél közel kétszer annyi, mint a felsőfokú végzetteké.

e) Csecsemőhalandóság társadalmi különbségei

Hosszú ideje a csecsemőhalandóság alakulásában mutatkoztak a legnagyobb társadalmi különbségek. A fizikai dolgozó eltartók elveszülötteinek csecsemőhalandósága mindig jelentősen meghaladta a szellemi dolgozó eltartóknál megfigyelt értékeket. Az előbbieket között a II. világháború utáni években inkább a mezőgazdasági ágazatba tartozók halandósága volt a magasabb, majd hosszabb ideig a nem a mezőgazdaságban dolgozóké. Újabban ismét a parasztsághoz tartozók mutatói növekedtek. A szellemi foglalkozású eltartók elveszülötteinek csecsemőhalandósága mindig jelentősen elmaradt a fizikai dolgozókétól, és így az átlagostól is. A legutolsó – 2001-es adatok – azt is aláhúzzák, hogy a nem mezőgazdasági fizikaiak csoportján belül igen nagyok az eltérések: a szakképzettség nélküli tevékenységet végzők csecsemőhalandósági mutatója kétszerese az átlagosnak.

3. Csecsemőhalandóság az eltartó társadalmi rétege szerint
Infant mortality by the social status of the supporters

Év	Fizikai		Szellemi	Fizikai	
	mezőgazdaság	nem mezőgazdaság		mezőgazdaság	nem mezőgazdaság
	eltartójú csecsemők halandósága az átlag százalékában			eltartójú csecsemők halandósága a szellemiek százalékában	
1948	115	94	49	235	192
1960	102	102	75	136	136
1970	97	108	78	126	138
1985	105	105	85	124	124
2001	114	108	69	165	157

A legutóbbi évekre módunkban áll a szülők iskolai végzettsége szerint is csecsemőhalandósági arányszámban mutatózó különbségeket megállapítani (e). Ezek még a társadalmi rétegeknél is egyértelműbben mutatják a csecsemőhalandóságban mutatózó társadalmi különbségeket. 2001-es adatok szerint azon anyák élveszültötteinek csecsemőhalandósága, akik még az általános iskola 8 osztályát sem végezték el, két és félszerese az átlagosnak és csaknem ötszöröse azokénak, akik felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. A csupán az általános iskola 8 osztályát végzetekénél is 60%-os többlet mutatkozik az átlagoshoz képest, és mutatójuk több mint háromszorosa a felsőfokú végzettekének. Külön érdemes megemlíteni, hogy a legalacsonyabb végzettségű anyák újszültötteinek csecsemőhalandósága 20 ezrelékes (ami a fejlődő országok szintjénél is rosszabb), a legmagasabb végzettségűeké ezzel szemben alig 4 ezrelékes, ami közel fele csak a legfejlettebb országok átlagos mutatójának.

f) Nupcialitási különbségek iskolai végzettség szerint

A legutóbbi évekre vonatkozóan lehetőség nyílik a nupcialitás arányokban mutatózó társadalmi különbségek elemzésére is. Csak példaképpen mutatjuk be a 2000–2001. évek átlagára vonatkozó házasságkötési és válási arányokat a feleség iskolai végzettsége szerint. Ami a házasságkötéseket illeti, egyértelműen megállapítható, hogy a házasuló nők iskolai végzettsége növekedésével emelkedik a házasságkötés valószínűsége is. A legutolsó évek adatai szerint a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők teljes házasságkötési aránya 80% felett van, ami háromnegyedével magasabb az átlagosnál, és több mint háromszorosa a 8 osztályt nem végzettekének (ahol ez csak 25%-os), továbbá több mint kétszerese az általános iskola 8. osztályát végzettekének. De még a középiskolát végzetek mutatójánál is kétharmadával magasabb.

A különbségek kor szerint is igen jelentősek: a legalacsonyabb végzettségűeknél csak 20 év alatt találunk kiemelkedően magas házasságkötési arányt, a legmagasabb végzettségűeknél pedig a 20–29 éves korcsoportban.

A válási arányokban már másfajta differenciálódás mutatkozik. Ezek a középiskolát végzeteknél mutatnak kiemelkedően magas arányt, de alig marad el ezekétől az általános iskola 8 osztályát végzetteké (e két csoportban a teljes válási arány 40, ill. 37%-os). A legalacsonyabb és a legmagasabb végzettségűeknél egyaránt mérsékeltebb a válási valószínűség (csak 27, ill. 27%-os a teljes válási arány).

4. *Nupcialitás arányok a feleség iskolai végzettsége szerint, 2000–2001*

Nuptiality rates by the educational status of the wives

	0–7 o.-t	8 o.-t	Középiskolát	Felsőfokú iskolát	0–7 o. a felsőfokú %-ában
	végzett nők az átlag %-ában				
Teljes házasságkötési arány	53	76	104	174	30
Teljes válási arány	58	97	105	71	81

g) *A termékenység társadalmi különbségei*

Hosszú ideje ismertek a termékenység társadalmi különbségei, amelyek egyértelműen mutatják, hogy az alacsonyabb társadalmi rétegbe tartozó családokban általában több gyermek születik, mint a magasabb társadalmi csoportba tartozóknál. Újabb adatok azt is aláhúzzák, hogy növekszik ez a társadalmi különbség.

A legutolsó évek (2000–2001) adatai alapján az anya iskolai végzettsége szerint vizsgálva nőttek a termékenység társadalmi különbségei az elmúlt évtizedben. Az évtized végén a felsőfokú végzettségű nők teljes termékenységi arányszáma 1,38 volt (ami az átlagosnak felel meg), de ez csak háromnegyede volt az évtized elején tapasztaltnak (ami 1,8 volt, szintén az akkori átlagnak megfelelő). Ezzel szemben a legalacsonyabb végzettségű csoportba tartozó nők teljes termékenységi aránya alig módosult: 2,2 körül stagnált. Így e két iskolai végzettségi csoport különbsége 25%-ról 59%-ra nőtt.

A két legnépesebb csoportban is visszaesett a termékenység: az általános iskola 8. osztályát végzeteknél 22, a középiskolát végzeteknél pedig 37%-kal. Így ezen utóbbiaknál találjuk jelenleg a legalacsonyabb teljes termékenységi mutatót: 1,1-et, ami csak 83%-a az átlagosnak és fele a legalacsonyabb rétegbe tartozókéknak.

Érdekesekek a házasságon kívüli születések arányának iskolai végzettségi különbségei is. Ez a legutóbbi évek adatai szerint is kiemelkedően magas a legalacsonyabb iskolai végzettségű nők újszülöttei között (68%-os, ami tíz évvel ezelőtt már 48%-os volt). A felsőfokú végzettségűek újszülötteinek csak 11%-a született 2000–2001-ben házasságon kívül, de ez is jóval magasabb a tíz évvel ezelőtti 4%-

nál. Hasonló növekedések tapasztalhatók az általános- és középiskolát végzettek-nél is.

*5. Termékenységi arányok az anya iskolai végzettsége szerint,
1989–90, 2000–2001*

Fertility rates by the educational status of the mothers, 1989–90, 2000–2001

	0–7 o	8 o.	Középiskola	Felsőfokú iskola	0–7 o. a felsőfokú %-ában
	az átlag százalékában				
<i>Teljes termékenységi arány</i>					
1989–90	123	97	95	98	125
2000–01	167	105	83	105	159
2000–01 1989–90 %-ában	98	78	63	77	
<i>Házasságon kívül születettek aránya</i>					
1989–90	369	123	46	31	1200
2000–01	227	127	70	37	618
2000–01 1989–90 %-ában	142	244	352	249	

A társadalmi rétegek közötti termékenységi differenciára jó példa szintén a legutóbbi évek adata. Eszerint 2000–2001 átlagában a fizikai foglalkozású nők teljes termékenységi aránya 1,4 volt, ami 7%-kal haladta meg az átlagosat. Ugyanakkor ez 24%-kal volt magasabb a szellemi foglalkozású nők alig 1,1 gyermekes átlagától. Különösen 25 év alatt marad el a szellemi foglalkozásúak termékenysége a fizikaiakétól, de 30–39 éves korban már jelentősen több gyermekük születik (a különbség a szellemiek javára a 30–34 éves korban egyharmadnyi).

Hasonló jellegű differenciákat tapasztalunk az átlagos születési sorrend szerinti adatoknál. 2001-ben a mezőgazdasági fizikai foglalkozású szülő nők évleszületett gyermekeinek átlagos születési sorrendje 2,24 volt, ami az átlagosat 17%-kal meghaladta. A nem mezőgazdasági fizikaiaknál már csak 8%-kal magasabb ennél. A szellemi foglalkozású anyák átlagos születési sorrendje már csak 1,71, ami 10%-kal marad az átlagos és egynegyedével a mezőgazdasági fizikaiak mögött.

Az anya iskolai végzettsége szerinti adatok hasonló összefüggéseket mutatnak. A 8 osztálynál kevesebb végzettségű anyák átlagos születési sorrendje 2001-ben 3,3 volt, ami kétharmadával magasabb az átlagosnál. Ezzel szemben a közép- és felsőfokú végzettségű nőknél már csak 1,7-es átlagos sorszám mutatkozott, ami 15%-kal marad el az átlagostól és csak fele a legalacsonyabb végzettségűekének. Az általános iskola 8. osztályát végzettek születési sorrend átlaga – 2,1 – a középen helyezkedik el.

h) Befejezett termékenység alakulása a népszámlálási adatok alapján¹

A népszámlálások termékenységi adatai segítségével 90 születési évjárat (kohorsz) befejezett termékenységét tanulmányozhatjuk: az 1870 és az 1960 között született nők vonatkozásában.

A rekonstruált adatok azt mutatják, hogy az 1870 és 1880 között született nők (akiknek főbb termékenységi időszaka – amikor 20–35 évesek voltak – 1890 és 1915 között volt), még átlagosan 3,5 gyermeke született. A következő kohorszok termékegysége már fokozatosan csökkent, és az 1895 és az 1905 között született nőknek – akik főleg 1915 és 1940 között hozták világra gyermeküket – már csak átlagosan 2,5 gyermekük született. Az ezt követő nemzedékek átlagos gyermekszáma már alig haladta meg a 2-öt.

A termékenység eddigi mélypontját az 1935 és 1945 között született nők érték el (akik főleg 1955 és 1980 között születtek) 1,9-es átlagos gyermekszámmal. Az ezt követő – 1950 és 1960 között született nők (akik 1970 és 1995 között születtek meg legtöbb gyermeküket) – átlagos gyermekszáma kissé emelkedett és kezdte megközelíteni a 2,0-et.

A termékenység általános csökkenését főleg a nagycsaládosok (4 és több gyermekesek) arányának jelentős visszaesése okozta. A legidősebb női nemzedékek csaknem fele tartozott közéjük, a ma szülő nemzedékeknél még az 5%-ot sem éri el arányuk. A legfiatalabb női kohorszok esetében már a 2 gyermekesek teszik ki a befejezett termékenység közel felét. Érdekes még, hogy a múltban magasabb volt a gyermektelenek aránya (pl. az 1895 és 1905 között született nők 21%-ának nem született gyermeke). A legfiatalabbak (az 1940 és 1960 között születettek esetén) arányuk csak 7–9%-os.

6. Női kohorszok befejezett termékenysége, 1870–1960 Completed fertility of female cohorts, 1870–1960

Születési év	0	1	2	3	4+	Száz nőre jut gyerekek
	gyermeke született százalékban					
1870	16	14	14	13	43	367
1880	16	13	15	14	42	347
1890	18	15	17	15	35	300
1900	21	17	19	14	29	266
1910	19	21	23	15	22	236
1920	15	23	29	16	17	219
1930	12	26	38	14	10	195
1940	9	27	45	12	7	187
1950	8	20	52	15	5	194
1960	9	20	49	16	6	197

¹ Forrás: 1970. évi népszámlálás – 25%-os minta, 1990. évi népszámlálás – CD-ROM, 2001. évi népszámlálás.

Nehéz megjósolni az 1960 után született nők befejezett termékenységet, mivel fiatal koruk miatt még jócskán benne vannak a termékeny korban (az 1965-ben születettek csak 35, az 1970-ben születettek pedig csak 30 évesek voltak 2001-ben). Mindenesetre megállapítható, hogy eddigi gyermekszámuk elmarad a már befejezett (vagy ahhoz közeledő) korosztályokétól. Az 1965-ben született nőknek 35 éves korukban még átlagosan 1,8 gyermeke született, szemben az 1960-ban születetteknél, akik 1,9. Az 1970-esek esetében még nagyobb az elmaradás: 30 éves korukig 1,3 gyermeket szültek átlagosan szemben az előző kohorszok 1,6–1,7-es gyermekszám átlagánál. A kérdés az, hogy további propagatív életükben mennyire fogják tudni „behozni” ezt a hiányt. Egy pesszimista előrejelzés az eddigi „késői” szülési arányt alapul véve csak 1,6-os átlagos gyermekszámmal számol. Ha – bizonyos növekedési tendenciákat veszünk alapul, ami 2000–2002-ben a 30 éves felüliek termékenységében megmutatkoztak – akár 1,8-at is elérhet befejezett termékenységük. Ez utóbbihoz, azonban a jelenlegihez képest kétharmadával kellene növekednie a 30 éves felüliek gyermekszülésének, ami nem látszik valószínűnek.

7. Női kohorszok termékenysége 30 éves korukig és azután, 1940–1970
Cohort fertility of females under 30 years of age and over, 1940–1970

Születési év	Száz nőre jutó gyermek			30 éves kor után szüle- tett %-ban
	30 éves		Összesen	
	korig	kor után		
1940	157	30	187	16
1945	160	26	188	14
1950	169	25	194	13
1955	164	30	194	15
1960	165	32	197	16
1965	162	30	192	16
1970 minum	131	37	168	22
maximum	131	53	184	29

Az egyes női születési évjáratok befejezett differenciális termékenységét az alábbi három vonatkozásban tudjuk nyomon kísérni:

- legmagasabb iskolai végzettség szerint,
- társadalmi-foglalkozási csoport szerint,
- lakóhely jellege szerint.

i) Befejezett termékenység a legmagasabb iskolai végzettség szerint

Az iskolai végzettség szintjének emelkedésével a magyarországi kohorszokban az idők folyamán fokozatosan csökkent a született gyermekek száma. Ezen belül erősen nőtt a különbség iskolai végzettségenként. Az 1870 és 1905 között született nők esetében a 8 osztályt sem végzett nők átlagos gyermekszáma 7–8%-kal haladta meg az átlagot, közel kétharmadával volt magasabb a 8 osztályt végzetekénél, 80%-al haladta meg középiskolát végzetekét és több mint háromszorosa volt a felsőfokú végzettségűek termékenységének. Megjegyzendő, hogy a XIX. század végén született nők 80–90%-a nem végezte el a 8. osztályt és csak 2–3%-a volt közép- vagy felsőfokú végzettségű.

A különbségek a legfiatalabb évjáratú nők esetében úgy módosultak, hogy a ma csak 4%-os arányt képviselő 8 osztályt sem végzett nők átlagos gyermekszáma még mindig megközelíti a 3-at, ami mintegy másfélszerese az átlagosnak. A 8 osztályt végzetek – akik a nők egynegyedét teszik ki – valamivel több, mint 2 gyermeket szülnek átlagosan. A középiskolát végzetek – akik jelenleg már a nők több mint felét képviselik – termékenysége 1,7–1,8, ami 90%-a az átlagosnak és csak kevesebb, mint kétharmada a 8 osztállynál kisebb végzettségűekének, de közel egyhatodával marad el a 8 osztályt végzetekétől. A felsőfokú végzettségű nők esetében – akik ma már 16%-ot képviselnek a propagatív korú nők között – a befejezett termékenység átlaga 1,7, ami alig, 3%-kal marad el a középiskolát végzett nőktől. Említésre méltó, hogy ez a különbség az 1930-as kohorsztól alig változik.

Az alacsonyabb végzettségűek magasabb átlagos gyermekszámát a „nagycsaládok” jóval magasabb aránya okozta. A legidősebbek közül a 4 és több gyermekesek részaránya az 1870–1880-ban születetknél a nők felét tette ki a 8 osztályt sem végzeteknél, a 8 osztályt elvégzeteknek csak egynegyede, a középiskolát végzetek egyhatoda, a felsőfokú végzetek egytizede tartozott közéjük.

A legfiatalabb –1945–1960 között született – nőknél hasonló a helyzet (bár kisebb arányúak az előfordulások). A legalacsonyabb végzettségűeknek még mindig több mint egyharmada 4 és több gyermekes, a 8 osztályt elvégzeteknél előfordulásuk már csak 6–8%, a közép- és felsőfokú végzeteknél pedig csak 1–2%-os a „nagycsaládok”.

Lényegében minden végzettségi csoportban a 2 gyermekes család vált általánossá: arányuk 50 és 60% között mozog az általános-, közép- és felsőfokú végzeteknél. Csupán a 8 osztályt sem végzetek között kisebb az arányuk: csupán 15–20% a legfiatalabb kohorszoknál.

A gyermektelenség a legalacsonyabb és a legmagasabb végzettségűeknél a gyakoribb. A 8 osztályt végzett 1950–1960 között született nők egyötöde, a felsőfokú végzetek egytizede nem szült gyermeket: az általános- és középiskolát végzeteknél arányuk csak 5–6%-os.

8. Női kohorszok befejezett termékenysége legmagasabb iskolai végzettség szerint,
1930–1960

Completed fertility of female cohorts by educational status, 1930–1960

Születési év	0–7 o.	8 o.	Közép- iskola	Felső- fokú iskola	0–7 o.	8 o.	Közép- iskola	Felső- fokú iskola
	száz nőre jut gyermek				az átlag százalékában			
1930	232	180	139	136	120	93	72	70
1935	248	181	142	132	132	96	76	70
1940	273	192	157	150	145	102	84	80
1945	292	210	177	166	153	110	93	87
1950	295	207	172	163	152	107	89	83
1955	276	204	173	169	142	105	89	87
1960	266	209	176	170	145	106	89	86
1960:1930 %-ában	115	116	127	125	121	114	124	123
1960:1940 %-ában	97	109	112	113	100	104	106	108
1960:1950 %-ában	90	101	102	104	95	104	100	104
Nők %-os megoszlása								
1930	46	40	11	3				
1940	10	53	26	11				
1950	4	36	46	14				
1960	4	25	55	16				

j) Befejezett termékenység társadalmi-foglalkozási csoport szerint

A társadalmi-foglalkozási csoportok közül mindig a mezőgazdasági fizikaiak gyermekszáma volt a legmagasabb, őket követte a nem mezőgazdasági fizikaiaké, majd a szellemieké, akik közül az alacsonyabb végzettséget igénylőké mindig magasabb volt, mint a felsőfokú végzettséget igénylőké.

A legidősebbek – az 1870-es években születettek – közül a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak – akik akkor a nők többségét jelentették – átlagosan 4,5 gyermeket szültek. Ez 20%-kal haladta meg a nem mezőgazdasági fizikaiak rétegébe tartozók 3,7-es gyermekszámát. Tőlük erősen lemaradtak az akkor még igen alacsony arányban lévő szellemiek: közülük az alsó- és középfokú végzettséget igénylő foglalkozásúak 2,5–3 gyermeket hoztak a világra, a felsőfokú végzettségűek pedig csak 1–1, 3 gyermeket.

A termékenység sorrendje változatlan maradt, de a különbségek csökkentek a fiatalabb kohorszoknál. Az 1940 után született nők közül a mezőgazdasági fizikaiak 2,3–2,6-os érték körül szóródtak, a nem mezőgazdasági fizikaiaknál stabilizálódott a 2–2,1 körüli átlagos gyermekszám. A szellemi dolgozók közül az alap- és

középfokú végzettségűek termékenysége egy árnyalattal nőtt (1,6-ról 1,8-ra) és határozott növekedés tapasztalható a felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásúaknál: itt az átlagos gyermekszám a régebbi 1,3–1,4-es értékről 1,7-re emelkedett és ezzel megközelíti az alacsonyabb végzettséget igénylő szellemi dolgozók rétegét.

9. Női kohorszok befejezett termékenysége társadalmi-foglalkozási csoportok szerint, 1930–1960

Completed fertility of female cohorts by social-occupational groups, 1930–1960

Születési év	Fizikai		Szellemi		Fizikai		Szellemi	
	mező-gazd.	nem mező-gazd.	alap-közép	felső-	mező-gazd.	nem mező-gazd.	alap-közép	felső-
			fokú végz.				fokú végz.	
	száz nőre jutó gyermek					az átlag százalékában		
1930	233	206	148	142	120	106	76	73
1935	233	204	149	141	124	109	79	75
1940	239	203	157	151	127	108	84	80
1945	251	209	170	164	131	109	89	86
1950	238	208	172	167	123	107	89	86
1955	234	204	174	172	121	105	90	89
1960	260	207	176	172	120	106	89	87
1960:1930 %-ában	112	100	119	121	100	100	117	119
1960:1940 %-ában	109	102	112	114	94	98	106	109
1960:1950 %-ában	109	100	102	103	98	99	100	101

A nagycsaládosok mindig a mezőgazdasági fizikaiak között volt a leggyakoribb. A legidősebb kohorszok tagjainak még 50–60%-a négy és több gyermekes volt. A nem-mezőgazdasági fizikaiaknál is meghaladta a 40%-ot, de az alap- és középfokú végzettséget igénylő szellemi dolgozóknál csak egyhatodnyi, a felsőfokúaknál pedig egytizednyi volt az arányuk. A sorrend a legfiatalabb kohorszoknál is azonos: ma már a mezőgazdasági fizikaiaknak is csak egyhatoda nagycsaládos, a nem mezőgazdasági fizikaiaknál 7–8%-os az előfordulás, a szellemi dolgozóknál pedig csak 1–2%-ban fordul elő.

A legfiatalabb kohorszoknál minden társadalmi-foglalkozási csoportban a 2 gyermekesek vannak többségben. Arányuk 44–46% (mezőgazdasági fizikaiak) és 53–56% (alap- és középfokú szellemiek) között mozog. A gyermektelenek aránya a felsőfokú végzettséget igénylő szellemieknél a legmagasabb (10–11%), a mezőgazdasági fizikaiaknál a legalacsonyabb (5%). A másik két csoportnál előfordulásuk 6–8%. „Egykés” család a szellemi dolgozók két csoportjánál a leggyakoribb (24–25%), a mezőgazdasági fizikaiaknál a legritkább (14%), a nem mezőgazdasági fizikaiaknál kissé magasabb (18–19%).

k) Befejezett termékenység lakóhely szerint

A lakóhely jellege szerint vizsgálva mindig a községekben élő nők gyermekszáma volt a legmagasabb, ezt követte a városokban élők és mindig a Budapesten élő nők születték a legkevesebb gyermeket.

Az 1870-es években született falusi nők még 4,2–4,3 gyermeket szültek, csak 7%-kal többet, mint a vidéki városban élők, akik átlagos gyermekszáma megközelítette a 4-et. A Budapesten lakó nők már akkor is csak 2,8 gyermeket hoztak a világra, ami csak kétharmada volt a községiekének.

Minden településkategóriában fokozatos volt a visszaesés, kivéve Budapesten, ahol az 1,4 körüli mélypont után (amit az 1925–1935 között született nők termékenysége jelentett) emelkedni kezdett a gyermekszám és az 1945–1960-as kohorszok már közel 1,7 gyermeket szültek. Így a fővárosi nők termékenysége a múltbeli 70%-kal szemben már több, mint 80%-át jelenti az országos átlagnak. A községek gyermekszámánál mintegy negyedével, a vidéki városokénál pedig kevesebb, mint egyötödénél alacsonyabb a budapestiek termékenysége.

10. Női kohorszok befejezett termékenysége a lakóhely jellege szerint, 1930–1960
Completed fertility of female cohorts by place of residence, 1930–1960

Születési év	Budapest	Városok	Községek	Budapest	Városok	Községek
	száz nőre jut gyermek			az átlag százalékában		
1930	141	193	220	78	99	113
1935	139	187	215	74	99	114
1940	147	186	212	78	99	113
1945	161	190	214	84	99	112
1950	161	190	211	83	98	109
1955	163	188	209	84	97	108
1960	157	190	215	80	96	109
1960:1930 %-ában	111	98	96	103	97	96
1960:1940 %-ában	107	102	101	103	97	96
1960:1950 %-ában	98	100	102	96	98	100

A községben élők magas termékenységét mindig a 4 és több gyermekesek magas aránya okozta. A legidősebb kohorszoknak még több mint fele tartozott ide, de még a legfiatalabbaknál is 8–9%-os az előfordulásuk. A vidéki városokban a nagycsaládosok előfordulása is megközelítette az ott élő nők felét, de mára már 4–5%-ra csökkent. Budapesten a legmagasabb gyakoriság az esetek egyharmada volt, mostanra már 3%-ra apadt.

Ma mindenütt a kétgyermekes családot tekinti ideálisnak. Ám ez a valóságban a nők több mint felére jellemző a vidéki városokban és a községekben, Budapes-

ten csak 40–45%-ára. Ezzel szemben a fővárosban élők 13–16%-a gyermektelen és 30%-az egygyermekes. Ezek az arányok vidéken 6–7, ill. 16–22%-osak.

Tárgyszavak:

Népmozgalom

Differenciális termékenység

Differenciális halandóság

**POSSIBILITIES OF USING DIFFERENTIAL DEMOGRAPHIC
APPROACHES: APPROACHES, METHODS, EXAMPLES**

11. Halálozási arányszámok nem, kor és iskolai végzettség szerint,
(2000/2001 átlag)

Férfi

Death rates by sex, age and educational status
(average values of 2000/2001)

Males

Korcsoport	0–7 osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen
	ezer megfelelő nemű és korú lakosra				
20–24	3,0	0,9	0,8	0,7	0,9
25–29	3,7	1,2	1,1	0,4	1,1
30–34	4,7	2,1	1,6	0,5	1,9
35–39	8,5	4,0	2,5	1,1	3,4
40–44	12,4	8,4	5,6	2,0	7,1
45–49	18,0	12,9	8,4	3,3	10,8
50–54	23,4	19,3	10,4	5,5	15,2
55–59	30,4	26,2	13,8	8,1	20,9
60–64	40,3	34,3	18,9	13,1	29,4
65–69	46,2	48,1	28,8	20,5	41,2
70–74	75,7	60,7	38,6	32,2	57,8
75–79	94,4	95,8	58,4	52,3	85,3
80–84	137,1	128,8	81,5	78,1	121,1
85–x	236,2	197,7	129,0	140,1	207,1
20–x európai standard	25,0	20,8	12,8	9,2	18,4

Korcsoport	0–7 osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	0–7 osztály a felsőfokú százaléká- ban
	az átlag százalékában				
20–24	331	104	88	76	433
25–29	332	105	97	36	925
30–34	250	111	86	27	935
35–39	250	117	75	31	804
40–44	174	118	78	29	609
45–49	167	119	78	31	545
50–54	154	127	68	36	425
55–59	145	126	66	39	374
60–64	137	117	64	45	307
65–69	112	117	70	50	226
70–74	131	105	67	56	235
75–79	99	101	61	55	181
80–84	113	106	67	65	175
85–x	114	95	62	68	169
20–x európai standard	136	113	70	50	272

12. Halálozási arányszámok nem, kor és iskolai végzettség szerint,
(2000/2001 átlag)

Nő

Death rates by sex, and educational status
(average values of 2000/2001)

Females

Korcsoport	0–7 osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen
	ezer megfelelő nemű és korú lakosra				
20–24	2,0	0,3	0,2	0,2	0,3
25–29	2,5	0,3	0,4	0,3	0,4
30–34	2,5	0,8	0,5	0,3	0,7
35–39	3,6	1,8	1,1	0,8	1,4
40–44	6,1	3,2	2,4	0,9	2,7
45–49	8,9	5,1	3,6	1,9	4,3
50–54	10,4	7,1	4,5	3,1	5,8
55–59	11,7	9,2	6,4	4,9	8,1
60–64	15,0	13,0	7,9	8,5	12,0
65–69	18,8	20,5	13,9	13,9	18,8
70–74	35,7	28,9	21,3	23,8	31,1
75–79	56,4	54,8	37,0	49,5	54,5
80–84	93,7	79,7	51,0	96,9	87,3
85–x	203,2	151,7	107,4	190,5	186,1
20–x európai standard	12,8	9,9	6,7	7,9	9,8

Korcsoport	0–7 osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	0–7 osztály a felsőfokú százaléká- ban
	az átlag százalékában				
20–24	655	110	81	83	792
25–29	631	87	94	63	1000
30–34	361	112	78	45	798
35–39	260	130	75	55	473
40–44	226	119	88	33	676
45–49	208	119	84	45	467
50–54	179	122	77	54	330
55–59	145	113	79	60	241
60–64	125	109	66	71	178
65–69	100	109	74	74	135
70–74	115	93	68	76	150
75–79	104	101	68	91	114
80–84	107	91	58	111	97
85–x	109	82	58	102	107
20–x európai standard	131	101	68	81	162

*13. A húsz évesek és idősebbek standard halálozási arányszámai,
vezető halálokonként, (2000–2001)*

Férfi

*Standard mortality rates of male population aged 20 and over by leading
causes of death (2000–2001)*

Halálok	0–7. osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen	0–7. osztály a felsőfokú %-ában
Európai standard arányszám (az átlag %-ában)						

*Rosszindulatú
daganatok*

Ajak	60	158	68	24	100	245
Nyelőcső	71	151	76	39	100	185
Gyomor	135	115	72	46	100	297
Vastagbél	125	104	88	75	100	166
Végbél	120	114	82	59	100	201
Máj	114	108	86	72	100	159
Epe	117	109	73	68	100	173
Gége	96	146	67	22	100	432
Légcső, hörgő, tüdő	105	127	71	52	100	202
Prostata	170	86	82	76	100	223

Keringési

Magas vérnyomás	169	100	60	46	100	364
Ischaemiás szb.	146	103	65	54	100	269
Agyérbetegségek	174	101	55	44	100	394
Érelmeszesedés	219	79	50	42	100	523

Egyéb

Cukorbetegség	134	109	81	60	100	225
Alkoholos májb.	49	154	83	37	100	131
Motoros jármű bal.	55	132	120	52	100	106
Öngyilkosság	69	145	87	30	100	233
Együtt	134	115	70	49	100	271

14. A húsz évesek és idősebbek standard halálozási arányszámai,
vezető halálokonként, (2000–2001)

Nő

Standard mortality rates of female population aged 20 and over by leading
causes of death (2000–2001)

Halálok	0–7. osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen	0–7. osztály a felsőfokú %-ában
Európai standard arányszám (az átlag %-ában)						

Rosszindulatú
daganatok

Ajak	58	182	169	102	100	57
Nyelőcső	61	144	125	91	100	67
Gyomor	132	109	66	94	100	140
Vastagbél	110	119	90	126	100	87
Végbél	108	114	93	89	100	122
Máj	89	121	89	95	100	94
Epe	117	114	76	115	100	102
Gége	66	139	110	81	100	81
Légcső, hörgő, tüdő	73	137	149	165	100	44
Emlő	74	126	152	213	100	35
Női nemi szervek	83	134	115	130	100	64

Keringési

Magas vérnyomás	158	82	34	46	100	342
Ischaemiás szb.	149	90	46	54	100	274
Agyérbetegségek	150	89	46	56	100	270
Érelmeszesedés	169	69	35	49	100	344

Egyéb

Cukorbetegség	132	111	48	47	100	280
Alkoholos májb.	37	190	148	128	100	29
Motoros jármű bal.	56	133	206	236	100	24
Öngyilkosság	73	151	143	124	100	59
Együtt	132	100	66	78	100	169

15. A húsz évesek és idősebbek standard halálozási arányszámai vezető halálokonként, a 0–7 osztályt végzettek, a felsőfokú végzettek %-ában, százezer lakosra (1971, 1979/80, 1989/90, 2000/01)

Férfi

Standard mortality rates of male population aged 20 and over by leading causes of death, values of people with 0–7 years of schooling completed in percentage of people with higher education, per 100 000 inhabitants

Halálok	1971	1979/80	1989/90	2000–01
<i>Rosszindulatú daganatok</i>				
Ajak	120	130	246	245
Nyelőcső	153	129	226	185
Gyomor	232	171	299	297
Vastagbél	39	46	99	166
Végbél	78	75	138	201
Máj	75	87	115	159
Epe	84	82	111	178
Gége	185	177	293	432
Légcső, hörgő, tüdő	121	124	177	202
Prostata	77	90	166	228
<i>Keringési</i>				
Magas vérnyomás	205	165	313	364
Ischaemiás szb.	89	81	148	269
Agyérbetegségek	145	170	305	394
Érelmeszesedés	142	170	304	528
<i>Egyéb</i>				
Cukorbetegség	61	77	148	225
Alkoholos májb.	85	178	191	131
Motoros jármű bal.	66	86	85	106
Öngyilkosság	117	104	196	233
Együtt	116	113	194	271
Összesen	124	122	207	272

16. A húsz évesek és idősebbek standard halálozási arányszámai vezető halálokokként, a 0–7 osztályt végzettek, a felsőfokú végzettek %-ában, százezer lakosra (1971, 1979/80, 1989/90, 2000/01)

Nő

Standard mortality rates of females population aged 20 and over by leading causes of death, values of people with 0–7 years of schooling completed in percentage of people with higher education, per 100 000 inhabitants

Halálok	1971	1979/80	1989/90	2000–01
<i>Rosszindulatú daganatok</i>				
Ajak	69	71	96	57
Nyelőcső	–	62	53	67
Gyomor	306	159	197	140
Vastagbél	39	87	114	87
Végbél	98	97	119	122
Máj	96	249	165	94
Epe	85	148	188	102
Gége	–	64	60	81
Légcső, hörgő, tüdő	35	52	47	44
Emlő	25	36	37	35
Női nemi szervek	88	66	65	64
<i>Keringési</i>				
Magas vérnyomás	484	394	435	342
Ischaemiás szb.	154	167	209	274
Agyérbetegségek	129	219	294	270
Érelmeszesedés	167	208	290	344
<i>Egyéb</i>				
Cukorbetegség	340	242	295	280
Alkoholos májb.	85	88	80	29
Motoros jármű bal.	40	34	38	24
Öngyilkosság	41	36	42	59
Együtt	112	138	167	169
Összesen	117	136	167	162

17. Halálozási arányszámok nem, kor és társadalmi-foglalkozási csoportok szerint, (2000–2001 átlag)

Férfi

*Death rates by sex, age and social-occupational groups
(average values of 2000–2001)*

Males

Korcsoport	Ezer lakosra			Az átlag %-ában		Fizikai a szellemi %-ában
	szellemi	fizikai	összesen	szellemi	fizikai	
0–4	1,37	2,57	2,19	63	117	187
5–9	0,03	0,25	0,18	15	140	953
10–14	0,10	0,31	0,24	42	130	312
15–19	0,29	0,66	0,55	52	120	231
20–24	0,62	1,01	0,92	67	110	163
25–29	0,50	1,32	1,10	45	120	265
30–34	0,87	2,24	1,87	46	120	258
35–39	1,33	4,06	3,36	40	121	305
40–44	2,76	8,43	7,05	39	120	306
45–49	4,37	13,07	10,84	40	121	299
50–54	7,34	18,27	15,14	48	121	249
55–59	10,68	25,20	20,89	51	121	236
60–64	16,26	34,62	29,64	55	117	213
65–69	24,34	47,08	40,97	59	115	193
70–74	35,92	66,65	57,63	62	116	186
75–79	55,09	96,87	85,13	65	114	176
80–84	80,08	137,15	120,71	66	114	171
85–X	133,99	231,00	206,88	65	112	172
Összes standard	6,21	12,70	11,91	57	116	205

18. Halálozási arányszámok nem, kor és társadalmi-foglalkozási csoportok szerint, (2000–2001 átlag)

Nő

*Death rates by sex, age and social-occupational groups
(average values of 2000–2001)*

Females

Korcsoport	Ezer lakosra			Az átlag %-ában		Fizikai a szellemi %-ában
	szellemi	fizikai	összesen	szellemi	fizikai	
0–4	1,22	2,12	1,83	67	116	174
5–9	0,09	0,15	0,13	72	117	163
10–14	0,10	0,19	0,16	64	122	190
15–19	0,17	0,29	0,26	65	113	174
20–24	0,30	0,33	0,31	96	105	110
25–29	0,33	0,45	0,39	85	116	136
30–34	0,48	0,84	0,66	73	128	174
35–39	0,96	1,89	1,42	67	133	198
40–44	1,77	3,52	2,68	66	131	198
45–49	2,94	5,52	4,27	69	129	188
50–54	4,25	7,31	5,80	73	126	172
55–59	5,87	10,06	8,17	72	123	171
60–64	7,62	14,61	11,99	64	122	192
65–69	11,79	22,11	18,84	63	117	188
70–74	18,30	36,21	31,02	59	117	198
75–79	31,33	62,28	54,56	57	114	199
80–84	48,56	99,85	87,11	56	115	206
85–X	95,93	213,78	186,93	51	114	223
Összes standard	3,61	7,04	5,96	61	118	195

19. Házasságkötési arányszámok 2000-2001 átlaga a feleség kora, családi állapota és iskolai végzettsége szerint
Average values of marriage rates in 200–2001, by the age, marital status and educational status of the wives

Feleség kora	0–7. osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen
Ezer nem házas nőre jutó házasságkötés					
15–19	13	10	12	0	11
20–24	26	63	45	97	55
25–29	20	56	83	117	78
30–34	15	34	52	73	46
35–39	8	20	28	35	25
40–49	5	10	14	23	13
15–49	13	27	41	74	36
Ezer nem házas nőre jutó házasságkötés az átlag %-ában					
15–19	115	92	109	0	100
20–24	48	115	82	176	100
25–29	25	72	106	150	100
30–34	32	74	114	160	100
35–39	34	80	113	138	100
40–49	38	77	108	177	100
15–49	36	74	113	206	100
Ezer hajadon nőre jutó házasságkötések száma					
15–19	13	10	12	–	11
20–24	26	62	45	96	54
25–29	18	53	82	117	78
30–34	11	32	49	52	43
35–39	6	13	25	31	20
40–49	2	5	8	10	7
15–49	13	28	44	83	39
Teljes házasságkötési arány	0,25	0,37	0,49	0,82	0,47
Ezer hajadon nőre jutó házasságkötések száma az átlag %-ában					
15–19	115	91	108	0	100
20–24	47	116	83	178	101
25–29	23	68	105	150	100
30–34	25	74	114	121	100
35–39	30	66	123	153	100
40–49	29	71	114	143	100
15–49	33	72	114	212	100
Teljes házasságkötési arány	53	79	104	174	100

20. Válások aránya a feleség kora és iskolai végzettsége szerint,
(2000–2001 átlag)

*Divorce rates by the age and educational status of the wives
(average values of 2000–2001)*

Feleség kora	0–7. osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen
Ezer házas nőre jut válás					
15–19	11	19	17	0	18
20–24	17	30	33	20	31
25–29	14	25	28	22	26
30–34	14	20	22	19	21
35–39	10	16	17	16	16
40–49	7	9	11	12	10
15–49	10	16	18	15	17
Teljes válási arány	0,22	0,37	0,40	0,27	0,38
Az átlag százalékában					
15–19	60	103	92	0	100
20–24	54	97	108	66	100
25–29	54	98	107	83	100
30–34	68	95	105	89	100
35–39	61	97	104	98	100
40–49	69	94	113	115	100
15–49	59	97	107	90	100
Teljes válási arány	58	97	105	71	100

21. *Élveszületési arányszámok az anya kora és iskolai végzettsége szerint,
(2000–2001 átlag)*

*Live birth rates by the age educational status of the mothers
(average values of 2000–2001)*

Anya kora	0–7. osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen
Ezer nőre jutó élveszületések száma					
15–19	82	22	8	-	23
20–24	157	107	39	39	68
25–29	100	87	96	101	93
30–34	62	43	56	90	56
35–39	32	17	18	30	20
40–44	7	3	3	5	4
45–49	0	0	0	0	0
15–49	58	37	35	46	38
Teljes termékenységi arány	2,20	1,39	1,10	1,38	1,32
Az átlag százalékában					
15–19	357	96	36	-	100
20–24	231	157	57	57	100
25–29	108	94	104	109	100
30–34	110	76	100	161	100
35–39	157	84	91	147	100
40–44	185	91	80	144	100
45–49	216	102	53	170	100
15–49	152	98	91	121	100
Teljes termékenységi arány	167	105	83	105	100
Házasságon kívül születettek aránya (%)					
15–19	90	70	47	-	73
20–24	70	40	25	11	36
25–29	56	28	17	9	21
30–34	45	29	20	11	22
35–39	38	35	26	17	27
40–44	44	35	32	21	32
45–49	38	38	39	16	33
15–49	68	38	21	11	30

22. Élveszületési arányszámok az anya kora, családi állapota és iskolai végzettsége szerint, (2000–2001)
Live birth rates by the age, marital status and educational status of the mothers (2000–2001)

Anya kora	0–7. osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen
Ezer házas nőre jutó élveszületések száma					
15–19	303	423	445	0	415
20–24	196	205	230	214	214
25–29	109	108	158	214	140
30–34	70	43	64	115	63
35–39	36	15	18	33	20
40–44	7	3	3	5	3
45–49	0	0	0	0	0
15–49	49	46	55	65	52
Ezer házas nőre az átlag százalékában					
15–19	73	102	107	0	100
20–24	92	96	108	100	100
25–29	78	77	113	153	100
30–34	111	68	101	182	100
35–39	179	75	92	164	100
40–44	197	90	79	146	100
45–49	270	96	50	218	100
15–49	94	89	105	125	100
Ezer nem házas nőre					
15–19	76	16	4	0	17
20–24	145	62	11	5	31
25–29	94	58	33	15	41
30–34	54	43	38	34	40
35–39	27	22	18	20	21
40–44	7	4	3	6	4
45–49	0	0	0	0	0
15–49	63	28	15	14	23
Ezer nem házas nőre az átlag százalékában					
15–19	451	94	24	0	100
20–24	472	203	36	17	100
25–29	230	142	80	38	100
30–34	135	107	94	85	100
35–39	128	105	89	98	100
40–44	160	92	83	153	100
45–49	163	124	65	85	100
15–49	270	122	62	58	100

*23. Élveszületési arányszámok az anya kora és társadalmi csoportja szerint,
(2000–2001 átlag)*

*Live birth rates by the age and social status groups of the mothers (average
values of 2000–2001)*

Korcsoport	Szellemi	Fizikai	Összesen	Szellemi	Fizikai	Összesen	Szelle- mi/fizikai %
	Ezer megfelelő korú nőre			Az átlag százalékában			
15–19	3,5	31,2	22,9	15	136	100	11
20–24	42,4	85,1	67,9	62	125	100	50
25–29	91,8	94,3	93,3	98	101	100	97
30–34	64,1	48,0	56,2	110	83	100	133
35–39	22,2	18,4	20,3	109	91	100	121
40–44	3,6	3,6	3,6	100	99	100	101
45–49	0,1	0,2	0,2	98	109	100	50
Teljes termé- kenységi arány	1,14	1,41	1,32	86	107	100	81

*45. Termékenység kohorszontként
Fertility by birth cohorts*

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyermek
	gyermek született százalékban					
1885	17	14	16	14	39	328
1890	18	15	17	15	35	300
1895	21	17	17	14	31	274
1900	21	17	19	14	29	266
1905	21	19	20	14	26	251
1910	19	21	23	15	22	236
1915	18	22	25	15	20	226
1920	15	23	29	16	17	219
1925	13	24	33	16	14	208
1930	12	26	38	14	10	195
1935	10	29	41	12	8	189
1940	9	27	45	12	7	187
1945	8	23	49	14	6	188
1950	8	20	52	15	5	194
1955	7	21	52	15	5	194
1960	9	20	49	16	6	197
1965	10	22	46	15	7	192
1970	18	28	36	13	5	168

24. Gyermekszám bizonyos korban
Number of children at a certain age

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyermek
	gyermek született százalékban					
30 éves korban						
1885	24	18	18	16	24	219
1890	27	19	20	16	18	191
1900	27	20	21	15	17	186
1905	30	22	21	13	14	170
1910	30	25	22	12	11	157
1915	28	26	23	13	10	158
1920	24	28	27	13	9	162
1925	19	29	29	14	9	170
1930	16	30	34	12	8	170
1935	14	34	36	11	5	162
1940	15	34	38	9	4	157
1945	14	30	43	9	4	160
1950	14	24	48	11	3	169
1955	14	26	47	10	3	164
1960	14	26	47	10	3	165
1965	17	26	43	11	4	162
1970	24	30	34	8	3	131
35 éves korban						
1885	20	15	17	15	33	272
1890	21	16	18	16	29	252
1900	23	18	19	15	25	231
1905	24	20	21	14	31	205
1910	21	22	23	15	19	203
1915	21	23	26	14	16	199
1920	17	24	28	16	15	204
1925	15	24	32	16	13	200
1930	12	27	37	14	10	189
1935	11	29	41	12	7	183
1940	11	28	43	12	6	180
1945	11	24	48	13	4	181
1950	11	20	51	13	5	184
1955	9	22	52	13	4	184
1960	10	21	49	15	5	188
1965	14	23	43	13	7	182
1970 min.	21	28	35	11	5	156
1970 max.	16	28	39	12	4	162

24/a Gyermekszám bizonyos korban (folytatás)
Number of children at a certain age (continuation)

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyermek
	gyermek született százalékban					
50 éves korban						
1885	16	14	17	14	39	327
1890	18	15	17	14	35	300
1900	21	17	19	14	29	266
1905	20	19	20	15	26	251
1910	19	21	23	15	22	236
1915	18	22	25	15	20	225
1920	15	22	29	16	18	222
1925	13	24	33	16	14	208
1930	12	26	38	14	10	195
1935	10	29	41	12	8	189
1940	9	27	45	12	6	187
1945	8	24	49	13	6	188
1950	8	20	52	15	5	194
1955	7	21	52	15	5	194
1960	9	20	49	16	6	197
1965	10	22	46	15	7	192
1970 min.	18	28	36	13	5	168
1970 max.	11	27	41	15	6	184

25. Termékenység kohorszonként iskolai végzettség szerint
Cohort fertility by educational status

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyer- mek	Az átlag %-ában
	gyermeke született százalékban						
0–7 osztályt végzett							
1870	14	12	13	13	48	402	108
1875	13	10	14	13	50	409	108
1880	14	12	14	14	46	375	107
1885	15	13	16	15	41	342	107
1890	17	16	18	15	34	307	106
1895	17	16	19	15	33	289	108
1900	16	17	21	15	31	281	108
1905	16	20	23	15	26	261	108
1910	15	21	25	15	24	248	106
1915	14	21	27	16	22	244	110
1920	12	21	30	17	20	234	109
1925	11	21	34	18	16	231	113
1930	9	20	37	18	16	232	120
1935	8	18	37	18	19	248	132
1940	9	13	33	20	25	273	145
1945	13	10	25	20	32	292	153
1950	19	10	19	17	35	295	152
1955	20	11	19	18	32	276	142
1960	21	11	15	17	36	286	145
8 osztályt végzett							
1870	19	21	22	14	24	248	67
1875	24	19	19	15	23	218	57
1880	28	20	20	14	18	196	56
1885	32	20	22	13	13	168	53
1890	36	22	21	11	10	144	50
1895	39	25	21	9	6	127	47
1900	40	25	20	8	7	123	47
1905	37	25	22	9	7	130	54
1910	31	26	25	11	7	146	63
1915	24	26	28	13	9	166	75
1920	19	28	33	13	7	168	79
1925	14	28	37	13	8	174	85
1930	10	29	42	13	6	180	93
1935	7	29	46	13	5	181	96
1940	6	24	49	14	7	192	102
1945	5	19	51	19	6	210	110
1950	6	17	52	18	7	207	107
1955	6	18	52	18	6	204	105
1960	6	18	49	19	8	209	106

25/a Termékenység kohorszontként iskolai végzettség szerint (folytatás)
 Cohort fertility by educational status (continuation)

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyer- mek	Az átlag %-ában
	gyermeke született százalékban						
Középiskolát végzett							
1870	35	26	13	11	15	181	49
1875	35	22	16	11	16	176	46
1880	42	15	17	12	14	151	43
1885	41	19	20	10	10	141	44
1890	45	20	20	9	6	116	40
1895	45	22	19	8	6	110	41
1900	44	24	20	8	4	111	43
1905	43	22	21	9	5	116	48
1910	36	22	23	12	7	138	59
1915	29	23	27	13	8	153	69
1920	25	27	31	12	5	147	69
1925	23	33	33	9	2	139	68
1930	18	38	36	7	1	139	72
1935	13	38	41	6	2	142	76
1940	11	32	47	8	2	157	84
1945	6	26	55	10	3	177	93
1950	9	24	56	10	1	172	89
1955	8	25	55	10	2	173	89
1960	9	22	53	14	2	176	89
Felsőfokú végzettségű							
1870	50	20	10	10	10	80	22
1875	43	23	10	13	11	130	34
1880	48	17	17	13	5	117	34
1885	50	20	19	6	5	101	32
1890	55	18	17	5	5	83	29
1895	56	20	16	5	3	78	29
1900	54	19	15	7	5	90	35
1905	50	18	17	9	6	106	43
1910	43	18	22	11	6	122	52
1915	35	21	26	11	7	138	62
1920	32	25	28	10	5	133	62
1925	27	31	33	8	1	131	64
1930	22	34	36	7	1	136	70
1935	19	34	39	6	2	132	70
1940	16	29	45	8	2	150	80
1945	12	26	51	9	2	166	87
1950	13	25	50	10	2	163	83
1955	11	24	52	11	2	169	87
1960	12	24	51	12	1	170	86

26. Termékenység kohorszontként társadalmi-foglalkozási csoport szerint
Cohort fertility by social-occupational groups

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyer- mek	Az átlag %-ában
	gyermeke született százalékban						
Mezőgazdasági fizikai							
1870	6	12	13	11	58	450	121
1875	8	9	14	14	55	452	119
1880	8	10	14	15	53	419	120
1885	9	11	16	15	49	383	120
1890	11	13	18	16	42	347	120
1895	12	14	19	16	39	331	124
1900	12	15	21	17	35	318	122
1905	12	17	23	17	31	297	123
1910	11	18	25	17	29	281	121
1915	11	19	26	18	26	272	123
1920	10	19	30	19	22	252	118
1925	10	19	34	19	18	237	116
1930	8	19	39	18	16	233	120
1935	6	18	43	18	15	233	124
1940	5	16	44	20	15	239	127
1945	5	14	42	22	17	251	131
1950	5	14	46	22	13	238	123
1955	5	14	46	22	13	234	121
1960	5	14	44	24	16	260	120
Nem mezőgazdasági fizikai							
1870	19	13	12	13	43	375	101
1875	19	11	14	12	44	364	96
1880	22	13	13	12	40	328	94
1885	22	14	15	13	36	298	93
1890	23	17	17	13	30	263	91
1895	24	18	19	13	26	243	91
1900	23	20	20	14	23	238	92
1905	22	22	22	13	21	225	93
1910	19	23	24	14	20	221	95
1915	17	23	27	15	18	222	100
1920	14	23	31	16	16	218	102
1925	13	23	35	16	13	209	102
1930	10	25	40	15	10	206	106
1935	7	25	44	15	9	204	109
1940	7	23	47	15	8	203	108
1945	6	18	51	17	8	209	109
1950	6	18	51	18	7	208	107
1955	6	18	52	17	7	204	105
1960	7	19	48	18	8	207	106

26/a Termékenység kohorszontként társadalmi-foglalkozási csoport szerint
(folytatás)

Cohort fertility by social-occupational groups (continuation)

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyer- mek	Az átlag %-ában
	gyermeke született százalékban						
Szellemi (közép- és alapfokú végzettséggel)							
1870	22	17	19	14	18	270	73
1875	17	17	17	16	33	295	78
1880	22	17	20	14	27	253	72
1885	25	18	21	14	22	220	69
1890	29	21	22	13	15	185	64
1895	32	24	21	11	12	159	59
1900	34	24	22	10	10	149	57
1905	33	25	22	10	10	147	61
1910	30	25	25	12	8	151	65
1915	25	26	28	13	8	160	72
1920	20	28	32	13	7	162	76
1925	19	32	35	10	4	150	74
1930	15	37	38	8	2	148	76
1935	12	38	42	7	1	149	79
1940	11	33	47	7	2	157	84
1945	8	26	55	10	1	170	89
1950	9	24	55	10	2	172	89
1955	8	25	55	10	2	174	90
1960	8	25	52	12	3	176	89
Szellemi (felsőfokú végzettséggel)							
1870	50	25	10	10	5	100	27
1875	43	25	11	11	10	129	34
1880	48	17	18	11	6	119	34
1885	50	21	19	6	4	100	31
1890	56	19	17	5	3	84	29
1895	56	21	17	5	1	79	31
1900	54	19	15	7	5	90	35
1905	50	19	17	10	4	105	43
1910	46	18	22	11	3	122	52
1915	35	21	26	11	7	138	62
1920	32	25	28	10	5	133	62
1925	23	31	34	9	3	141	69
1930	20	33	38	7	2	142	73
1935	19	33	39	7	2	141	75
1940	16	28	46	9	1	151	80
1945	13	25	51	10	1	164	86
1950	11	24	53	10	2	167	86
1955	10	24	53	11	2	172	89
1960	11	24	51	12	2	172	87

27. Termékenység kohorszontként lakóhely szerint
Cohort fertility by the place of residence

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyer- mek	Az átlag %-ában
	gyermeke született százalékban						
Budapest							
1870	22	19	17	15	27	276	74
1875	20	16	18	14	32	283	74
1880	23	17	19	14	27	257	74
1885	26	20	20	13	21	221	69
1890	29	22	20	12	17	187	65
1895	33	25	20	10	12	162	60
1900	34	27	20	9	10	149	57
1905	33	29	21	9	8	142	59
1910	30	29	23	10	8	144	62
1915	26	29	26	11	8	150	68
1920	22	31	29	11	7	152	71
1925	22	35	31	9	3	143	70
1930	18	40	32	7	3	141	73
1935	16	43	32	6	3	139	74
1940	15	37	38	7	3	147	78
1945	12	32	44	9	3	161	84
1950	13	29	45	10	3	161	83
1955	13	30	44	10	3	163	84
1960	16	31	39	11	3	157	80
Városok							
1870	17	11	13	13	46	392	106
1875	15	11	12	13	49	398	105
1880	18	12	14	13	43	350	100
1885	19	14	16	15	36	316	99
1890	20	16	18	14	32	282	98
1895	22	17	19	14	28	260	97
1900	21	18	21	14	26	251	97
1905	21	20	23	14	22	235	97
1910	19	21	25	15	20	226	97
1915	17	21	27	16	19	222	100
1920	15	22	31	17	15	213	100
1925	14	24	36	15	11	198	97
1930	10	27	40	14	9	193	99
1935	8	29	45	12	6	187	99
1940	8	26	49	12	5	186	99
1945	7	21	54	13	5	190	99
1950	7	20	55	14	4	190	98
1955	7	21	54	14	4	188	97
1960	7	22	51	15	5	190	96

27/a Termékenység kohorszontként lakóhely szerint (folytatás)
 Cohort fertility by the place of residence (continuation)

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyer- mek	Az átlag %-ában
	gyermeke született százalékban						
Községek							
1870	11	13	13	10	53	423	114
1875	11	9	14	14	52	425	112
1880	12	11	13	14	50	399	114
1885	12	11	16	15	46	370	116
1890	13	13	17	15	42	337	117
1895	13	13	19	16	39	322	120
1900	13	15	21	17	34	310	119
1905	13	17	23	17	30	290	120
1910	12	19	25	17	27	273	117
1915	11	19	27	18	25	262	118
1920	11	20	31	18	20	245	114
1925	10	20	36	18	16	228	112
1930	8	21	41	17	13	220	113
1935	6	22	46	16	10	215	114
1940	6	20	49	16	9	212	113
1945	6	17	51	17	9	214	112
1950	6	16	52	18	8	211	109
1955	6	16	53	17	8	209	108
1960	6	17	50	18	9	215	109

FIGYELŐ

RÖVID ÁTTEKINTÉS PROF. EM. DR. KOVACSICS JÓZSEF SZAKIRODALMI MUNKÁSSÁGÁRÓL

„Alkotás a társadalomtudományok határán” – e címmel jelent meg 2001-ben az a tanulmánykötet, melyben *Dr. Kovacsics József* emeritus professzort, az ELTE Állam- és Jogtudományi kara tanárát, a Központi Statisztikai Hivatal főtanácsosát nyolcvanadik születésnapján köszöntötték pályatársai, egykori tanítványai. A cím jól jellemzi a tudós professzor kimagasló tudományos tevékenységét, melynek eredményeként a múlt század második felétől kezdődő időszakban – egészen tavaly bekövetkezett elhunytáig – több tudományterületen is maradandó értékeket hozott létre. Erről tanúskodhat munkásságának áttekintése is, melyet könyvtárosként, statisztikusként, jogi, műegyetemi hallgatókat és rendőrtisztai főiskolásokot oktatóként, valamint helytörténeti kutatóként végzett.

Oktatói pályája során tizenkét tankönyv összeállításában vett részt, valamint nyolc egyetemi jegyzettel is gazdagította a felsőoktatás tananyagát. Előbbiekből hét, utóbbiakból pedig kettő másokkal közösen készült. Ezek mellett tizenhét tudományos könyvet írt, kilencet társszerzőkkel. E könyvek közül tizenegy lexikális szerkezetben közöl anyagot hazánk településeiről, nyolc mű pedig része annak a mai magyarországi megyéket bemutató sorozatnak, amelynek szerkesztői munkáit ő végezte, s amelynek bevezető ismertető fejezetét is ő vetette papírra. Ezen túl tizenkilencre tehető a szerkesztésében megjelent különféle könyvek száma, melyek közül egy német nyelvű. Kilenc száma jelent meg annak a francia-német-angol periodikának, melyet szintén ő szerkesztett, ezek némelyikében helyet kapott egy-egy saját cikke is.

Pályafutása során százharmincegy magyar és hatvanhat idegen nyelvű tanulmánya jelent meg főként francia, német és angol nyelven, ebből 7 társszerzővel készült. Ezen túl kilenc könyv ismertetésére is vállalkozott.

Műveinek kiadása – azok témájából eredően – túlnyomórészt a Tankönyvkiadóhoz, az Akadémiai kiadóhoz, egyetemi kiadókhoz, a statisztikai, jogi, belügyi és más államigazgatási intézményekhez, illetve azok szakfolyóirataihoz (pl. e folyóirathoz) kötődik elsősorban. Emellett egyes cikkei gazdagították napilapok, valamint könyvtáros, történettudományi, földrajzi, számítógép-tudományi, szak- és ismeretterjesztő folyóiratok hasábjait is.

Kovacsics Józsefnek a tudományos kérdésekhez való alkotói, kutatói hozzáállását a komplex látásmód jellemezte. Ebből adódóan az általa létrehozott irodalom tárgykörök szerint sorra véve különféle megközelítésekben is csak átfedésekkel csoportosítható, de az megállapítható, hogy a táblázatban felsoroltak a legjellemzőbbek (egy-egy művet besorolva minden olyan témába, amelyet érdemben érint, azok oldalterjedelmét a majd 22 ezret kitevő összes oldalszámhoz viszonyítva, a nagyságrendeket jellemző kerekített adatokkal):

A tárgykör		A megjelent publikációk száma, db	
megnevezése	aránya százalékban	itthon	külföldön
Történeti demográfia, történeti statisztika	56	97	15
Statisztika, demográfia, településdemográfia, településstatisztika, lakásstatisztika, igazságügyi-, kriminálstatisztika, statisztikatörténet	25	72	17
Helytörténet, helységnévtörténet, urbanisztika	37	37	4
Szervezéstudomány, munka-, igazgatás- és információszervezés; államigazgatás	17	68	4
Informatika (számítástechnika), jogi informatika	12	19	7
Tudomány- és oktatásmélet, illetve -szervezés, könyvtártudomány	2	19	3

Az életmű ilyen kvantitatív megközelítésű jellemzése is alátámasztja azt a tudományos közéletben mintegy általánosan elfogadott véleményt, hogy Kovacsics professzor tevékenységének legkiemelkedőbb eredményei a történeti demográfia és a történeti statisztika szakterületeihez köthetők, mintegy külön fejezetet nyitva a magyar tudománytörténetben, mindamelllett, hogy a szerző további szakterületeken végzett munkássága önmagában is jelentős. Hozzátehető még e megállapításhoz, hogy a helytörténeti kötetek és tanulmányok is túlnyomórészt történeti demográfiai jellegűek.

1957-ben jelent meg szerkesztésében „A Történeti Statisztika forrásai” c. kötet, 1963-ban a „Magyarország történeti demográfiája”. Mindkét mű létrejött olyan felismerésen alapul, amelyek Kovacsics József tudományszervezői kvalitásait jellemzik.

Kutatásai során tanulmányozva a történeti statisztika kérdéseit, válaszait, kifinomult az a későbbiekben is állhatatosan képviselt véleménye, hogy a történeti források kritikai feltárása, több forrás összehasonlító elemzése és lehetőleg minél több fellelhető forrás bevonása egy adott téma kidolgozása során elsődleges feltétele az eredményességnek. Ehhez szükség van az írásos források számbavételére, azok értékelésére a felhasználhatóság szempontjából és hozzáférhetőségük ismeretére. Az elsőként említett mű ezt célozva és tárgyalva egy olyan kézikönyvként került be a tudományos életbe, amelyet napjainkig az alpművek között tartanak számon.

Másik felismerése a hazánk népességtörténetét tárgyaló kutatásokkal kapcsolatban fogalmazódott meg az ötvenes években, testet öltve a másodikként említett 1963-as kötetben: a különböző történeti korszakokra és eltérő földrajzi területekre vonatkozó kutatási eredmények együttes értékelése, a különböző szakterületekről e témába „érkező” kutatók véleményének, kutatási módszerének megismerése, szembevetése révén olyan fórum alakulhat ki, amely termékenyítőleg hat abban a folyamatban, amelynek végső, távlati célja a Kárpát-medence térségében a demográfiai folyamatok átfogó, de egyben minél részletesebb feltárása a Honfoglalástól kezdődően. Ennek szellemében került megszerkesztésre a „Magyarország történeti demográfiája”, megszólaltatva a témában kompetens szakembereket. Azonos címmel ugyancsak ezt célozta a közben eltelt negyven év újabb kutatásait is felhasználva az ezredfordulón megjelent „Millecentenáriumi előadások”-at tartalmazó kötet is.

Megemlítendő, hogy a népességtörténeti kérdések taglalása során a szerző mindig külön gondot fordított az éppen górcső alá vett térségben a magyarsággal együtt élő más nemzetiségek viszonyainak tárgyalására is. E gondolat jegyében fogant az az általa szerkesztett kiadvány is, amely az 1992-ben lezajlott nemzetiségi statisztikai konferencia előadásait adja közre. Ez tárgyalja a Kárpát-medence magyarságának és a hazai kisebbségeknek huszadik századi lélekszámát, valamint az azt befolyásoló tényezőket. Az üléssorozat a térség országai által elfogadott, a nemzetiségi statisztikában való együttműködésre vonatkozó határozatok elfogadásával zárult, mely kötelezettségvállalások szövege függelékként szerepel a műben.

Az előbb említett távlati elképzelést is szolgálják Kovacsics professzornak a történeti demográfiai, de ugyanakkor hely- és helynévtörténeti vonatkozásban is legsajátosabb, hazai viszonylatban műfajteremtő vállalkozásának, a helytörténeti lexikonoknak, majd későbbiekben annak leegyszerűsített, de legfőbb tartalmi elemeit megtartó változatának, a történeti statisztikai helységnévtárnak többnyire vaskos kötetei. 1964-ben jelent meg Veszprém megye helytörténeti lexikona, a második kötete 1988-ban látott napvilágot, más megyék és városkörnyékek is feldolgozásra és részben publikálásra kerültek, 2001-ben pedig a Baranya megyei népességtörténeti lexikon volt a kutató életének utolsó nagyobb lélegzetű alkotása. A történeti statisztikai helységnévtárak a mai országterület mind a 19 megyéjéről megjelentek. E lexikonok lényege röviden abban foglalható össze, hogy a munkában sorozatszerkesztőként, de szerzőként is részt vállaló Kovacsics professzor több tudományterület képviselőinek munkáját – így történészek, helytörténészek, geográfusok, nyelvészek, levéltárosok, statisztikusok, közigazgatási szakemberek ez irányú kutatómunkáját – irányítva a honismereti irodalmat olyan kézikönyvekkel gazdagította, amelyek az alábbi, gyakran forrásértékű adatokat adják közre településként:

- helységnévtörténet (az 1898–1912 között országosan végbement helynévtörzskönyvezést is feldolgozva) a megtelepüléstől kezdődően, lakott külterületek névállománya;
- népességtörténet, nemzetiségi viszonyok alakulása;
- birtokviszonyok alakulása, közigazgatás-történet (megye-, vagy városkörnyéki szinten is).

Sokoldalú lexikális adattartalmuk, hasznos, máshol nem, vagy csak nehezen fellelhető információk révén e sorozatok számos tudományág kutatóinak, valamint a közigazgatásban dolgozóknak is sok esetben nyújtanak segítséget. E mellett a hely- és népességtörténettel foglalkozók számára módszertani iránymutatásul is szolgálhatnak.

A történeti statisztika terén kifejtett irodalmi tevékenységét vizsgálva szintén ide kívánczok a megemlítése annak a sorozatnak, amelyet a KSH könyvtárának igazgatójaként Történeti Statisztikai Közlemények címmel indított útjára még az ötvenes években. A külföldön már korábban létező folyóiratok példáját hasznosítva, idegen nyelvű fórumként pedig az angolra, franciára és németre fordított cikkeket közreadó „Review of Historical Demography” periodika arról a szintén említésre méltó elgondolásról tanúskodik, hogy a honi történeti statisztika művelésének eseményeiről érdemes és fontos hírt adni hazánkon kívül is.

A folyamatok, jelenségek közti összefüggések felismerésére és láttatására irányuló képességét már az 1950-es években kamatoztatta, amikor érdeklődése homlokterébe

került a községek, városok és az ott élő népesség fejlődésének problematikája. Munkásságára más eredmények mellett a Statisztikai Szemlében „Közigazgatás és népesség” címen e tárgyban megjelent tanulmánya is felhívta az akkori megyereform döntéshozói-nak figyelmét, így településdemográfiai szakértőként vehetett részt e ma már történelmi horderejűnek számító eseményben.

A professzor nevéhez (is) fűződő tankönyvek elsősorban a statisztikai oktatást szolgálják, ezek közül az 1974-ben megjelent és további három kiadást megért tankönyvéért dívdíjat vehetett át. A napjaink demográfusképzését szolgáló 1996-ban készült Demográfia tankönyvben is több fejezet szerzője volt. Az 1954-ben megjelent „Város és községstatisztika”, az 1961-es, *Hoóz István* professzorral közösen írt „Igazságügyi statisztika”, az 1970-es „Bevezetés a szervezéstudományba”, az 1977-es „A közigazgatás statisztikája és organometriája” c. tankönyvek mind egy-egy olyan tudományterület-be nyújtanak betekintést, melynek megteremtésében *Kovacsics* professzor érdemei elvülhetetlenek.

Így azon elsők között volt, akik felismerve jelentőségét, szorgalmazták a számítástechnika vívmányainak kihasználását a jogi és a közigazgatási képzésben, kutatásban és gyakorlatban. De a történeti demográfia területén szerzett érdemei mellett legfontosabb és legáltalánosabb felismerései a közigazgatásnak az igazgatás- és szervezéstudományi (és egyben statisztikai) szemléletű megreformálásával függenek össze.

Kandidátusi disszertációját „Államtudomány és statisztika” címmel készítette. Az állam- és jogtudományok doktora tudományos fokozatot pedig a közigazgatási munka hatékonyságának gyakorlati példára épülő elemzésével érte el. Erről szóló 1972-ben készült értekezésének címe „A tanácsi munka hatékonyságának mérése”. Ezt 1980-ban átdolgozott formában „Bevezetés az államigazgatási informatikába” néven könyvként is közreadták. Ide vonatkozó kutatásaiban nyomon követte a hivatali ügyiratmozgásokat, majd azokat folyamatábrán, az általa kidolgozott gráfokon szemléltetve kritikailag értékelte és modellezte az egyes ügyfajták ügyintézési típusait, felhívta a figyelmet az ésszerűsítés lehetőségeire. Esetenként az adminisztratív eljárások meglepő elmaradottságát, hiányait és logikátlanságát feltáró észrevételeivel és javaslataival széles körben hozzájárult a közigazgatás folyamatainak és szervezetrendszerének racionalizálását célzó törekvések érvrendszerének kiépítéséhez, majd a reformok gyakorlati véghezviteléhez. Az építési beruházások engedélyezési ügymenetének részvizsgálatai például alapját adták annak a ma is érvényben lévő rendelkezésnek, miszerint az építési hatóság folytatja le az engedélyezési eljárást, a többi érintett szakhatóság pedig záros határidőn belül köteles állásfoglalását részére beküldeni.

Végül – bár nem a megjelent írásaira vonatkozik – szakirodalmi tevékenységének részeként említést érdemel, hogy a KSH Könyvtár igazgatójaként az 1950-es években annak köteles példány jogú országos szakkönyvtárrá fejlesztését véghezvitte. Akkorra tehető a Könyvtár nagy statisztikusok bibliográfiáját közreadó sorozatának, valamint a Statisztikai Szemle külföldi szakirodalmi figyelő rovatának elindulása is.

Kígyósi Attila

**A MAGYAR STATISZTIKAI TÁRSASÁG DEMOGRÁFIAI
SZAKOSZTÁLYÁNAK SZAKMAI ÜLÉSSSEL EGYBEKÖTÖTT
TISZTÚJÍTÓ KÖZGYŰLÉSE**

A rendezvény 2004. május 24-én hétfőn Budapesten a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben zajlott le.

A Szakmai programot a Szakosztályba az elmúlt három évben belépett új tagok előadásai képezték. *Földházi Erzsébet* „Válás Magyarországon (múlt-jelen-jövő)” című előadása nyitotta meg a sort, melyben a jelenség dinamikájának bemutatásán túl a válás okaira és következményeire is prezentáció tárgyát képezte. A második előadó *Gödri Irén* volt „A bevándorlók munkaerő-piaci helyzete és társas kapcsolatai” címmel. Mondandójának egyik igen lényeges eleme az volt, hogy – kutatásai szerint – a bevándorlók nem alkotnak marginális réteget a magyar társadalomban. *Kapitány Balázs* a „Tartós házasságok (német-magyar összehasonlítás)” című előadásában bevallotta nem találta meg a tartós házasságok általános receptjét, azonban az életút-szemléletben kifejtett gondolatai nagy tetszést arattak a hallgatóság körében. Az előadásokat követő hozzászólások túlnyomórészt módszertani jellegűek voltak és tetten érhető volt a tapasztalt demográfusok segítő szándéka a fiatal kollégák továbbfejlődése érdekében.

A konferencia második egysége *Spéder Zsolt* leköszönő szakosztályelnök beszámolója volt a Demográfiai Szakosztály elmúlt 3 évi munkájáról. Megállapította, hogy az előző ciklus folyamán a kitűzött stratégiai célokat sikerült megvalósítani. A szakmai közélet élénkítése a társszakmákban pályakezdő fiatalok és középkorúak belépésével valósult meg. A tényleges taglétszám – vagyis a tagdíjat fizetők száma – a 2002. évig 95–105 fő között stabilizálódott és azóta enyhén tovább növekedett. A tisztújítás idején a taglétszám 113 fő volt. Kifejtette, hogy nem látja célszerűnek a taglétszám további jelentős növelését, mert a létszám már elérte azt a kritikus tömeget, amikor hatékony szakmai munka folyhat. Mindez nem jelenti azt, hogy ne várna új tagokat a szakosztályba. Az információ-áramlást, továbbá eredeti gondolatok, elképzelések közkinccsé tételének elősegítését állandó feladatunknak tekintjük – fejtette ki. A 2000. évtől a *Demográfia* című folyóiratot illetménylapként kapják meg az arra igényt tartó szakosztály-tagok. A 2001. évtől szintén illetménylapként kapják a Népeségtudományi Kutatóintézet megújult hírlevelét a „*Korfa*” című negyedévenként megjelenő, az aktuális demográfiai kérdésekről szóló kiadványt. A szakosztály fő tevékenysége a konferenciák és egyéb szakmai rendezvények szervezése és rendezése volt. Többek között neves külföldi professzorok tartottak előadást és kaptak lehetőséget nem minden esetben konvencionális nézeteik kifejtésére. Az saját rendezvények mellett önálló szekcióval szerepelt a Szakosztály a Társaság 2002. évi balatonfüredi konferenciáján, továbbá a társ-szakosztályok közül a Társadalomstatistikai Szakosztállyal közös szimpozionokat rendeztek, arra törekedve, hogy a legaktuálisabb demográfiai problémák folyamatosan a közéleti kérdések között szerepeljenek. A Szakosztály elnöke külön kiemelte a legutolsó rendezvényt, mely során a napjainkban végleges formába fejlődő népesedéspolitikai kormánykonceptiót vitatták meg. A jelenlévő tagság egyhangúlag fogadta el az elnöki beszámolót.

Az összejövetel harmadik nagy egysége a tisztújítás végső fázisának lebonyolítása volt, tehát a Szakosztály elnökének, alelnökeinek és titkárának megválasztása. A Jelölő Bizottság elnöke *Szűcs Zoltán*, a bizottság tagjai *Ulm Gyula* és *Óri Péter* voltak. A szakosztály tagsága ajánlásainak összegyűjtése után véglegesítették a tisztségviselői posztokra jelöltek személyét, akiket a közgyűlés választott meg. A választás eredményeképpen a szakosztályelnöke *Dr. Spéder Zsolt*, alelnöke *Kamarás Ferenc* és *Dr. Elekes Zsuzsanna*, titkára *Dr. Illés Sándor* lett a következő három éves időtartamra.

Illés Sándor

KÖNYVISMERTETÉS

BECSEI JÓZSEF: Népeségföldrajz. Ipszilon Kiadó, Békéscsaba, 2004, 360 p.

Igényes küllemű és művészi kivitelű könyv kerül az Olvasó kezébe *Becsei* professzor műve olvasásakor. A formával a tartalom is összhangban van, hiszen *Sárfalvi Béla*, *Tóth József*, *Eke Pálné*, *Langerné Rédei Mária*, *Dövényi Zoltán* és *Kovács Zoltán* hasonló tárgyú munkáit követően valódi újdonsággal rukkolt elő a szerző. Előljáróban meg kell említeni, hogy szokatlanul széles tematikával lépett túl a hagyományos értelemben vett népeségföldrajzi kereteken. A társudományok korszerű eredményeit igen nagymértékben építette be az egykori emberföldrajzi megközelítésmódból eredeztethető a jelenkori népeségföldrajzi gondolatvilágba.

A könyv tárgyának – nevezetesen a népeségföldrajznak – meghatározásáig (a harmadik fejezetig), hozzávetőlegesen félszáz oldalt kell várnunk. Ezt megelőzően a földrajztudomány és azon belül is a társadalomföldrajz általános kérdéseivel foglalkozott a szerző. Ezzel a megoldással vélhetően a geográfiában kevésbé jártas közönség igényeit kívánta szolgálni és egyfajta tudomány-rendszertani bevezetésnek is tekinthető az első két egység. Gyakorlatilag a harmadik fejezettel is kezdődhetett volna a szűk szakmai közönségnek szóló könyv, hiszen a tárgy és a feladatok meghatározása e helyen történt meg. A negyedik fejezetben, a népeségföldrajz történeti fejlődését mutatta be és helyezte el e tudományszakágat a földrajztudományon belül. Az ötödik fejezetben újra általános, a természet és a társadalom kölcsönhatásaira vonatkozó, kérdések taglalását látja szükségesnek a szerző, hogy azután rátérhessen az emberiség eredetének és elterjedésének bemutatására. A hetedik fejezetben a világ népeségének történeti alakulását vázolja, beépítve a szövegbe néhány alapvető demográfiai fogalom és elmélet ismertetését. *Malthus* tanai és az első demográfiai elmélet bemutatása után hiányérzetünk támadt a tekintetben, hogy az első demográfiai átmenet elméletét kiegészítő, továbbfejlesztő második demográfiai elmületről még megemlítés szintjén sem esik szó. A nyolcadik „A Föld és az emberiség” című fejezet, a fenntartható fejlődés gondolatát állítva a vizsgálódás centrumába, újra üdítő kitekintés populáció tágabb környezetére. A kilencedik fejezetben már elvitathatatlanul a szűk értelemben vett népeségföldrajzi kérdések és problematikák kibontása kezdődik el a népeség területi elhelyezkedésének elemzésével. A népsűrűség és az urbanizáció tárgyalása során e fejezetben is megfigyelhető az egész könyvre is jellemző deduktív tárgyalásmód, vagyis hogy az általánostól az egyes

felé, a globális és kontinentális jellemvonások bemutatása után szűkebb hazánk, Magyarország viszonyainak analízise következik. A tizedik fejezet célja a populáció különböző ismérvek szerinti szerkezetének tárgyalása. A kor, nem, gazdasági aktivitás, iskolai végzettség szerinti struktúra tárgyalását nem követi a családi állapot szerinti statikus megoszlás és az azt kialakító házasságkötési mozgalom folyamatainak, egy önálló alfejezetet igénylő részletes bemutatása. Akár két önálló fejezet formájában szerepelhetne továbbá a könyvben két további demográfiai alapfolyamat, a termékenység és a halandóság térbeliségének kifejtése is.¹ Ehelyett az elmúlt évtizedben jelentős fejlődést felmutató etnikai és vallásföldrajz új eredményei kerültek a könyvbe a tizedik fejezet, vagyis a népesség struktúrája tárgyalásának egyenes folytatásaként. A népességi folyamatok dinamikájának bemutatását a vándormozgalom utolsó (13.) fejezetként való megjelenése illusztrálja. E fejezet igen nagy erénye, hogy a térbeli mobilitási folyamatok teljes körét igyekszik felölelni a valóságos kép kialakítása érdekében. Szó van a nemzetközi vándorlásról, belföldi vándorlásról, településen belüli költözésről és ingázásról is. Mint minden első kiadásban megjelent könyvben apróbb stilisztikai, szerkesztési hiányosságok helyütt is előfordulnak. Ezen utóbbiak közül a zárójelben levő magyarázó szövegnek a karakterméret csökkentése nélküli dőlt betűs szedése szerepel igen gyakran. Ez kissé zavaró lehet az Olvasó számára, hiszen a kiemeléssel a tényleges jelentőségénél nagyobbban ruházzuk fel az adott szövegrészt. A könyvet 56 táblázat és 98 ábra (ebből 17 színes) teszi informatívvá, kiegészítve és illusztrálva a kiemelésre szánt tényeket és összefüggéseket.

Mindent egybevetve, egy kitűnő könyvet írt *Becsei József* professzor, melyet nem csak a geográfus és más szakos egyetemi hallgatók forgathatnak haszonnal, hanem a téma iránt fogékony nagyközönség érdeklődésére is számot tarthat.

Illés Sándor

¹ A szerző melegségére szolgál, hogy a nupcialitás, mortalitás, morbiditás és különösen a fertilitás területi rendjének kutatása a demográfia és a geográfia mostohán kezelt témái közé tartoznak. Megfelelő nagyságrendű és mélységű alap kutatások hiányában a szintézis alkotásának lehetősége sincs meg.

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

AVELLAR, S. – SMOCK, P. J.: *Has the price of motherhood declined over time? A cross-cohort comparison of the motherhood wage penalty.* (Csökkent-e az anyaság ára? Az anyák bérhátrányának kohorszok közti összehasonlítása.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/3. 597–607. p.

A nők gazdasági aktivitása legalább száz éve nő az Egyesült Államokban, és a folyamat az 1960-as évek óta felgyorsult. 1998-ban a hat évesnél fiatalabb gyermeket nevelő házas nők 71 százaléka dolgozott teljes vagy részmunkaidőben. Ugyanakkor kimutatható, hogy az anyák átlagbére alacsonyabb, mint a gyermektelen nőké. A szerzők a bérkülönbség időbeli alakulásának vizsgálatára vállalkoztak. A képzettség, tapasztalat és a munkaviszony hosszának hatását a vizsgálatukban kiszűrték. Két modellt alkalmaztak: a hagyományos legkisebb négyzetek módszerén alapuló modellt, valamint egy egyirányú rögzített hatás modellt. Utóbbi kiszűri a személyek közti nem mért, változatlan különbségek hatását, mint amilyen jelen esetben az anyák és a gyermektelen nők eltérő ambíciója/választása lehet. Az adatok két kohorszra vonatkoznak: az 1968-ban 14–24 éves nőkre és az 1979-ben 14–21 éves nőkre, akiktől az 1975 és 1985, illetve az 1986 és 1998 közti időszakról gyűjtöttek adatokat. Az első kohorsz háromezer, a második ötezer nőből állott.

A gyerekek számának növekedése gyerekenként 1–1,6 százalékkal csökkentette a nők munkabérét és időben (a két kohorsz között) nem lehetett szignifikáns változást kimutatni. A számok az egyéb tényezőket változatlannak véve érvényesek. A tapasztalattal (a munkaviszony hosszával) nőtt a nők bére, és a magasabb végzettségű nők többet kerestek, mint az alacsonyabb végzettségűek. A fekete nők helyzete rosszabb volt, mint a fehéreké. Időben ezek a különbségek sem változtak, egyedül a felsőfokú végzettségű nők javára mutató bérkülönbség nőtt észrevehetően.

Az anyák fizetése a vizsgált kohorszoknál 3,3–3,8 százalékkal maradt el a gyermektelen nőkéétől, és az időbeni változás ilyen megközelítésnél sem bizonyult szignifikánsnak. A bérek a munkában töltött évek során egy ideig emelkedtek. Az iskolai végzettség hatása a 16 évig vagy annál tovább tanuló nőknél volt jelentős. A házas családi állapot és az életkor hatása kohorszonként eltérően befolyásolta a nők fizetését.

A szerzők a várakozással ellentétben (lásd a nők magasabb iskolázottságát és a munkaadók diszkriminatív döntéseinek korlátozását) nem tapasztalták az anyák fizetési elmaradásának csökkenését. Megállapításukat mindkét vizsgált kohorsz és mindkét alkalmazott modell megerősíti. Ráadásul mindez olyan időszakra vonatkozik, amikor a férfiak és a nők viselkedése a munkaerőpiacon egyre inkább hasonlóvá vált. A nők azon erőfeszítése is hatástalannak bizonyult, miszerint a terhesség alatt tovább dolgoztak, és a gyerek megszületése után hamarabb visszamentek dolgozni. A nemek közti egyenlőségről, az azonos előmeneteli lehetőségről aligha lehet ezek után beszélni. Ami pozitívum az az, hogy a nők bérhátrányát kompenzálja az anyasági és gyereknevelési támoga-

tás széles körű elterjedése. A gyerekeket mint „közösségi javakat” (lásd későbbi munkaerő és adófizetők) a társadalom továbbra sem értékeli kellő módon.

Sz. K.

CARLSON, E. – MOURGOVA, M.: *Demographic consequences of social inequality in pregnancy outcomes*. (A társadalmi egyenlőtlenségek terhesség lefolyására gyakorolt hatásának demográfiai következményei.) *Genus*, 2003/3. 11–28. p.

A szerzők 1987 és 1991 között a Cseh Köztársaságban regisztrált 1,4 millió terhesség lefolyását (spontán és művi abortusz, illetve születés) vizsgálták tekintettel a nők társadalmi helyzetére. Mivel sok korai spontán vetélés nem kerül nyilvántartásra, a cikkben értékelt termékenység-kiesés erősen alábecsült értéket ad a magzati veszteségekről. A termékenység-kiesés értékelésére a szerzők a női népesség egy kedvező helyzetben levő csoportja terhessége idejének egy élveszületésre jutó átlagát hasonlítják össze a teljes női népesség hasonló értékével. Az előbbit elérendő célnak tekintve, a különbség jelenti az elkerülhető termékenység-kiesést. A kedvező helyzetben lévők a középfokú végzettségű férjezett nőket jelentik. (A felsőfokú végzettségűeket azért nem választották, mert náluk idősebb korban következik be a terhesség, mint ami a nők átlagára jellemző.) A szerzők tudatában vannak annak, hogy a teljes női népességnek ilyen értelemben kedvezőbb helyzetbe hozását nem lehet célként megjelölni, pusztán a demográfiai következmények mértékét kísérlik meg felmérni.

A középfokú végzettségű férjezett vagy egyedülálló nőknél kevesebb művi abortusz fordult elő, és a javukra mutató különbség a terhesség 10–12. hetében volt a legnagyobb. Az egyedülálló és az alacsonyabb végzettségű nők körében gyakoribb művi abortusszal ráadásul tovább is várnak. A spontán vetélést tekintve hasonlóak az eltérések. A kedvezőtlenebb társadalmi helyzetben levő nőknél gyakoribb spontán vetélés a terhesség második harmadában volt a legkifejezettebb. Az egyedülálló nők körében minden csoportnál gyakoribb volt a spontán vetélés, mint a férjezett nőknél.

A korszülés kockázata a közép- és felsőfokú végzettségű férjezett nőknél jóval kisebb, mint a többiekénél. A különbség a terhesség 25. és 35. hete között érzékelhető, majd a görbék egybefolynak. Más szóval a szüléssel kapcsolatos biológiai folyamatok ekkor már olyan mértékben meghatározók, ami felfedi a társadalmi egyenlőtlenségek hatását. (A közölt ábrák függőleges/gyakorisági tengelyén alkalmazott logaritmikus skála miatt erősen torlódnak a görbék, és nehezen érzékelhetők a különbségek.)

Az elmondottaknak a különböző vizsgált női népességcsoportokra és a teljes női népességre egyenként (művi és spontán abortusz, koraszülés) és a termékenységre egészében gyakorolt hatását iteratív eljárást alkalmazó modellben értékelik a szerzők. Összefoglaló megállapításuk szerint az előforduló terhességek egyharmadát kitevő csoportokban (egyedülálló nők és férjezett, alacsony végzettségű nők) a kockázati tényezők kikapcsolásával az összes élveszületések száma 20 százalékkal emelkedhetne. A másik oldalról nézve a dolgot: a társadalmi egyenlőtlenségek miatt ennyivel kevesebb volt az élveszületés, mint lehetett volna, ha nincsenek ilyen egyenlőtlenségek. Ami a termékenység-kiesés összetevőit illeti, meghatározó szerepe van a művi abortuszoknak, mivel az említett 20 százaléknak a háromnegyede ebből adódik. A mai helyzetet tekintve, a vizsgálat ideje óta a szerzők szerint a társadalmi egyenlőtlenségek aligha csökkentek a

Cseh Köztársaságban az 1990-es évek során. A termékenységi arányt rendkívül alacsonynak minősítik, amin csak keveset változtathatna, ha megvalósulna az egyenlőtlenségek felszámolása.

Sz. K.

SHAW, C.: 2000-based national population projections for the United Kingdom and its constituent countries. (A 2000. év adatain alapuló népesség-előreszámítás az Egyesült Királyságra és annak részeire.) *Population Trends*, 2002/1. 5–13. p.

Az 1998. évi adatokra épült népesség-előreszámítást felváltó mostani változat elsősorban a 2025-ig terjedő időszak változásairól kíván képet adni, de esetenként távolabbra is tekint.

A teljes termékenységi arány az Egyesült Királyságban a 2000. évi 1,64-es értékről 2005-ig várhatóan 1,70-re csökken, majd 1,74-re emelkedik. (A korábbi előreszámítás ennél magasabb értéket tartalmazott.) Angliára és Walesre hasonló, Skóciára alacsonyabb, Észak-Írországra pedig magasabb értékek várhatók. Skóciában 2000-ben is alacsonyabb, míg Észak-Írországból magasabb volt a teljes termékenységi arány, mint az Egyesült Királyság egészét tekintve. Megjegyzendő, hogy 1980 óta a termékenység a népesség reprodukciójához szükséges 2,1-es érték alatt van.

A halandósági arány csökkenésére számítanak: 2025-ig éves átlagban 0,75 százalék lehet a csökkenés, a következő évtizedben, azaz 2035-ig ennek a felével lehet számolni. A születéskor várható átlagos élettartam az Egyesült Királyságban a férfiaknál a 2000. évi 76 évről 2025-re 79 évre, míg a nőknél a 81 év majd 83 évre emelkedik. Az élettartam növekedése lassuló tendenciájú. Angliára, Walesre és Észak-Írországra hasonló értékek, Skóciára 1–2 évvel rövidebb élettartam jellemző, illetve várható 2025-ig.

A nemzetközi vándorlás egyenlege várhatóan évi 135 ezer fővel növeli a népességet. A bevándorlók döntően Angliában, és kisebb mértékben Walesben telepednek le, Skóciát és Észak-Írországot pedig gyakorlatilag nem érinti ez a folyamat. A vándorlási egyenleg 1982 óta pozitív, értéke viszont évenként erősen változott. Az előreszámításban szereplő értéktől is várhatók kisebb-nagyobb évenkénti eltérések.

Az Egyesült Királyság népessége a 2000. évi közel 60 millióról 2025-re 65 millióra emelkedhet. A növekedés kétharmada a bevándorlásból adódik. A népesség várhatóan 2040-ben 66 millióval csúcst ér el, majd fokozatosan csökkenve 2070-re 64 millió lesz. A korcsoportonkénti számok alakulása a népesség előregedését vetíti előre. Az életkorra vonatkozó medián a 2000. évi 37 évről 2025-re 42 év fölé emelkedhet. A 16 éven aluliak száma 2011-ig csökken, majd állandósul. A munkavállalási korú népesség száma emelkedni fog, aminél a nyugdíjkorhatár tervezett emelését is figyelembe vették. (Jelenleg a férfiaknál 65, a nőknél 60 év a nyugdíjkorhatár, ami egységesen 65 év lesz.) A nyugdíjaskorúak száma 2011-ig várhatóan 11 százalékkal nő, ezt követően azonban már kisebb lesz a növekedés, tekintettel a női nyugdíjkorhatár akkorra tervezett emelésére. 2025 után viszont újabb komoly növekedéssel lehet számolni. 2000-ben a 16 éven aluliak száma meghaladta a nyugdíjas korúakét, ami 2007-re megfordul.

A népesség korösszetételének megváltozása hatással lesz az eltartottsági arányra. 2000-ben 620 eltartott (gyerek + nyugdíjas) jutott 1000 munkaképes korúra, ami 2020-ra 570-re csökken (amikor teljes mértékben érvényesül a nők nyugdíjkorhatárának

megemelés). Ezután gyors növekedéssel lehet számolni, és 2035 körül 700 eltartott juthat 1000 munkaképes korúra. (Az 1970-es évek elején ennél magasabb is volt ez az érték, de akkor a gyerekek jelentették az eltartottak többségét.) Részletes adatok az interneten találhatók: www.gad.gov.uk.

Sz. K.

DUSH, C. M. K. – COHAN, C. L. – AMATO, P. R.: *The relationship between cohabitation and marital quality and stability: Change across cohorts?* (Az együttélés kapcsolata a házasság minőségével és tartósságával: Változó kohorszok?) *Journal of Marriage and Family*, 2003/3. 539–549. p.

Az együttélés általánosan elterjedt az ipari társadalmakban. Az Egyesült Államokban 1965 és 1974 között házasságot kötöttek 10 százaléka élt együtt a partnerével a házasság előtt, míg az 1990 és 1994 között házasodottaknál ez az arány már 50 százalék felett volt. A 2000. évi népszámlálás adatai szerint 5,5 millió volt az együtt élő párok száma, ami a házaspárok számának kb. 10 százalékát teszi ki.

A vizsgálat véletlen alapon kiválasztott és telefonon felhívott háztartásokban a férj vagy a feleség kikérdezésén alapult. Két kohorsz vizsgálatára és összehasonlítására került sor: az 1991 és 1997, illetve az 1964 és 1980 között házasságot kötöttekről van szó, és a két mintát több szempontból is szűrték, hogy a kohorszok összehasonlíthatók legyenek. A vizsgálat független változói: a kohorsz és a házasság előtti együttélés. Független változók: a házasság adta boldogság (11 szempont alapján) és a házaspárok közti ütközések (4 szempont alapján). A csoportok közti különbséget a folytonos változóknál a legkisebb négyzeteken alapuló regresszióval, a kétértékű változóknál pedig a logisztikus regresszióval értékelték.

A későbbi kohorszban több volt a magasabb iskolázottságú és a magas jövedelmű személy, mint a korábbiakban. A házasság előtt már együtt élteknek nagyobb hányadánál a szülők elváltak, ők maguk a vizsgálat idején második vagy további házasságban éltek, és a közelmúltban nagyobb arányban vették igénybe a társadalmi juttatásokat. A kohorsz és az együttélés vonatkozásában nem lehetett szignifikáns kölcsönhatást kimutatni.

A házasság előtt már együtt éltek mindkét kohorszban kevésbé boldog házasságról és több ütközésről számoltak be azokhoz képest, akik mindjárt összeházasodtak. A különböző kohorszhoz tartozás egyik vonatkozásban sem volt szignifikáns hatás. Tendenciaként megfigyelhető volt, hogy a feleség kevésbé volt boldog, mint a férj, az idősebbek között kevesebb volt az összeütközés, mint a fiatalabbaknál, a házasság időtartamának növekedésével pedig kevesebben mondták boldognak magukat.

A korábban együtt éltek házassága nagyobb arányban végződött válással a házasság első három évében, és ez a későbbi kohorszban még kifejezettebben jelentkezett. A fiatalok között kisebb volt a válás esélye, mint az idősebbeknél. Pozitív kapcsolat mutatkozott a válás és a házasság időtartama, a házassági sorrend és a segélyezés igénybevétele között. Ugyanakkor negatív volt a kapcsolat a válás és az életkor között.

A szerzők végkövetkeztetése az, hogy a házasság előtti együttélésnek a későbbi házasságra gyakorolt és értelmezésük szerint kedvezőtlen hatása nem csökkent idővel, noha az együttélés egyre elterjedtebbé vált. A vizsgálat alapján nem erősíthető meg az

az elképzelés, miszerint az együttélés segítene a jobb párválasztásban, és lehetőséget nyújtana egymás jobb megismeréséhez, majd ily módon a jobb házassághoz.

Sz. K.

SOBOTKA, T. – ZEMAN, K. – KANTOROVÁ, V.: *Demographic shifts in the Czech Republic after 1989: A second demographic transition view.* (Demográfiai változások a Cseh Köztársaságban 1989 után: Második demográfiai átmenet?) *European Journal of Population*, 2003/2. 249–277. p.

Az 1989-es változásokat követően megindult a Cseh Köztársaságban a korábbi időszakra jellemző termékenység, reprodukció és családi élet változása. A termékenységi arány erősen csökkent, későbbre tolódott el az első gyermek megszületése, akár csak maga a házasságkötés, csökkent a házasságkötési arány, és nőtt a házasságon kívüli születések száma. Mindezek mögött az emberek napi életét érintő változások állnak: a demokratikus intézmények kialakítása és a piacgazdaságra való áttérés. A demográfusok az 1990-es évek közepe óta vitatják, hogy második demográfiai átmenetről van-e szó. Akik nem fogadják el az átmenetet, azok krízishelyzetre (lásd munkanélküliség, infláció, gazdasági válság, bizonytalanság) adott reakciót és nem szándékos változást látnak a folyamatok hátterében. A demográfiai átmenet lejátszódását vélők a fiatal korosztály értékrendjének és életstílusának (lásd szabad választás) változására mutatnak rá, amivel Nyugat-Európa demográfiai magatartását veszik át.

A szerzők áttekintik a második demográfiai átmenet különböző elméleti megközelítéseit: egymással összefüggő demográfiai változások, logikai sorrendben lejátszódó változások, magatartásbeli változás a kulturális és példakép-választás változásainak hatására. Magának a második demográfiai átmenetnek az elfogadása alapvető kérdésekben való egyetértésre jutást igényel(ne): Melyek a fő jellemzők? Újabb átmenet vagy csak az első meghosszabbítása? Mi lesz a zárószakasz? Közelednek-e egymáshoz demográfiaiilag az átmenet után az egyes országok?

Egymással összefüggő demográfiai változásokként értelmezve a második demográfiai átmenet az 1990-es évek első felében játszódott le a Cseh Köztársaságban. Későbbre tolódott a házasságkötés és az első gyermek megszületése, nőtt a válási arány, terjedt a fogamzásgátlók használata, kevesebben éltek házasságban, többen választották az együttélést, és ezzel összefüggésben nőtt a házasságon kívüli születések száma. Mindezen magatartásbeli/viselkedési változások alapján összefüggő demográfiai változásokként értelmezett második demográfiai átmenetről beszélhetünk. Mind a makroszintű változások (lásd a korábban jellemző demográfiai mutatók megváltozását), mind a mikroszinten megfigyelhető kép (lásd az életvitel többféle formájának megjelenését) ezt látszik megerősíteni.

A demográfiai változások hátterében az 1989 utáni gazdasági változások meghatározó szerepet játszhattak: utazási és új oktatási lehetőségek, karrierépítés, vállalkozás, állásváltogatás, különféle szabadidős tevékenységek. Ezek közül a felsőfokú oktatást és a gazdasági visszaesést tekintik át a szerzők.

Összefoglalóan megállapítják, hogy az 1973 és 1977 között született kohorsz az 1990-es években egészen más demográfiai viselkedést mutatott, mint a korábbi kohorszok. Az újfajta viselkedés értelmezhető a második demográfiai átmenet lejátszó-

dásaként az országban. A demográfiai változások a cseh társadalom nyitottabbá válásával, az individualizmus és a fogyasztás felértékelődésével egyidőben következtek be.

Sz. K.

DORBRITZ, J. – PHILIPPOV, D.: Der Wandel in den Mustern der Familienbildung und der Ehescheidungen in den Reformstaaten Mittel- und Osteuropas – Die Folgen des Austausches der Wirtschafts- und Sozialordnung. (A családformációk és válási szokások változása a közép- és kelet-európai reformországokban – A társadalmi és gazdasági rend változásának következményei.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/4. 427–463. p.

A rendszerváltás Közép- és Kelet-Európa országaiban átmenet egy központilag szervezett, állami tulajdonra épülő, zárt társadalomból egy nyitott, demokratikus és piacgazdaságra épülő társadalomba. Az egyének számára ez a szociális intézményrendszer teljes cseréjét jelenti. A tanulmány azt vizsgálja, hogy a családalapításban hogyan tükröződik ez a változás az egykori szocialista országokban.

A '90-es évek ökonómiai trendjei az átmenet első fázisát tekintve valamennyi posztoszocialista országban mély szerkezeti válságot mutattak. Ezeknek az országoknak a lakossága széles körben került szembe az inflációval, a munkanélküliséggel, az elszegényedéssel, a képzés leértékelődésével. Gazdaságilag nehéz helyzetbe kerültek az emberek, és erre a születések számának visszaesésével reagáltak. Ezeknek az országoknak a népessége a demokráciáért, a szabadságért és a gazdasági reformokért magas szociális árat fizetett.

Mai perspektívából az átmeneti folyamatot öt fázisra lehet felosztani: az átmenet előtti fázis, a politikai összeomlás fázisa, a szerkezeti törés fázisa, a konszolidációs fázis és végül a fellendülés fázisa. Az átmenet kezdetén relatív magas születési színvonalat és a családalapításnak a '60-as évek óta tartó korai és kétgyermekes modelljét találjuk. Ezek a családpolitika, a stabil jövedelmi viszonyok, a család és a hivatás együttes vállalhatósága miatt voltak lehetségesek. 1991 és 1996 között azután a megszületett gyermekek száma történelmi mélypontra jutott. Megemelkedett a házasságon kívül született gyermekek aránya. Csaknem valamennyi országban magasabb lett az első házasságkötés életkora, és a gyermekvállalás időpontja is kitolódott.

Az egyes születési évfolyamok, az 1960 és 1980 között születettek különbözőképpen reagáltak a változásokra. Az 1967-ben születettek gyermekeinek száma alacsonyabb, mint az 1960-ban születetteké, az igazán nagy visszaesés azonban a 70-es években születetteknél tapasztalható.

A '90-es évek közepétől a gazdasági helyzet javulni kezdett, de a szülési gyakoriság nem változott. A gazdasági fellendülés nem vezetett a népesség nehéz szociális helyzetének megváltozásához. A krízist jelző infláció és munkanélküliség nem változott, a szociális biztonságot nem tudták javítani, a gyermekvállalás költségeit nem sikerült redukálni, és új családpolitikát sem sikerült megvalósítani. A családalapítás szociális rizikó maradt.

A válások gyakoriságát tekintve egy rendkívül differenciált képet kapunk. Az ökonómiai, szociális és jogi változások hatása a válásokra csak kevés országban és indirekt formában figyelhető meg. Jellegzetes helyzet jött létre az egykori NDK-ban: a születé-

sek és a házasságkötések száma éppúgy csökkent, mint a válásoké. Vagyis a keletnémetek családi státuszuk állandóságával próbálták a gyors és radikális szociális változásokat ellensúlyozni. A válások csökkenése azonban főként a nyugatnémet válási jog bevezetése miatt történhetett. Összességében a gazdasági és szociális változások nem alakítottak ki a volt szocialista országokban változásokat a válási magatartásban.

Összefoglalva az analízis eredményeit elmondhatjuk, hogy a házasság és az anyaság összetartozása megszűnt. Házasságon kívül élni és gyermeket sem vállalni – ez is gyakori magatartás. A kétgyermekes modell egygyermekessé vált. A családalapítás későbbi életkorra tolódott. Egyértelműen emelkedett a házasságon kívül született gyermekek száma. A nagyon alacsony szülési és házasságkötési gyakoriság jelenleg sem változik. Az, hogy ezekben az országokban egy egységes minta alakul-e ki, vagy különféle mintákat fognak követni, még nem ítéltető meg. A szocialista társadalmak felbomlásával individualizálódási és pluralizálódási tendenciák teremtdtek meg, amelyek a családalapítási magatartást hosszú távon meghatározhatják.

Sz. G. S.

BOES, S. – PFLAUMER, P.: *Ermittlung von Prognoseintervallen mit Hilfe von Monte-Carlo-Methoden. Ein Verfahren zur Beurteilung der Unsicherheit von Studienprognosen.* (Az előrejelzések bizonytalanságának kimutatása Monte-Carlo-módszer segítségével. Eljárás a diákok számára vonatkozó előrebecslések bizonytalanságának kimutatására.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/4. 465–491. p.

A diáklétszám előrejelzése a képzéstervezés érdeklődésének középpontjában áll a Német Szövetségi Köztársaságban. A '90-es évek kezdete óta az igények a főiskolát végzettek irányában megnöttek, a tanulmányokat kezdők száma pedig alacsony volt. Ráadásul a gyenge születési évfolyamok kerültek diákkorba. A főiskolák nem voltak abban a helyzetben, hogy az „új piac” igényeit kielégíthették volna. Az új évszázad kezdetének kedvezőtlen gazdasági helyzete ellenére feltehető, hogy a főiskolát végzettek kereslete tovább fog emelkedni. A tények és a nemzetközi összehasonlító tanulmányok egyértelmű eredményeképpen 2002-re ismét emelkedő számú főiskolát megkezdőt regisztráltak.

Németországban 1972 óta a kultuszminiszteri konferencia tesz közzé prognózisokat a tanulmányi magatartásról, a főiskolát kezdők, valamint a tanulmányokat folytatók, illetve befejezők számáról. A cikk áttekintést nyújt az 1972 óta kiadott prognózisokról. Mivel a tanulmányokat befejezők számításához alkalmazott tényezőket a konferencia nem változtatta, jelen cikk csak a tanulmányokat megkezdők és a tanulmányokat folytatók számával foglalkozik. Megvilágítja a konferencia eddigi prognózisait, tekintettel a találati pontosságra. Világossá válik, hogy a jövőbeli fejlődés a mindenkori legfrissebb tendenciák bázisán hogyan változik prognózisról prognózisra, és hogy ezek a változások a prognózisok találati biztonságára hogyan hatnak.

A konferencia modelljének status quójából és egy célvariánsból indul ki. A célvariáns meghatározásánál célértékeket alkalmaz. Felvetéseket használ fel kiegészítésképpen a felső és alsó határokról. A felső és alsó értékek használata lehetőség a prognózis sáv-szélességének megragadására. Ezt gyakran alkalmazza a demográfia.

A modellszámítás több bizonytalansági és befolyásoló tényezőt tekint kiindulási pontként. Az alapmodell nem változott lényegesen. Alapvető a tanulmányokra jogosultak előreszámítása, amely rendszeresen, mint a tartományi eredmények összefoglalása jelenik meg.

A legújabb prognózis a 2001-es kultuszminiszteri konferenciáé. Két különböző modellszámítást tartalmaz, amelyek az aktuális tanulmányi magatartás megfigyelésén, valamint a képzéspolitikai meghatározott célkitűzésein alapulnak. Mindkét modell különválasztva szemléli az új és régi szövetségi tartományok számait. A status quo előírásban a kiértékelt kvóták és faktorok az egész prognózis-időtartamra nézve állandónak tekintendők. A politikai célkitűzésen alapuló modellszámítás megnyilvánul a status quo variánsok felépítésében.

A prognózisok és különösen a bizonytalanságok megfigyeléséhez elengedhetetlen, hogy a befolyásoló változókhoz egy megosztó funkciót találjunk, amely az értékeket a prognózis-időtartam során megfelelően leírja. A konferencia régóta sáv szélességeket alkalmaz a különféle változókhoz, melyek egy felső és egy alsó határt adnak meg. Ezeknek a sáv szélességeknél alapján Monte-Carlo-szimuláció segítségével prognózisok és prognózisintervallumok fejleszthetők.

A vizsgálatok azt mutatják, hogy a bizonytalanságok a diákprognózisokban nagyon nagyok. A 2001-es és 2002-es évek aktuális számai, amelyek a maguk körében nagyon nagy visszaesést tükröztek a fejlődésben, csak nehezen voltak előre láthatók.

A bemutatott eljárás más megosztás-feltevésekkel variációkra használható, kínálkozik a lehetőség a megosztások sokaságának kombinációira. A gyakorlatban ezek a megosztások például különböző szakértők becsléseiből nyerhetők a jövőbeli fejlesztéshez. A jövő prognózisai számára úgy tűnik, lehetőség lesz az alapvető információk lehető legkorábbi feldolgozására, hogy a tendenciákat a leggyorsabban felismerhessék.

A fejlesztések analízise a hivatalos statisztika adatainak és további forrásoknak a felhasználásával nagyon hasznos lehet, így például a résztvevőkvóták a népesség egész spektrumára vonatkozó hallgatói életkorúak esetén.

Sz. G. S.

HAUG, S.: *Familie, soziales Kapital und soziale Integration. Zur Erklärung ethnischer Unterschiede in Partnerwahl und generativem Verhalten bei jungen Erwachsenen deutscher, italienischer und türkischer Abstammung.* (Család, társadalmi tőke és társadalmi integráció. Az etnikai eltérések magyarázata a német, olasz és török eredetű fiatalok társválasztási szokásaiban és reprodukciós magatartásában.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/4. 393–425. p.

A tanulmány célja fiatal bevándorlók szociális integrációjának vizsgálata Németországban. Ehhez egyrészt fiatal németek, valamint olasz és török bevándorlók családalapítási mintáit, másrészt a szociális tőkével való ellátottságot hasonlítja össze a családban, rokonságban és a baráti hálózatokban.

Az integrációs felmérésben a 18 és 30 év közötti olasz és török bevándorlókat, valamint egy német kontrollcsoportot kérdeztek meg. A kiválasztás névalapú eljárással történt, mintegy 30% az aránya a német állampolgárságú olasz és török származásúaknak.

A házasság és a szülővé válás minden etnikai csoportban szorosan összefügg. A kor, a nem és a képzettség messzemenően meghatározzák a generatív magatartást. Az etnikumok közötti partnerválasztás és a generatív magatartás a képzéssel is összefügg: minél magasabb a képzettség, annál gyakoribbak a német partnerek és annál kevesebb gyermek születik.

Az etnikai különbségek a szociális integrációban az ezzel összefüggő más integrációs összetevőkre vezethetők vissza. Az olasz származású megkérdezettek az integráció minden aspektusában előrehaladottabb állapotban vannak, mint a török származásúak. Még az állampolgárságot megszerzett törökök családalapítási mintái és generatív magatartása is kevésbé hasonlít a németekéhez, mint az olaszoké. Különösen a török származású fiatal nők mutatnak fel tradicionális családalapítási mintákat: viszonylag korán mennek férjhez, és gyakrabban van több gyermekük. Emellett rendkívül ritkán van német partnerük, míg a török férfiak nyitottabbak a német partnernők felé. Az olasz származású megkérdezetteknel a németekhez fűződő partneri viszony igen gyakori, különösen a német állampolgárságú férfiak esetében: 81%-nak van német partnernője.

Az etnikumok közötti partnerválasztás esetében erős a feltevés, hogy a szociális integráció az integráció strukturális és etnikai-kulturális szempontjait feltételezi. A tradicionális generációk közötti kapcsolati normák és az iszlám vallási magatartásformák mellett, amelyek a korai házassághoz és szülővé váláshoz szorosan kötődnek, az etnikai különbségek a partnerválasztásban és a generatív magatartásban elsősorban az iskolai- és a szakképzésre vezethetők vissza. A képzési különbségek szorosan összefüggnek a német nyelvtudással. A német nyelv használata német barátokkal, valamint a lakóhelyen kevesebb szubjektív módon észlelt külföldi pozitív hatással vannak a szociális integrációra. A szülők német-külföldi házassága, amely az olaszoknál igen gyakori, a felvevő ország szociális tőkéjének „megörökléséhez” vezet és nagyobb a valószínűsége, hogy a fiatal maga is német partnert talál. Ez éppúgy befolyásolja a német partner megismerési lehetőségét, mint egy magasabb fokú képző intézmény.

A török nőknek az etnikumok közötti partneri viszonyokon mért feltűnően csekély szociális integrációja további vizsgálati perspektívákat nyújt. A férjezett török nők 19%-a, és a házas férfiak 16%-a ugyanis rokonságban áll partnerével. A rokonok és barátok partnerközvetítése a bevándorlók felmérése során viszonylag nagy jelentőségű. Ebben az összefüggésben a házassági bevándorlás is megjelenik, mint tendencia a török bevándorlók körében.

A családalapítási minták különbözőségei az iskolai záróvizsgák letétele alapján réteghatásként könyvelhetők el. A családalapítási alkalmazkodás csak oly mértékben elvárható, amennyiben a család szociálstrukturális körülményeinek alkalmazkodása adott. Ezért érdekes lenne például a bevándorlók szüleit közelebbről vizsgálni, akik a németekkel ellentétben nagy számban befejezetlenül hagyták ott az iskolát és többnyire a szocio-ökonómiai rangsor alsó végén helyezkednek el. Mivel a családalapítási fázis a legtöbb megkérdezett körében a kezdetén tart, a németek és német állampolgárságú olaszok között szélesebb körben elterjedt magasabb iskolai végzettség alapján késleltetett családalapításra kell számítani. Eddig csak utalások vannak a családalapítás különböző időzítésére, de nem ismerhető fel végleges eredmény a népcsoportok demográfiai fejlődésére nézve.

Sz. G. S.

HEIN, G.: *Zum systematischen Fehler amtlich berechneter Sterbewahrscheinlichkeiten für Mecklenburg-Vorpommern von 1986 bis 1996.* (Mecklenburg-Vorpommern hivatalosan számított halálozási valószínűségeinek szisztematikus hibája 1986–1996 között.) *Wirtschaft und Statistik*, 2003/8. 758–762. p.

Az azonos című, a Szövetségi Statisztikai Hivatal díját elnyert diplomamunka központi kérdésfeltevését mutatja be a tanulmány. A munka lényege, hogy a halálozási valószínűség számításainál a halálozási szám módszere helyett a születési év módszerének alkalmazását ajánlja, mivel a halálozásiszám-módszer választása esetén a halálozási valószínűségekben szisztematikus hiba keletkezik, mely a többi halálozási tábla funkcióiban folytatódik. Kritikai összehasonlítást végez a két eljárás között.

A vizsgálat kiindulópontja a különféle sokaságok behatárolása, amelyek a halálozási valószínűségek számításához alapul szolgálnak. A módszerek közti különbségek végül is abból adódnak, hogy mely személyi sokaságot veszik alapul.

A diplomamunka zárt népességből indul ki. Vándorlásokat nem vesz figyelembe, ami mind a meghaltak összességének megállapításában, mind a még élő személyek esetében a hivatalosan megadott érték jelentős eltéréséhez vezethet a tényleges értékhez viszonyítva.

A születésiév-módszer esetében a hivatalos statisztika az egymás után következő éveket születési év és kor szerint is tagolni tudja. Ennél az eljárásnál az egy születési évfolyam halálozásait veszik figyelembe, amelyek természetesen két naptári évre oszlanak meg.

A halálozásiszám-módszer esetében halálozási valószínűség helyett halálozási koefficienszt számítanak, amelyből azután egy közelítő formula segítségével meghatározható a halálozási segítség. Ez a módszer egy naptári év valamennyi halálozását figyelembe veszi. A halálozásiszám-módszer azt az állítást tekinti alapul, hogy a két naptári évre elosztott születési év halandósága közel állandó. A haláleseteket azonos életkorban, egy naptári évben számítja.

A két eljárás kritikai összehasonlításakor gyakori állítás, hogy a születésiév-módszerrel nem lehet egy év halandóságát mérni, mivel ebben az esetben a számításához két egymást követő év haláleseteit veszik figyelembe. A probléma a besorolásból ered. A születésiév-módszernél, ellentétben a halálozásiszám-módszerrel, amely periódusszabályt alkalmaz, kohorsz-szempont a besorolás alapja. A születésiév-módszerű halálozási valószínűségek a kohorsz-halandóságról adnak felvilágosítást. Meggondolandó, hogy egy halálozási tábla értelme abban áll, hogy a halálozás alakulásáról adjon képet. Ez elméletileg csak egy kohorsz-táblával lehetséges, amikor például egy születési évfolyam halandóságát az egész élettartamon keresztül vizsgáljuk.

Statisztikai-technikai nehézségként említik a születésiév-módszernél, hogy az adatanyagért a népszámlálásokhoz kell visszanyúlni, másrészt, hogy a haláleseteket születési és életkor-év szerint kell kiszámítani, ez azonban a halálozási szám-módszernél is szükséges.

Végül a tanulmány megvizsgálja, hogyan és milyen mértékben sérülnek a feltevések, amelyek az eltérésekhez vezetnek a két módszer alapján számított halálozási valószínűségek esetében, ugyanis a halálesetek egyenlő eloszlása életkor és naptári év szerint, valamint a halálozási viszonyok állandósága egy meghatározott időtartamon belül kihatással vannak a rendszeres hiba nagyságára.

A Szövetségi Statisztikai Hivatal megjegyzéseit is közli a cikk. A Hivatal 1957-től úgynevezett rövidített halálozási táblát számol, 1970 óta pedig általános halálozási táblát, halálozásszám-módszerrel. A Statisztikai Hivatal halálozási táblái periódustáblák, amelyek a viszonyokat a megfigyelt időtartamban tükrözik. Avval a céllal, hogy a halálozási valószínűségeket kohorszok szerint számoljuk, a születésiév-módszer közelíti meg legjobban az elméleti valószínűség fogalmát. A halálozásszám-módszer csak akkor tekinthető korrektnek, ha egy meghatározott korra eső halálozások egy születési évfolyam esetében azonos mértékben két egymást követő évben oszlanak meg. Ezek a kijelentések egy zárt népesség modellje esetében érvényesek. Ténylegesen azonban a vándorlásokat figyelembe kell venni. A halálozásszám-módszernél egy naptári év halálozásai ennek az évnek az átlagos népességére vonatkoznak, ami a vándorlások hatását már tartalmazza. A vándorlási megoszlásnak a születésiév-módszerhez szükséges tagozódása ez idáig nem állt rendelkezésre, így a vándorlások szempontjából csak közelítő megoldás elvesztette matematikai élességét. Mivel a Statisztikai Hivatal a halálozási tábláinak rekonstrukciójával a születési év-módszert is alkalmazni fogja, meg lesz a lehetőség egy olyan összehasonlításra, amiből kiderül, hogy a vándorlások hatása vagy a szisztematikus hiba megjelenése számít-e nagyobb mértékben.

Sz. G. S.

LUTZ, H.: *Verdienstentgang von Frauen mit Kinder*. (A gyermekes nők keresetvesztése.) WIFO Monatsberichte, 2003/10. 769–780. p.

Ha egy nő gyermeket vállal, kereseti lehetőségei Ausztriában jelentősen beszűkülnek. Ezt mutatja az a vizsgálat, amely az anyák és a velük összehasonlítható gyermektelen nők keresetét veti össze.

A gyermekes anya kereseti lehetőségeit befolyásolhatja, hogy

- meg kell szakítania kereső tevékenységét, és az újbóli elhelyezkedés nehézségekkel jár;
- a heti munkaidejét csökkentenie kell, hogy ellássa gyermekét;
- esetleg olyan munkahellyel is meg kell elégednie, amely nem a végzettségének megfelelő;
- korlátozott lehetőségei vannak a túlórázásra.

Az adatbázist azok a nők alkotják, akik 1936 és 1976 között születtek, valamint 1972-től 2000-ig a társadalombiztosítás legalább egyszer regisztrálta őket, kizárólag osztrák állampolgárságúak, akik soha nem voltak közhivatalnokok, sem önálló vállalkozók. A vizsgálat egy sor potenciális befolyásoló tényezőt nem vesz tekintetbe, például a helyi munkaerőpiaci helyzetet, a nők személyes életkörülményeit, a falu és város közötti lehetőségek különbségeit.

Azon nők aránya, akik 2000-ben legalább rövid ideig dolgoztak, a legkisebb gyermekük korától, valamint az összes gyermekük számától függött: ha a legkisebb gyermek három évesnél fiatalabb volt, a nők 54%-a tett szert jövedelemre egy gyermekkel, 42% két gyermekkel és 34% három vagy több gyermekkel. Több mint a nők 70%-a ismét vállalt munkát, mihelyst a gyermeke az óvodáskort elérte, ugyanez az arány két gyermek esetében 63% és három vagy több gyermek esetén 53%. A kieső jövedelem a gyermektelenekkel szemben akkor volt a legnagyobb, amikor a legkisebb gyermek

fiatalabb volt három évesnél. Ez kieső kereset a legfiatalabb gyermek tizenhat éves koráig csökkent, majd állandó maradt. A legnagyobb keresetvesztés az első gyermek esetében érte a nőket.

Az idők során kumulált keresetvesztés azoknál a nőknél a legnagyobb, akik első gyermekük megszületése után nem vállaltak munkát, ezek aránya 8%. Az abszolút és relatív legmagasabb kereseti veszteség az egészen kis gyermekes anyáknál a legsúlyosabb, tekintettel a kevés munkában töltött időre. A relatív veszteség hosszú távon nem egyenlítődik ki: az egygyermekes, újból munkát vállalt nőknél 40% marad, a három és több gyermekeseknél 50%, amikor a gyermek 19 és 24 év között van.

A legkisebb gyermek 10 éves koráig a nők átlagosan (egy gyermek esetén) 65 000 euró kumulált kereseti veszteséget kénytelenek elszenvedni évente, három vagy több gyermek esetén 138 600 eurót. A legfiatalabb gyermek 24 éves koráig az összeg 100 000 euróra emelkedik, azoknál a nőknél pedig, akik nem vállaltak munkát az első gyermek megszületése után, legalább 223 000 euróra.

A tanulmány vizsgálja továbbá, hogy az egygyermekesek jövedelem-kiesését hogyan befolyásolja a kereső tevékenység megszakításának időtartama. Ha egy nő a gyermek második születésnapjától ismét dolgozik, úgy az abszolút keresetkiesés a gyermektelen nőkhez viszonyítva 36 000 és 43 000 euró között van a gyermek korától függően. Minden további kieső év emeli a relatív veszteséget.

A különböző képzettség a nőknél eltérő munkahelyi és kereseti lehetőségeket biztosít. Az általános iskolát végzettek gyermekük 10 éves koráig a legkevesebb abszolút keresetkiesést szenvedik el. A legmagasabb abszolút veszteség az érettségizetteket éri. A relatív veszteségek az alapfokú, illetve középfokú végzettségűek esetében a gyermek első hat évében hasonlóak. Azok között – akiknek idősebb a gyermeke – a szakmunkás vagy középfokú végzettségű anyák keresetvesztése nagyobb, mint az alacsonyabb vagy magasabb végzettségűeké.

Az egyre rövidebbé váló megszakítások, valamint az a tény, hogy egyre többen térnek vissza kereső tevékenységükhöz hosszabb megszakítás után is, a nők kisebb gyermekszámával együttesen hatnak abba az irányba, hogy egyre több nő jelentkezik a munkaerőpiacon. Minthogy azonban az elért jövedelem aránylag alacsony, ez csak csekély csökkenést jelent a jövedelemkiesésekben.

Sz. G. S.

ZIMMER, Z. – KWONG, J.: *Family size and support of older adults in urban and rural China: current effects and future implications*. (Családnagyság és az idősebb felnőttek támogatása Kína városi és falusi területein: jelenlegi hatások és következtetések a jövőre.) Demography, 2003/1. 23–43. p.

Kína népességfejlődésében a közeljövőben az időskorú népesség részarányának igen gyors emelkedése várható. Ez összefügg a születések számának utóbbi évtizedekben bekövetkezett igen gyors csökkenésével. A teljes termékenységi arányszám értéke az ötvenes években még 7,5 volt, jelenleg nem éri el az egyszerű reprodukciós szintet sem. Ez a csökkenés rohamosan következett be, csúcspontját a hetvenes-nyolcvanas években bevezetett és nagyhatású „egygyermekes népesedéspolitiká” jelentette.

A népesség öregedése és az öregedés mértéke igen jelentős hatásokkal van Kína támogatási politikájára. Az öregkorban bekövetkező támogatási igényeket – anyagi támogatás vagy a fizikai képesség csökkenése esetén szükséges egyéb támogatásai formák – a fejlett országokban számos forrásból látják el, míg Kínában ezek a támogatások a családtól jönnek.

A kérdés az, hogy a továbbiakban Kínában fenntartható-e a családra tervezett öregkori támogatás modellje, vagy más formák kialakítása szükséges ebben az országban is. Ennek megválaszolására elsőnek három, az időskori támogatás rendszerének alapjait megvonó modellt tekintenek át a szerzők.

Az első modell szerint az idősök addig kapnak támogatást a családon belül, amíg olyan fontos tényezőket uralnak, mint a föld vagy a tudás. A fiatalok felemelkedésének egyik útja a háztartások kívüli munkakeresés, amely megalapozza tudásuk fejlődését, s ami a tradicionális családi tiszteleten alapuló rangsor megdőlése irányába mutat. Ez aláássa az idősök helyzetét a családban, s a tekintélyen alapuló támogatási rendszert is.

A második modell szerint valóságos kereskedelem zajlik le családon belül: az idősök a gyermekfelügyelettel vagy a házimunka ellátásával váltják ki támogatásukat.

A harmadik modell nevében hordja lényegét: altruisztikus modell. Minden családtagnak saját hasznosságának maximalizálásra kell törekedni, s minden családot egy altruisztikus személynek kell uralni, aki nem csak saját maga számára, hanem a család minden tagjának az adott körülmények között biztosítható jólétéről gondoskodni kell. E szerint a fiatalabb generációknak jobban hozzá kell járulniuk a család fenntartásához, mint az idősebbeknek. Az egész rendszert az erős tradíciók, az egymás iránt érzett felelősség, a család érdekeinek az egyéni érdekek elé helyezése tartja fenn. Lényegében az kapja a legtöbb támogatást, aki a leginkább rászorult, s aki a legkevesebbet tud hozzátenni a családi közöshöz.

Történeti és tapasztalati tények bizonyítják, hogy a kínai társadalomban az altruisztikus modellnek vannak hagyományai. Az idősök támogatásának filozófiai megalapozását már *Konfuciusztól* olvashatjuk, amikor azt mondja: az idősök támogatása nem csak a támogatottnak és a támogatónak jó, hanem ebből le lehet vezetni a harmóniát és a békét a világon. Így az öregek támogatása morális kérdéssé válik. Ez nem csak *Konfuciusznál* volt így, a mai kínai gyakorlat is ennek a modellnek aktualitását mutatja.

A nyugdíjrendszert Kínában az ötvenes évek elején alakították ki. Az azóta nem sokat változott rendszer a 100 főnél több alkalmazottat foglalkozó állami vállalatokra terjedt ki. Ez változatlansága miatt gyakorlatilag azt jelenti, hogy a nyugdíjrendszer még ma is főleg a városlakókat fedi le. Hasonló különbségek találhatók az egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférésben is. Az öregkori ellátás területi különbségei láttán nem meglepő a termékenység területi differenciáinak fennmaradása sem. Mindezek arra indítják a kutatásban résztvevőket, hogy az öregkori támogatás kérdéskörét külön vizsgálják a városi és a falusi területeken.

Elsőnek a gyermekszám és a támogatás összefüggését vizsgálták a szerzők. A gyermekszám növekedése a támogatás formáira volt hatással: a gyermekek számának növekedésével a pénzbeni támogatások mértéke emelkedett. Ez utóbbi támogatási forma rugalmasan alkalmazható, míg a fizikai segítség biztosításához a gyermek közelsége feltétel, addig a pénzbeni támogatások nyújtásánál a távolság nem akadály. Így a vidéki területeken a pénzbeni támogatások szerepe nő, ahol a szülők rosszabb anyagi körülmények között élnek, a városba származott gyermekek pénzbeni támogatást tudnak nyújtani, s ez az összefüggés visszahat a vidéken élők termékenységre, mivel a gyermekszám

emeli az öregkori biztonságot. Ugyanakkor az antinatalista politika a támogatási terheket növeli a gyermekeken, mivel kevesebb gyermeknek kell támogatni a szülőket. Kérdéses, hogy az így megnövekedett fajlagos támogatási terhet tudja-e viselni a kisebb létszámú gyermek-korosztály. Erre a szerzők azt a választ adják, hogy tapasztalatuk szerint a támogatás fenntartásának lényege, hogy legalább egy gyermeke legyen minden házaspárnak. A gyermektelenség igen ritka a térségben, a jelenlegi trendek is inkább az egy-két gyermekes családmódel elfogadását mutatják, mintsem a gyermektelenség beköszöntét.

Így például a szomszédos Japánban már megfigyelhető a késői házasságkötés és az első gyermek megszületésének időbeni eltolása. Egy gyermek minden japán családban meg fog születni, problémát inkább a házasságot nem kötők számának emelkedése jelent e térségben, s ebben a körben a gyermek nélkül maradók számának emelkedése.

Visszatérve a kínai tapasztalatokhoz, a gyermekszám csökkenése biztosan csökkenést fog jelenteni az időskorúak támogatásában is, azonban nincs ok pánikra. E csökkenés nem lesz olyan drámai, mint ahogy azt sokan elképzelik. Változás viszont lesz a támogatások formájában, előtérbe fog kerülni a pénzbeni támogatás a természetbeni támogatással szemben.

M. Á.

PAMPEL, F. C.: *Declining sex differences in mortality from lung cancer in high-income nations*. (A tüdőrák okozta halandóság nemek közötti különbségeinek csökkenése a magas jövedelmű országokban.) *Demography*, 2003/1. 45–65. p.

Évtizedeken keresztül a tüdőrák okozta halandóság a férfiak és nők körében eltérő gyakoriságú volt, s e halálok előfordulási különbsége az évek folyamán fokozatosan nőtt is. Az utóbbi évek jelensége, hogy a korábban meglévő különbségek csökkennek, s e halálok miatti halandósági különbségek fokozatosan eltűnnek a magas jövedelmű országokban.

A dohányzás és a tüdőrák közötti kapcsolat és a dohányzási szokások korábbi nemek közötti differenciái kézenfekvő magyarázatai voltak a tüdőrák okozta halandóság nemi különbségeinek is. Ez az oksági kapcsolati lánc jó magyarázatát kínálja a nők tüdőrák okozta halandósága emelkedésének. A nemek közötti egyenlőség és a nemi szerepek közeledése az élet sok területén, a munkahelyeken, a családban, a dohányzási szokások konvergenciájában is megmutatkozik, így ennek eredményeként a tüdőrák halandóság terén is csökkenniük kell a különbségeknek.

Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy a dohányzási szokások változása nem azonnal idézi elő a halandósági változásokat. A két nem dohányzási szokásai eltérő időszakokban mutatnak azonosságokat, a férfiak dohányzási szokásait a nők csak több évtizedes elmaradással követik. Így a tüdőrák halandóság nemek közötti különbségeinek jelenlegi csökkenése nem magyarázható a nemek közötti egyenlőség kialakulásának jelenkori fejleményeivel.

A nemek közötti egyenlőség, a dohányzás terjedése és a tüdőrák halandóság nemi különbségeinek országok közötti és hosszabb időszakra kiterjedő tanulmányozása segíthet megtalálni a magyarázatot a fenti kérdésre. Fenti összefüggéseket a szerző huszonegy ország 1995 és 1996 közötti adatain keresztül vizsgálta. Arra az eredményre jutott,

hogy a halandósági különbség a dohányzás terjedésével, és nem a nemi szerepek közeledésével mutat összefüggést. A dohányzás elterjedése és a dohányzási szokások változása befolyásolja a halandóság alakulását. A nemi szerepek közeledése, amit a szerző a nők fokozódó munkavállalásával, a válások terjedésével, a házasságok elmaradásával és a születések csökkenésével mért, csak kismértékben függ össze a halandósági változásokkal, illetve azok időbeni megjelenésével.

Az eredmények inkább arra mutatnak rá, hogy a nemi szerepek közeledése nem lehet magyarázat sem a dohányzási szokások közeledésére, sem a halandósági különbségek csökkenésére. Ezt mondja annak ellenére a szerző, hogy kisebb mintákon végrehajtott vizsgálatok ezeket az összefüggéseket felfedezni vélték. Ezzel azt lehet szembeállítani, hogy ezek a vizsgálatok nem tudták az összefüggéseket történeti adatok hiányában teljes összefüggésükben elemezni. Jelen vizsgálat erre az aspektusra is kiterjedt, s így tudta többváltozós elemzés segítségével azonosítani a dohányzás terjedésének hatását és megkérdőjelezni a nemi szerepek konvergenciájának korábban vélt befolyását. A kritizált vizsgálatok is csak alátámasztani tudják a dohányzás szerepének jelentőségét, mivel minden vizsgálat ezt a hipotézist igazolta, függetlenül attól, hogy a dohányzás terjedésének mérésére nem azonos mutatókat használtak és más-más adatfelvételi módszereket alkalmaztak.

Annak ellenére, hogy a dohányzás elterjedésének szerepe kimutatható a tüdőrák halandóság nemek közötti időbeni változásában, mégis vannak olyan tényezők, melyek további tisztázásra szorulnak, mondja a szerző. Nincs arra magyarázat, hogy a nők miért használták szívesebben a füstszűrős cigarettákat, mint a férfiak, és a férfiak miért használták a dohányt az „elfüstölésen” kívül más formákban is, mint élvezeti cikket. Arra sincs magyarázat, hogy egyes országokban miért terjedt eltérő időszakokban a dohányzás, és a nők is miért más-más időszakban tértek rá a szokásra. Az, hogy a nők kedvelik a füstszűrős cigarettákat és elutasítják a dohány más formákban való használatát, talán összefügghet a nemi szereppel a modern társadalmakban.

M. Á.

JALOVAARA, M.: *The joint effects of marriage partners' socio-economic positions on the risk of divorce.* (A házasfelek társadalmi-gazdasági helyzetének közös hatása a válás rizikójára.) *Demography*, 2003/1. 67–81. p.

A korábbi generációkban a feleség gazdasági és társadalmi függőségét tekintették elsősorban a házasságot összetartó erőnek. Ebből következően a huszadik században a nők fokozott munkavállalását tekintették a családok egyre gyakoribb felbomlása okának. A nők gazdasági függőségének a házasságok stabilitásában betöltött szerepét sokat kutatták az Egyesült Államokban. Ennek ellenére még mindig nem meggyőzően tisztázott, hogy a nők gazdasági önállósága és magasabb társadalmi státusza hozzájárul-e a házasságok egyre gyakoribb felbomlásához.

A szerző fenti kérdéskört vizsgálta a finn népesség körében. A vizsgálat alapja a finn regiszterből vett, az 1991–1993 években első házasságot kötöttek, majd elváltak mintája volt. E népesség körében vizsgálta a társadalmi-gazdasági helyzet hatását a házasság stabilitására.

Első megállapítása meglepő volt, mivel az nem vágott egybe a korábbi kutatások eredményével. A legalacsonyabb iskolai végzettségű párok csoportjában alacsony volt a

válások aránya, szemben azzal a korábban támasztott feltevessel, hogy inverz kapcsolat létezik az iskolai végzettség és a válások gyakorisága között.

Az azonos iskolai végzettségűek alacsonyabb válási gyakoriságát igazolta ez a kutatás is, alátámasztva a korábbi véleményt, hogy a végzettségbeni homogenia stabilizálólag hat a családokra. A vizsgálat azt is igazolta, hogy a párok végzettségbeni különbözősége emeli a válások gyakoriságát. Azonban a korábbi tapasztalatoktól eltérően annak nem volt jelentősége, hogy a házasfelek közül kinek van magasabb végzettsége. Az Egyesült Államokban korábban végrehajtott kutatások azt mutatták, hogy akkor gyakoribb a válás, ha a feleség rendelkezik magasabb iskolai végzettséggel.

A párok gazdasági aktivitásának tanulmányozásakor azt lehetett kimutatni, hogy azok a párok válnak ritkábban, ahol a férj dolgozik és a feleség háztartásbeli. E mögött fellelhető valószínűleg a magasabb házassági elégedettség, de szerepet játszhatnak a válást akadályozó gazdasági tényezők is. Finnországban a nők általában munkát vállalnak, így e tény nem jelenti házassági problémák jelenlétét, vagy azt, hogy a férj képtelen ellátni a családot. A nők azon kisebbsége, amelyik a háztartásbeli státuszt választja, feltehetőleg speciális csoportot képez. Ebben a csoportban a tradicionális értékek szerepe nagyobb lehet, nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a házasság folytonosságának.

Azokban a családokban, ahol mindkét házastárs dolgozik, kisebb gazdasági akadályok állnak a válás előtt. Mégis ebben a csoportban a válások gyakorisága nem sokkal volt nagyobb, mint a dolgozó férj háztartásbeli feleség típusú házasságokban. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy a pár közös érdeklődési köre ugyanazokon a mindennapi tapasztalatokon alapul, ami a munkaerő-piaci szerepükből következik. A közös jövedelemből származó magasabb gazdasági színvonal csak összetarthatja a családot. Másrészt Finnországban a háztartásbeli státusz sem a hagyományos tartalommal van töltve, mivel a háztartásbeliek nagy része azokból tevődik ki, akik átmenetileg, a gyermekek megszülése után rövid időre marad csak otthon, majd ismét munkát vállalnak.

A válás magas rizikóját a szerző azok csoportjában találta, ahol a férfi vagy a feleség, esetleg mindkét fél munkanélküli volt. A férj munkanélkülisége a fő családfenntartó státuszának elvesztésével jár, s ekkor a feleség újragondolja a házassággal járó terheket. A feleség munkanélkülivé válása ugyancsak okozhatja a válást. Finnországban a kétkeresős család a társadalmi norma, amely körülmények között a férjnek kell a család eltartásától gondoskodni, ami a jelen körülmények között nem könnyű feladat. A finn alacsony munkanélküliség következtében elsősorban azok veszítik el munkájukat – főleg hosszú távon –, akik valamilyen egyéni problémával is küzdenek. Nehéz tehát választ adni arra, hogy a munkanélküliség járul hozzá a váláshoz, vagy a munkanélküliség és a válás esetleg közös, egyéni okokra vezethető vissza.

A párok jövedelmének vizsgálatánál beigazolódott a már korábban ismert teória, miszerint a jövedelmi szint és a családon belüli jövedelmi arányok egyaránt jelzőszámai a válások gyakoriságának.

Összefoglalva a szerző megállapítja, hogy Finnországban a házasfelek társadalmi-gazdasági jellemzői jelentős hatással bírnak a házasság stabilitására. Ugyanakkor ezek a jellemzők sok esetben függetlenek attól, hogy a házasfelek melyikénél fordulnak elő. Az anyagi jólét hozzájárul a házasság stabilitásához, függetlenül attól, hogy melyik fél veti meg a jólét alapjait.

M. Á.

DE VOS, S. – ARIAS, E.: *A note on the living arrangements of elders 1970–2000, with special emphasis on Hispanic subgroup differentials.* (Megjegyzések az időskorúak életkörülményeihez 1970–2000, különös tekintettel a hispán eredetű csoportok közötti különbségekre.) *Population Research and Policy Review*, 2003/1. 91–101. p.

Általános nézet, hogy a hispán eredetű népesség sokkal családcentrikusabb, mint az Egyesült Államokban élő más etnikai csoportok népessége és ennek valamilyen közelebbről meg nem határozott „kulturális” oka van. Ezt leginkább azzal szokták demonstrálni, hogy a hispán csoport idősebb generációi sokkal gyakrabban élnek nagycsaládban, mint a nem hispán fehér vagy fekete öregkorúak. Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint a 60 éves és idősebb hispán eredetű népesség 56 százaléka élt rokonokkal, míg a feketék között 44, a fehérek körében 21 százalék volt ez az arány. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a hispán eredetűek körében tapasztalt magas arány megfelel a nem hispán eredetű fehérek körében korábban mért értékeknek. Ez utóbbi népességi csoport változásai jelentik a fő problémát. A kérdés az, hogy e változásokat a gazdasági, kulturális vagy társadalmi erők változásai okozták-e.

A „hispán eredet” igen erőltetett kifejezés egy etnikai csoport jellemzésére, hiszen az egyetlen közös jellemző a spanyol anyanyelv. Ezért e csoporton belül a népszámlálás különböző alcsoportokat is meghatározott, mint mexikói, Puerto Ricó-i, kubai és egyéb hispán eredetű, ez utóbbi csoportba sorolva a karibi térségből, Dél- vagy Közép-Amerikából származó csoportok tagjait. Valószínűleg az egyes alcsoportok közötti különbségek még nagyobbak is lehetnek, mint amit az etnikai csoportok közötti különbségek mutatnak.

A szerzők jelen dolgozatukkal fenti kérdésekre kívántak választ adni, különös tekintettel arra, hogy e kérdés a demográfiai irodalomban még a nem kellően kutatott területekre visz. Elsőként azt gondolták, hogy a kutatás bepillantást enged a hispán eredetű öregkorúak komplikált családszerkezetébe, oda, ahová a kutatók még nem nagyon hatoltak be. Nagy csalódás volt számukra, hogy több adatfelvétel anyagát végigelemezve nem tudtak közelebb kerülni a közkeletű megállapítás eredetéhez, miszerint „a több etnikai csoportból származó hispán eredetű népesség családcentrikusabb, mint az amerikaiak más csoportjai.” A hispán eredetű öregkorúak jelenlegi családszerkezete megegyezik a nem hispán eredetű fehér amerikaiak körében tapasztalt századfordulós szerkezettel. A fehér amerikaiak között tapasztalt változások jelenleg a vita középpontjában állnak, felmerül a gazdasági okok, kulturális preferenciák változásának szerepe.

A kutatás megállapításai szerint a hispán csoportba tartozó időskorúak családszerkezete nem nagyon változott 1970 óta. De ha az egyes részcsoportokat vizsgáljuk, akkor már kifejezettebb változásokat tapasztalunk az elmúlt 20–25 évben, különösen a kubai és a Puerto Ricó-i származásúak körében. Lehet, hogy hasonló különbségeket találunk más etnikai csoportokban is, ha azokat a születési hely szerint vizsgáljuk, azaz aszerint, hogy az egyes egyének már az Egyesült Államokban születtek vagy bevándorlók voltak-e.

A demográfiai okok kiszűrése után (standardizálás segítségével) az eredmények nem változtak, így csak arra a következtetésre juthattak a szerzők, hogy az okok a kulturális különbségekre vezethetők vissza. Az egyes alcsoportok a bevándorlás eltérő hullámaiban érkeztek az országba. A nehezen magyarázható „kisebbségi csoport státusz”

kialakulásából vezethető le egy csoporthoz tartozók diszkriminálása, s ebből következik további magatartások kialakulása is.

A szerzők nagy várakozással néznek a 2000. évi amerikai népszámlálás eredményei elé, abban remélnék újabb bizonyítékokat a változásokra, azok gyorsulására. A változásokat lehet, hogy fel fogják gyorsítani azok a rendelkezések, melyek gyakorlatilag „büntetik” az időskorúak családi támogatását. A szerzők ezt követően idéznek a társadalombiztosítási törvényből, elemzik az egészségügyi szolgáltatásokat szabályozó jogszabályokat, melyek indirekt és nem szándékolt módon, de a nagycsaládok fennmaradása ellen hatnak.

M. Á.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata

2003. No. 2.

SOBOTKA, T.: A gyermekvállalás időzítése és a termékenység csökkenése a Cseh Köztársaságban az 1990-es években.

RABUSIC, L. – BURJANEK, A.: A Cseh Köztársaság és a bevándorlók, avagy a kormány kezdeményez, és az emberek cselekszenek?

KRETSCHMEROVA, T.: A regionális termékenység alakulása 1990–1991 és 2000–2001 között.

ALES, M.: A születési bizonyítványok száma megelőzi a statisztikai adatokat.

PISTORA, L.: Az együttélések a 2001. évi népszámlálás alapján.

NOVAKOVA, O.: A 2001. évi népszámlálás Nagy-Britanniában.

POPPOVA, M.: Lakás- és népszámlálás Zambiában.

2003. No. 3.

KRETSCHMEROVA, T.: Népesedési irányzatok a Cseh Köztársaságban 2002-ben. (A Cseh Statisztikai Hivatal jelentése alapján.)

HAMPLOVA, D.: Preferált partnerkapcsolatok: társadalmi-gazdasági különbségek és az értékek különbözősége.

NOVAKOVA, O.: Csecsemő- és gyermekhalandóság a 19. században és a 20. század első felében.

SRB, V. – MOLINOVA, J.: Várható élettartam a cseh területeken a 8. századtól a 20. századig.

SRB, V.: A 15 éves és idősebb népesség iskolai végzettsége nemzetiség szerint a 2001. március 1-jei népszámlálás alapján.

2003. No. 4.

- SRB, V.:* Csehország népesedési trendjei, 1918–2002.
RUZICKA, L.: Demográfiai forradalom Kelet- és Dél-kelet Ázsia fejlődő országaiban.
RUZKOVA, J. – SKRABAL, J.: A 2001. évi népesség- és lakásszámlálás.
KOSCHIN, F.: Népeségstruktúra.
RYCHTARIKOVA, J.: Generációs termékenység a Cseh Köztársaságban a 2001. évi népszámlálás alapján.
KRAUS, J.: Regionális termékenységi különbségek.
BARTONOVA, D.: A háztartások a 2001. évi népszámlálás adatai alapján.
KUCERA, M.: Lakáshelyzet.
SRB, V.: A 15 éves és idősebb népesség iskolai végzettsége vallási csoportok szerint a 2001. március 1-jei népszámlálás alapján.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2003. No. 2.

- VAUPEL, J. W. – ROMO, V. C.:* A várható élettartam változásának dekompozíciója: a formulák csokra Nathan Keyfitz kilencvenedik születésnapja tiszteletére.
HEUVELINE, P.: A HIV és a népességdinamika: egy általános modell és a maximum-likelihood standardok Kelet-Afrika számára.
MENSCH, B. S. – HEWETT, P. C. – ERULKAR, A. S.: Érzékeny kérdések megválaszolása a tizenévesek körében: módszertani tapasztalatok Kenyában.
KOENIG, M. A. – AHMED, S. – HOSSAIN, M. B. – KHORSEED, A. B. M. – MOZUMDER, A.: A nők státusza és a családon belüli erőszak Banglades vidéki területein: egyéni és közösségi hatások.
CURRAN, S. R. – RIVERO-FUENTES, E.: A migrációs hálózatok kialakulásának okai: a mexikóiak migrációjának esete.
LYNCH, S. M.: Kohorsz- és életút-specifikus jellegzetességek az iskolai végzettség és az egészség kapcsolatában: egy hierarchikus megközelítés.
LUNDBERG, S. – ROSE, E.: A gyermek neme és a házasság valószínűsége.
XIE, Y. – RAYMO, J. M. – GOYETTE, K. – THORTON, A.: Gazdasági potenciál és az összeházasodás vagy együttélés.
HAVEMAN, R. – HOLDEN, K. – WILSON, K. – WOLFE, B.: Szociális biztonság, nyugdíjazási életkor és gazdasági jólét: időleges és demográfiai jellegzetességek a nyugdíjas munkások körében.

2003. No. 3.

- PANGE, P. P.:* Szelektív nemi különbségek a gyermekkori tápláltság és immunizáció terén India vidéki területein: a testvérek szerepe.
GHUMAN, S. J.: A nők autonómiája és a gyermekhalandóság: mohamedánok és nem mohamedánok összehasonlítása négy ázsiai országban.

- ORRENIUS, P. M. – ZAVODNY, M.*: Csökkenti az amnesziák meghirdetése a nem dokumentált bevándorlást? Bizonyítékok az IRCA rendszer alapján.
- HARKNETT, K. – GENNETIAN, L. A.*: Hogyan befolyásolja a jövedelem-kiegészítés az együttélési szokásokat az alacsony jövedelmű egyedül élő nők körében.
- HAIDER, S. J. – JACKNOWITZ, A. – SCHOENI, R. F.*: A jóléti szolgáltatások követelményei és a gyermek jóléte: bizonyítékok a szoptatásra gyakorolt hatásokból.
- ICELAND, J.*: Miért marad a magas szegénység: a jövedelem emelkedésének, a gazdasági egyenlőtlenségnek és a családi struktúra változásának hatásai, 1949–1999.
- KEISER, L. A.*: A gazdagság megosztása: a testvérek hatása a felnőttek tulajdoni viszonyaira.
- BRODGES, W. P.*: A nemi szegregáció és egyenlőtlenségek újragondolása: mérések és értelmezések.
- GOLDSCHNEIDER, F. K. – BURES, R. M.*: A rassz szerinti kereszteződés a családok komplexitásában az Egyesült Államokban.

2003. No. 4.

- MORGAN, S. P.*: Az alacsony termékenység a XXI. század egyik demográfiai krízise?
- HACKER, J. D.*: A házas termékenység „korai” csökkenésének újragondolása az Egyesült Államokban.
- SCHOEN, R. – JONSSON, S. H.*: A fokozatos demográfiai átmenet modelljének momentuma.
- BHAT, P. N. M. – ZAVIER, A. J. F.*: Termékenységsökkenés és nemi eltérések Észak-Indiában.
- ALI, M. M. – CLELAND, J. – SHAH, I. H.*: A reprodukciós magatartás irányzatai egyedül élő fiatal nők körében Kolumbiában és Peruban: 1985–1999.
- FINCH, B. K.*: A lejtőre kerülés korai okai: a társadalmi-gazdasági státusz és a csecsemőhalandóság összefüggései az Egyesült Államokban.
- SASTRY, N. – HUSSEY, J. M.*: A születési súly rassz szerinti és etnikai különbségeinek vizsgálata Chicago környékén.
- ROSENWAIKE, I. – STONE, L. F.*: A száz éven felüliek életkorának ellenőrzése az Egyesült Államokban: az összehasonló vizsgálat eredményei.
- SMITH, S. K. – TAYMAN, J.*: Az életkor szerinti népesség-előrejelzés értékelése.
- GLICK, J. E. – WHITE, M. J.*: A bevándorló fiatalok tudományos életpályája: kohorszon belüli és kohorszok közötti elemzések.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2003. No. 4.

- CASELLI, G. – CERBARA, L. – HEINS, F. – LIPSI, R. M.*: Milyen hatással vannak a kontextuális változók a halandóság területi változásaira Olaszországban?
- MATTHIJS, K.*: A házasság „privatizációjának” demográfiai és szociológiai mutatói a XIX. századi Flandriában.

LALIBERTÉ, D. – LAPLANTE, B. – PICHE, V.: Az erőszakos migráció hatása a családi életre Csádban.

GENUS

A Római Tudományegyetem Népeségtudományi Intézetének folyóirata
2003. No. 3–4.

- ROBINSON, W. C.*: Népeségtörténet és -elmélet mint a népesség jövőbeni növekedésének kulcsai.
- LEE, R.*: Demográfiai változás, jólét és a generációk közötti transzferek: egy áttekintés.
- KERR, D.*: Alternatív stratégia népszámlálási becslések generálásához és értékeléséhez.
- BASSI, F. – MION, A. – COLOMBO, B.*: A cervikális mukusz értékelésének egyének szerinti különbözősége a menstruációs cikluson belüli termékeny fázis megállapítására.
- ISLAM, M. M. – ROB, U. – CHAKROBORTY, N.*: A termékenység regionális variánsai Bangladesben.
- LINDSTROM, D. P. – WOUBALEM, Z.*: A termékenység csökkenésének demográfiai elemei Addisz-Abeában, Etiópiában: egy dekompozíciós elemzés.
- HAMPSHIRE, K.*: Mit jelent a „biztonságos gyermekvállalás”? Az érintettek és kívülállók véleménye az anyai egészségről a csádi állattenyésztők körében.
- JATRANA, S.*: A csecsemők továbbélése „olcsó áron”: az előtej hatása a csecsemőhalandóságra Észak-India vidéki területein.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata
2003. No. 4.

- DALY, K.*: Család-elmélet, avagy elméletek, melyek szerint a családok élnek.
- BLUME, L. B. – BLUME, T. W.*: A családi nemek közötti eszmecsere dialektikus modelljéről: test, azonosság és szexualitás.
- STRAUS, M. A. – FIELD, C. J.*: Az amerikai szülők pszichológiai agressziói: országos adatok az előfordulásról, rendszerességről és súlyosságról.
- RODRIGUEZ, C. M.*: A szülői fegyelmezés és túlkapások potenciális hatása a gyermek depressziójára, idegességére és tulajdonságokra.
- ROGERS, M. L. – HOGAN, D. P.*: Családi élet a fogyatékkal élő gyermekekkel: a rehabilitáció kulcsa.
- SCHMITZ, M. I.*: A rassz szerinti és a családi környezet hatásai a gyermek hiperaktív és antiszociális viselkedésére.
- WICKRAMA, K. A. S. – BRYANT, C. M.*: A szociális források és a tizenévesek mentális egészsége közötti összefüggés közösségi nézőpontból.
- COLEY, R. L.*: Apa-leánya kapcsolatok és a tizenévesek pszicho-szociális léte az alacsony jövedelmű afro-amerikai családokban.
- MANNING, W. D. – LAMB, K. A.*: A tizenévesek élete az együtt élő, a házas és az egy-szülős családokban.

- OROPLANDALE, N. S. – KENKRE, T.*: A jövedelem felosztása az együtt élő és a házasságokban: a Puerto Ricó-i párok esete.
- HIRSCHL, T. A. – ALTOBELLI, J. – RANK, M. R.*: A házasság növeli a meggazdagodás esélyeit? Az életpálya esélyek felfedése.
- WILLETTS, M. C.*: A heteroszexuális párok vizsgálata.
- LAMB, K. A. – LEE, G. R. – DE MARIS, A.*: Együttélés és depresszió: választás és a kapcsolati hatások.
- HELMS, H. M. – CROUTER, A. C. – MC HALE, S. M.*: A házasság minősége és a házaspár egymással és a közeli barátokkal kialakított kapcsolata.
- MILLER, P. J. – CAUGLIN, J. P. – HUSTON, T. L.*: A jellemző vonások kifejezése és elégedettség a családi élettel: az ideálepítési folyamat szerepe.
- BOSE, S. – SOUTH, S. J.*: A gyermekek nemi összetétele és a házasság felbomlása Indiában.
- MC QUILLIN, J. – GREIL, A. L. – WHITE, L. – JACOB, M. C.*: Frusztrált termékenység: terméketlenség és a pszichológiai stressz nők körében.
- WILLIAMS, L. – SOBIESZCZYK, T.*: A szülők magatartása és egyetértése a terhesség kívánásában a Fülöp-szigeteken.
- SCHOEN, R. – TUFIS, P.*: A nem-házasság termékenysége „üldözői” az Egyesült Államokban.
- GAREIS, K. C. – BARNETT, R. C. – BRENNAN, R. T.*: A munkaidő egyéni és keresztező hatása: párok közötti elemzés.
- WILLSON, A. E. – SHUEY, K. M. – ELDER, G. H.*: A felnőttek ambivalens kapcsolata idősebb szüleikkel és nevelő szüleikkel.
- KNOESTER, C.*: A gyermekkori megjelenési problémák hatásai a fiatal szülőkre.

2004. No. 1.

- KING, V. – HARRIS, K. M. – HEARD, H. E.*: A nem együttlakó apák bevonásának rassz szerinti és etnikai különbségei.
- MARSIGLIO, W.*: Amikor a nevelőszülők kívánják a mostohagyermeket: elméleti elemzés.
- BULANDA, R. E.*: Az apák bevonása: a nemi ideológiák hatása.
- RISCH, S. C. – JODL, K. M. – ECCLES, J. S.*: Az apa és tizenéves gyermeke kapcsolatának szerepe a tizenévesek válással kapcsolatos véleményének alakulásában.
- ROGERS, S. J.*: Dollárok, függőség és válás: a feleség jövedelme szerepének négy aspektusa.
- KALMIJN, M. – DE GRAAF, P. M. – POORTMAN, A.-R.*: Egymásra hatás a válást meghatározó kulturális és gazdasági tényezők között Hollandiában.
- NAKONEZNY, P. A. – RODGERS, J. L. – REDDICK, R.*: Csökkent-e a válások száma az Oklahoma City-ben történt robbantás után.
- HOOK, J. L.*: A házimunka megosztásának újragondolása: az önkéntes munka és az informális támogatások figyelembevétele.
- CIABATTARI, T.*: Együttélés és házimunka: a házassági szándék hatása.
- YOUNT, K. M. – AGREE, E. M.*: Az idősebb nők és férfiak hatalma az egyiptomi és tunéziai családokban.

- CROUTER, A. C. – TUCKER, C. J. – HEAD, M. R. – MC HALE, S. M.*: A családra fordított idő és a tizenévesek testvéreinek és szüleiknek pszicho-szociális kapcsolata.
- DORIUS, C. J. – BAHR, S. J. – HOFFMANN, J. P. – HARMON, E. L.*: Szülői gyakorlat, mint a kortársak és a tizenévesek marihuána használata közötti kapcsolat moderátora.
- HAO, L. – CHERLIN, A. J.*: Jóléti reform és a tizenévesek terhességei, szülései és az iskolából való kimaradás.
- FINKENAUER, C. – ENGELS, R. C. M. E. – BRANJE, S. J. T. – MEEUS, W.*: Leleplezés és az elégedettség a kapcsolattal a családokban.
- RALEY, R. – WILDSMITH, E.*: Együttélés és a gyermekek családjainak stabilitása.
- CARR, D.*: Nem, elvesztett házassági függőség és az idősebb felnőttek átmenete az özvegyiségbe.
- DE JONG-GIERVELD, J.*: Újraházasodás, nem-házasság együttélés, „táv-együttélés”: partnerkapcsolatok a partner halála vagy a válás után.
- MARTINO, S. C. – COLLINS, R. L. – ELLICKSON, P. L.*: Lényegre törés és a korai házasság.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

2003. No. 3.

- KHAWAJA, M.*: A palesztin nők termékenysége a Gázai övezetben, a nyugati Parton, Jordániában és Libanonban.
- VERON, J. – ROHRBASSER, M.*: Wilhelm Lexis: A „normál élettartam” mint a ”dolgok természetének” kifejezője.
- LÉVY, J.-P.*: Népeségi jellegzetességek és a háztartások előrebecslése egy lakóövezetben: Seine-Saint-Denis példája.
- TREMBLAY, M. – ARSENAULT, J. – HEYER, É.*: Az alapítók génjei továbbadásának valószínűsége Québec öt regionális népességében.
- TREMBLAY, M. – VEZINA, H. – HOUDE, L.*: A születéskori nemi arány demográfiai meghatározói Saguenay régió népességében, Québecben.

2003. No. 4–5.

- VETTA, A. – COURGEAU, D.*: Demográfiai magatartás és magatartás-genetika.
- COURBAGE, Y.*: Konszenzusok, választások és népesség: Macedónia példája.
- SOBOTKA, T.*: A különbözőség újbóli megjelenése: gyors termékenységi változások Közép- és Kelet-Európában a kommunista rezsimek összeomlása után.
- DE LA ROCHEBROCHARD, É.*: Az orvostudomány segítségével a férfiak reprodukciós képessége javításának érdekében: AID (donor megtermékenyítés), IHF (szervezeten kívüli megtermékenyítés) és ICSI (intracitoplazmatikus spermiuminjekció) mint a férfiaknál jelentkező infertilitás következményeinek kivédésére kialakított forradalmi orvosi megoldások.
- PRIoux, F.*: Franciaország demográfiai helyzete.

PRIoux, F.: Az első házasságkötési kor: a változások kétlépcsős folyamata.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2003. No. 3.

HAKIM, C.: A termékenységi magatartások magyarázatának megközelítése: a preferencia elmélet.

LEGRAND, T. – KOPPENHAVER, T. – MONDAIN, N. – RANDALL, S.: A biztosítási hatás újraértékelése: a termékenységi magatartás kvalitatív elemzése Szenegálban és Zimbabweben.

MENKEN, J. – DUFFY, L. – KUHN, R.: Gyermekszületés és az anyai túlélés: új kutatási eredmények Banglades vidéki területeiről.

DYSON, T.: A HIV/AIDS és az urbanizáció.

Az oksági kapcsolatok elemzése a népeséstudományban: Symposium.

MOFFITT, R.: Az oksági kapcsolatok elemzése a népeséstudományban: egy közgazda nézőpontja.

SMITH, H. L.: Néhány gondolat az okságról és a demográfiához és népeséstudományhoz fűződő kapcsolatáról.

FRICKE, T.: Kultúra és oksági összefüggések: egy antropológiai észrevétel.

RUGGLES, S.: A családi és háztartási összetétel a 2000. évi népszámlálás alapján: újabb adatok.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2003. No. 2.

YUNKER, J. A.: Az optimális családtervezési kiadások becslése a fejlődő gazdaságokban.

OH, J.-H.: Társadalmi kötelek és migrációs szándékok az idősebb városiak körében: a lakóhelyi megelégedettség szerepe.

FONG, E. – SHIBUYA, K.: Gazdasági változások a kanadai szomszédoknál.

OLÁH, L. SZ.: Nemiség a termékenységben: a második szülöttek Svédországban és Magyarországon.

2003. No. 3.

ZAVODNY, M.: Börszín, bérek és asszimiláció a kubai bevándorlók körében.

QUILLIAN, L.: Milyen hosszú az együttélés a szegény környezettel? A szegény környezetbe költözés és elköltözés hosszú távú dinamikája.

GYIMAH, S. O.: Az első születések időzítésének és a termékenységnek kohorsz elemzése Ghánában.

YOUTH, K. M.: A gyógyító egészségügyi szolgálat biztosításának nemi eltérései Miniában, Egyiptomban.

2004. No. 4.

- DEANE, G. – GUTMANN, M. P.*: Füst az úton: A porviharok és a népesség kölcsönös kapcsolatának vizsgálata a Nagy-alföldön.
- HEMPSTEAD, K.*: Bevándorlás és a belső vándorlás New York City-ben, 1985–1990.
- LINDSTROM, D. P.*: Község-város vándorlás és reprodukciós magatartás Guatemalában.
- HUNTER, L. M. – GONZALEZ, M. J. – STEVENSON, M. – KARISH, K. S. – TOTH, R. – EDWARDS, T. C. – LILIEHOLM, R. J. – CABLK, M.*: Népesség és változások a földhasználatban California Mojave részén: természetes lakóhelyek és alternatív jövőképek.
- ANSON, O. – ANSON, J.*: Termékenységi trendek Hebei tartomány vidéki területein, a Kínai Köztársaságban.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népességvizsgáló Bizottságának folyóirata
2003. No. 3.

- CALDWELL, J. C. – SCHINDLMAYR, T.*: A modern társadalmak termékenységi kríziseinek magyarázatai: a közösségi magatartás kutatása.
- MOULTRIE, T. A. – TIMAEUS, I. M.*: Termékenységsökkenés Dél-Afrikában: kutatási eredmények két népszámlálás és a demográfiai és egészségi felvétel alapján.
- MOURSUND, A. – KRAVDAL, O.*: A nők iskolázottságának és autonómiájának egyéni és közösségi hatásai a fogamzásgátlás alkalmazására Indiában.
- WU, N. L. Z.*: A kohorsz nem-befejezett termékenység előrejelzése: egy módszer és alkalmazása.
- BONGAARTS, J.*: A termékenységi átmenet befejezése a fejlődő világban: az iskolázottság differenciáltsága és a termékenységi preferenciák hatása.
- COAST, E.*: Az etnográfia alkalmazása a demográfiában.
- MAGADI, M. A. – ZULU, E. M. – BROCKERHOFF, M.*: Egyenlőtlenségek a terhesgondozásban a városokban, Afrika Szaharától délre eső területein, a kilencvenes években.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztika Hivatalának folyóirata
2003. No. 3.

- BENTON, P. – WHITE, I.*: Előrettekintés a 2001. évi népszámlálás utáni időkre.
- DIAMOND, I. – ABBOTT, O. – JACKSON, N.*: Az „egy számos népszámlálás” minőségét biztosító kulcskérdések.
- SMITH, J. – CHAPPELL, R. – WHIORTH, A. – DUNCAN, C.*: A 2001. évi népszámlálás hatása a települések évközepe népeesszámának becslésére.
- FULLERTON, P. J.*: A népesedésszatisztika szolgáltatási a XXI: században.

2003. No. 4.

- SMALLWOOD, S.*: A 2002. évi adatokon alapuló népességelőreszámítás termékenységi feltevései.
- HANCOCK, R. – STUCKBURY, R. – TOMASSINI, C.*: A házassági korkülönbségek megoszlásának változása Angliában és Walesben 1963–1998 között.
- KIERNAN, K. – SMITH, K.*: A nem házas szülők: újabb eredmények a Millenniumi Kohorsz Vizsgálatból.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata

2002. No. 4.

- HAUG, S.*: Család, társadalmi tőke és társadalmi integráció. Az etnikai eltérések magyarázata a német, olasz és török eredetű fiatalok társválasztási szokásaiban és reprodukciós magatartásában.
- DORBITZ, J. – PHILIPPOV, D.*: A családformációk és válási szokások változása a közép- és kelet-európai reform-országokban. A társadalmi és gazdasági rend változásának következményei.
- BOES, S. – PFLAUER, P.*: Az előrejelzések bizonytalanságának kimutatása Monte-Carlo módszer segítségével. Eljárás a diákok számára vonatkozó előrebecslések bizonytalanságának kimutatására.